

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

VI. BIND

VIBORG AMT · RANDERS AMT

KØBENHAVN 1925

G. E. C. GADS FORLAG

(FREDERIK GAD)

	Pag.		Pag.
Trstrup (egen Komm.)	172	Vile (Navtrup-Vile-Sæby Komm.)	108
Tise (egen Komm.)	90	Vinderslev (egen Komm.)	284
Tjele (Tjele-N.-Vinge Komm.)	218	Vindum (egen Komm.)	244
Torning (egen Komm.)	287	Vinge, se Nørre- og Sønder-Vinge.	
Torsø (Vejerslev-Ajt-Torsø Komm.)	327	Vinkel (egen Komm.)	240
Torum (Junged-Torum Komm.)	93	Viskum (Ørum-Viskum-Vejrum Komm.)	224
Torup (Langaa-Torup-S.-Vinge Komm.)	262	Vium (egen Komm.)	266
Tostrup (Tostrup-Roum Komm.)	177	Vording (Balling-Volling Komm.)	78
Tøndering (Durup-Tøndering Komm.)		Vording (Vorde-Fiskebæk-Romlund Komm.)	205
Ulbjærg (Ulbjærg-Lynderup Komm.)		Vorning (Vorning-Korning-Hammershøj Komm.)	
Vammen (Vammen-Biggum Komm.)		Vording (Vorning-Korning-Hammershøj Komm.)	226
Vejby (Lem-Vejby Komm.)		Vridsted (Vridsted-Fly Komm.)	156
Vejerslev (Vejerslev Komm.)		Rovsø-Resen Komm.)	159
Vejrum (Ørum-Vejrum Komm.)		Vester (egen Komm.)	137
Vellev (egen Komm.)		Vejrum (Ørum-Vejrum Komm.), Fjends Hrd.	140
Velling, se Øster-Velling		Viskum-Vejrum Komm.)	
Vester-Bjærgegrav (Vester-Bjærgegrav [Bjerregrav] (Ø.-Bjærg- V.-Bjærgegrav Komm.)	183	Vording Hrd.	222
Vester-Bølle (egen Komm.)	163	Vester-Bjærgegrav [Bjerregrav] (Ø.-Bjærg- grav-Aalum Komm.)	233
Vester-Velling (V.-Velling, Østern Komm.)	254	Øster-Bølle (egen Komm.)	166
Viborg Graabrødre Landdistrikt.	192	Øster-Velling (Ø.-Velling-Helstrup-Gren- sten Komm.)	258

RANDERS AMT 337—710

Købstæder: Grenaa p. 410 — Hobro p. 388 — Mariager p. 399 — Randers p. 345 — Æbeltoft p. 423.

Herreder: Galten p. 507 — Gerlev p. 451 — Mols p. 660 — Nørhald p. 472 — Nørre-Dyrs p. 592 — Onsild p. 432 — Rovsø p. 534 — Støvring p. 491 — Sønder-Dyrs p. 628 — Sønderhald p. 547 — Øster-Lisbjerg p. 682.

Sogne (og Landkommuner):

Aalsø (Aalsø-Hoed Komm.)	629	Ebdrup (Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm.)	659
Aarslev, se Nørre-Aarslev.		Egaa (Hjortshøj-Egaa Komm.)	704
Agri (Agri-Egens Komm.)	667	Egens (Agri-Egens Komm.)	669
Albæk (Harreslev-Albæk Komm.)	500	Enslev (Gerlev-Enslev Komm.), Gerlev Hrd.	470
Albøge (Lyngby-Albøge Komm.)	641	Enslev (Hammelev-Enslev Komm.), Nørre-Dyrs Hrd.	595
Alling, se Øster- og Vester-Alling.		Essenbæk (Virring-Essenbæk Komm.)	551
Anholt (egen Komm.)	624	Estruplund (Vore-Estruplund Komm.)	540
Asfærg (Asfærg-Faarup Komm.)	476	Faarup (Asfærg-Faarup Komm.)	478
Avning (Favsing-Avning Komm.)	556	Falslev (Falslev-Vindblæs Komm.)	437
Borup (egen Komm.)	493	Favsing (Favsing-Avning Komm.)	553
Bregned (Torsager-Bregned Komm.)	688	Feldballe (egen Komm.)	651
Dalbyneder (Dalbryneder-Dalbyover Komm.)	461	Fjellerup (Fjellerup-Glesborg Komm.)	609
Dalbyover (Dalbryneder-Dalbyover Komm.)	462	Fuglslev (Tirstrup-Fuglslev Komm.)	650
Draaby (egen Komm.)	663	Galten, se N.-Galten.	
Dronningborg Landsogn [Randers Skt. Mortens østre Landdistr.] (egen Komm.)	491	Gammelsovn [Grenaa Landsogn] (egen Komm.)	592

	Pag.		Pag.
Gassum (Spentrup-Gassum Komm.)	483	Marie Magdalene (Marie Magdalene-Koved Komm.)	569
Gerlev (Gerlev-Enslev Komm.)	469	Mejlby (Todbjærg-Mejlby Komm.)	708
Gerrild (Gerrild-Hemmed Komm.)	602	Mellerup (Støvring-Mellerup Komm.)	504
Gesing (Gesing-Nørager Komm.)	564	Mygind (Mygind-Skørring-Krogsbæk Komm.)	588
Gimming (Gimming-Lem Komm.)	496	Mørke (egen Komm.)	692
Ginnerup (egen Komm.)	617	Nimtofte (Nimtofte-Tøstrup Komm.)	621
Glenstrup (egen Komm.)	473	Nødager (egen Komm.)	655
Glesborg (Fjellerup-Glesborg Komm.)	611	Nørager (Gesing-Nørager Komm.)	567
Grenaa Landsogn, se Gammelsogn.		Nørre-Aarslev (Nørre-Aarslev-Nørre-Hørning Komm.)	578
Hadbjærg (Ødum-Hadbjærg Komm.)	531	Nørre-Galten (N.-Galten-Vissing Komm.)	519
Hald (Hald-Kærby Komm.)	485	Nørre-Hørning (Nørre-Aarslev-Nørre-Hørning Komm.)	579
Halling (Søby-Skader-Halling Komm.)	533	Nørre-Onsild (S.-Onsild-N.Onsild Komm.)	447
Hammelev (Hammelev-Enslev Komm.)	593	Onsild, se N.- og S.-Onsild.	
Harreslev [Harridslev] (Harreslev-Albæk Komm.)	499	Raaby (Raaby-Sødring Komm.)	463
Haslum [Haslund] (Haslum-Ølst Komm.)	509	Raasted (Kovsted-Raasted Komm.)	495
Helgenæs (egen Komm.)	679	Randers Skt. Mortens østre Landdistr., se Dronningborg Lands.	
Hem (Hem-Seem Komm.)	439	Rimsø (Rimsø-Kastbjærg Komm.)	606
Hemmed (Gerrild-Hemmed Komm.)	605	Rolse (Knebel-Rolse Komm.)	672
Hillested [Hyllested] (Hillested-Rosmos Komm.)	642	Rosmos (Hillested-Rosmos Komm.)	643
Hjortshøj (Hjortshøj-Egaa Komm.)	702	Rud (Voldum-Rud Komm.)	528
Hoed (Aalsø-Hoed Komm.)	633	Seem (Hem-Seem Komm.)	440
Holbæk (Holbæk-Udby Komm.)	534	Skader (Søby-Skader-Halling Komm.)	591
Homaa (Vejlby-Homaa Komm.)	636	Skarresø (Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm.)	683
Hornslet (egen Komm.)	694	Skellerup (egen Komm.)	444
Hornum, se S.-Hornum.		Skødstrup (egen Komm.)	699
Hvilsager (Hvilsager-Lime Komm.)	583	Skørring (Mygind-Skørring-Krogsbæk Komm.)	588
Hyllested, se Hillested.		Snæbum (S.-Hornum-Snæbum Komm.)	449
Hørning, se Nørre-Hørning.		Spentrup (Spentrup-Gassum Komm.)	480
Karleby (Karleby-Voldby Komm.)	597	Støvring (Støvring-Mellerup Komm.)	502
Kastbjærg (Udbyneder-Kastbjærg Komm.), Gerlev Hrd.	458	Svenstrup (V.-Tørslev-Svenstrup Komm.)	441
Kastbjærg (Rimsø-Kastbjærg Komm.), Nørre-Dyrs Hrd.	608	Søby (Søby-Skader-Halling Komm.)	590
Knebel (Knebel-Rolse Komm.)	670	Sødring (Raaby-Sødring Komm.)	465
Kolind (Kolind-Ebdrup-Skarresø Komm.)	657	Sønder-Hornum [Hvornum] (S.-Hornum-Snæbum Komm.)	448
Koved [Koed] (Marie Magdalene-Koved Komm.)	573	Sønder-Onsild (S.-Onsild-N.-Onsild Komm.)	445
Kovsted (Kovsted-Raasted Komm.)	479	Tirstrup (Tirstrup-Fuglslev Komm.)	646
Kristrup (egen Komm.)	548	Todbjærg (Todbjærg-Mejlby Komm.)	705
Krogsbæk (Mygind-Skørring-Krogsbæk Komm.)	589	Torsager (Torsager-Bregned Komm.)	684
Kærby (Hald-Kærby Komm.)	471	Tved (egen Komm.)	674
Lavrbjærg (Lavrbjærg-Lerbjærg Komm.)	516	Tvede (Tvede-Linde Komm.)	487
Lem (Gimming-Lem Komm.)	497	Tørslev, se Ø.- og V.-Tørslev.	
Lerbjærg (Lavrbjærg-Lerbjærg Komm.)	518	Tøstrup (Nimtofte-Tøstrup Komm.)	623
Lime (Hvilsager-Lime Komm.)	586		
Linde (Tvede-Linde Komm.)	490		
Lyngby (Lyngby-Albøge Komm.)	637		
Mariager Landsogn (egen Komm.)	433		

	Pag.		Pag.
Udby (Holbæk-Udby Komm.)	537	Vistoft (egen Komm.)	677
Udbyneder (Udbyneder-Kastbjerg Komm.)	454	Vivild (Vivild-Vejlby Komm.)	558
Veggerslev (Veggerslev-Villersø Komm.)	600	Voldby (Karleby-Voldby Komm.)	598
Vejlby (Vejlby-Homaa Komm.), Nørre- Dyrs Hrd.	634	Voldum (Voldum-Rud Komm.)	523
Vejlby (Vivild-Vejlby Komm.), Sønder- hald Hrd.	561	Vore [Voer] (Vore-Estruplund Komm.)	538
Vester-Alling (Ø.-Alling-V.-Alling Komm.)	577	Vorup (egen Komm.)	507
Vester-Tørslev (V.-Tørslev-Svenstrup Komm.)	475	Værum (Værum-Ørum Komm.)	513
Villersø (Veggerslev-Villersø Komm.) .	601	Æbeltoft Landdistrikt	661
Vindblæs (Falslev-Vindblæs Komm.) . .	451	Ødum (Ødum-Hadbjerg Komm.)	529
Virring (Virring-Essenbæk Komm.) . . .	549	Ølst (Haslum-Ølst Komm.)	511
Vissing (N.-Galten-Vissing Komm.) . . .	522	Ørsted (egen Komm.)	542
		Ørum (Værum-Ørum Komm.), Galten Hrd.	514
		Ørum (egen Komm.), Nørre-Dyrs Hrd.	615
		Øster-Alling (Ø.-Alling-V.-Alling Komm.)	576
		Øster-Tørslev (egen Komm.)	467

DE VIGTIGSTE FORKORTELSER.

A/S = Aktieselskab.	H. eller Hartk. = Hartkorn.	Km. = Kommune.
Arkt. = Arkitekt.	ha = Hektar.	Kr. = Kreds.
Bl. = Bolig.	Hpl. = Holdeplads.	m = Meter.
Blands. = Blandsæd.	Hrd. = Herred.	Ml. = Mølle.
Ejds. = Ejendomsskyld.	Hs. = Hus.	Pl. = Plads.
(Den samlede Vurderings- sum ved Ansættelse til Ejendomsskyld.)	Jordv. = Jordværdi.	S. = Sogn.
	Kbmdshdl. = Købmands- handel.	St. eller Stat. = Station.
F.M. = Fredet Mindesmærke.	km = Kilometer.	Td. = Tønde.
Gd. = Gaard.	km ² = Kvadratkilometer.	Vandar. = Vandareal.

ANVENDTE FLADEMAAL.

Hektar:	Tønder Land:	□ Kilometer:
1 ha = ca. 1.8 Tdr. Land.	1 Td. Land = 0.55 ha.	1 km ² = 100 ha.

TAL-FORKORTELSER.

Ejendomsskylden er overalt angivet i Tusinder af Kroner, saa at for Eksp. for Grønholt Sogn Ejds. 1.834 betyder 1.834.000 Kr.

Det samme gælder Jordværdien, saa at Jordv. 1.076 betyder 1.076.000 Kr.

Mols Herred.

Sognene: *Æbeltoft Landdistr., Draaby, Agri, Egens, Knebel, Rolse, Tved, Vistoft, Helgenæs.*

1648

højtliggende og stærkt bakket, især paa den vestl. Halvø, hvor Agri Bavnehøj i Mols Bjærg hæver sig til 137 m; Ellemandsbjærg paa Helgenæs er 98,5 m; kun langs Kalvø Vig er Overfladen til Dels lavtliggende og jævn. Jorderne er gennemgaende sandede og skarpsandede, langs Kalvø Vig mere muldede og lerholdige. Øen Hjelm hører til Herredet. Der er meget lidt Skov (i alt 1275 ha). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. 20 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Det saml. Areal udgør 17,679 ha (c. 176,8 km²), deraf Vandar. 346 ha. Ager og Engs Hartk. samt det halv. Skovskylshrkt. udgjorde $\frac{1}{1}$ 1905 1534 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1921 6014 (1801: 3810, 1850: 5240, 1901: 6150). I Herredet ligger Købstaden Æbeltoft. I gejstl. Hens. udgør Hrd. med Ø.-Lisbjerg Hrd. (undt. Skarresø S.) og Æbeltoft Kbst. eet Provsti, Ø.-Lisbjerg og Mols Hrdr.s Provsti.

Mols Hrd., i Vald. II's Jrdb. kaldet *Mulnæs* (1360 Molnshert, 1443 Molnes) hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalvø Len og fra 1660 til Kalvø Amt; se videre p. 341. Beboerne kaldes *Molboer*.

Forekomsten af Køkkenmøddinger og Fund af ældre Stenalderes Redskaber viser, at Mennesker allerede i den ældre Stenalder fandt Vej til Mols. Øjensynlig har ogsaa Egnen med sine dybt indskaarne Vige været gunstig for Datidens Jæger- og Fiskerbefolkning. Under den yngre Stenalder bredte Bebyggelsen sig; der vides om mindst 80 karakteristiske store Stengrave, især Dysser, og nogle af disse udmærker sig ved særdeles smuk Bygning; en Runddysser ved Knebel er et af de mest imponerende Mindesmærker i sin Art i Landet. I det hele hører Mols tilligemed den østl. Del af Dyrsland og tilgrænsende Dele af Ø.-Lisbjerg Hrd. til de paa Megalithgrave rigeste Egne i Jylland. Ogsaa Gravhøje kendes paa Mols i ret stort Antal, mindst 300, men mangfoldige heraf er nu rigtignok forstyrrede eller sløjfede; oftest har de deres Plads paa Bakkeflader og Bakketoppe og giver saaledes Egnen et eget Præg. Hist og her forekommer de i Grupper eller Samlinger, og nogle udmærker sig ved anselig Størrelse. I hvert Fald en Del af Højene tilhører Bronzealderen, men Bronzealderfund er ikke talrige fra Hrd. Heller ikke fra Jernalderen foreligger der særlig mange Fund, og Minderne fra denne Kulturperiode

Mols Herred, den sydlige Del af Dyrsland, begrænses mod N. af Sønder-Dyrs og Ø.-Lisbjerg Herreder — hvor Grænsen til Dels dannes af Stubbe Sø og dens Afløb til Kattegat: Havmølle Aa, og mod V. Kolaa —, i øvrigt af Kattegat og bestaar væsentlig af to Halvøer: en østl. (Hassens, Hasnæs, ell. Æbeltoft-Halvøen) mellem Kattegat og Æbeltoft Vig, og en vestl. (det egentlige Mols) mellem denne og Kalvø Vig; navnlig den sidste er stærkt indskaaren (Begtrup og Knebel Vig). I den nordl. Del af Herredet er der fra Ø. til V. 19 km. Overfladen er overvejende

er her i det hele ret sparsomme. Ved Rane Ladegaard er der fundet et Par Guld-sager.

Litt.: L. J. Bøttiger, Æbeltoft og Omegn (Mols), Aarhus 1893. — J. Katstrup, Fordums Folkeliv paa Mols, i Saml. t. j. Hist. 3. R. I p. 38 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i M. Hrd., af S. Müller 1877-78 (Manusk.). — Gunnar Knudsen, Stednavne paa Mols, i Fortid og Nutid V. — Angaaende de saak. „Molbo-historier“ se „Beretning om de vidtbekendte Molboers vise Gerninger og tapre Ger-ninger“, ved V. Fausbøl, 3. Udg. 1887; E. T. Kristensen, Molbo- og Aggerbohistorier I-II (1892 og 1903).

Æbeltoft Landdistrikt består af Sydspidsen af Halvøen Hassens (1449 Has-sens), omgivet mod NV. og N. af Draaby Sogn og Æbeltoft Købstadjorder (hvortil to Enklaver i Sognet hører), i øvrigt af Kattegat, samt Øen Hjelm, der ligger c. 5 km Ø. for Halvøens Sydspids Hasenøre (Ørehagen). Til Distriktet hører ogsaa en Enklave i Æbeltoft Købstadjorder. De paa Halvøen højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt Hjulbjerg, 51 m; Kællinghøje; Skrænterne ved Else-gaarde Strand) er overvejende sandede; mod S. er Egnen („Øerne“) jævn. Lidt Skov (Elsegaarde Sk.) og Plantage (Søndre Æbeltoft Pl., anl. 1915, 35 ha). Om Hjelm se ndfr.

Befolkning i 1921: 239 (1801: 104, 1850: 154, 1901: 244), boende i 42 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 87 Td.; 17 Gde med 77 og 17 Hse med 10 Td. Hartk., samt 5 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1031, deraf Jordv.: 617. **Areal:** 1318 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 9 ha, Rug 86, Byg 51, Havre 97, Blands. til Modenhed 70, Kartofler 38, Foderroer 88; Brak udgjorde 53 ha, Grønfoder og Græsning 656, Haver o. l. 6, Tørvemoser 2, Skov 86, Heder og Lyngbakker 36, Klitarealer og Stenmarker 18, Vandar. 1. Kreaturhold (1923): 134 Heste, 564 Stk. Hornkv. (deraf 293 Køer), 8 Geder, 389 Faar, 256 Svin.

I Distriktet Byerne: *Elsegaarde* (1610 Elsegaardt; 1479 Æbelsø Mark) med Skole; *Skougaarde* (1610 Skougaardt) med Skole (opf. 1907). *Øerne*, Gde og Hse. *Rane Ladegaard:* 16,0 Td. H., Ejds. 180, Jordv. 133, c. 210 ha, deraf Ager 83, Eng 56, Skov 45, Hede 25. Paa *Hjelm* er et Fyr paa Øens højeste Punkt (opr. 1856, hvidt, rundt 18 m højt Taarn, hvidt fast Fyr med Blus; Flammens Højde o. H. 50 m, Synsvidde 19 Sømil) med Fyrmesterbl.

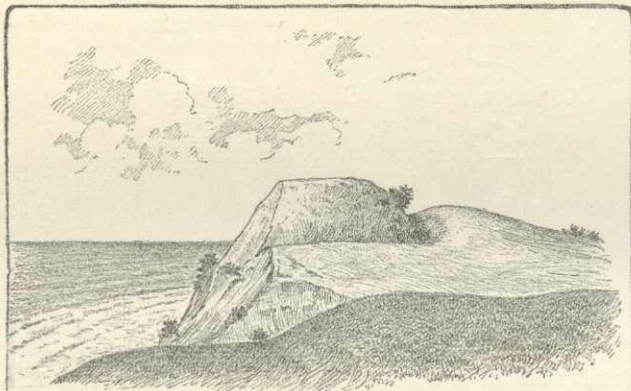
Æbeltoft Købstads Landdistrikt har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedist., Sønder-Dyrsland Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 339. Lægd. Beboerne søger Æbeltoft Kirke.

Halvøen *Hassens* (Hasnæs) var oprindl. et eget Birk, der omtales 1445 og 1688; fra 1565 var det et særligt Len. Paa dens sydl. Spids ved Elsegaard tætt ved Stranden ligger ved Rans Bæk, der før var Udløb for den nu udtørrede Vestensø, et velbevaret, 1894 fredlyst Voldsted, „*Rane Ladegaard*“, iflg. Sagnet ejet af Rane Jonsen. Snarere er det dog Pladsen for Kongsgaarden *Æbelsjøgaard*, der nævnes 1479. Den kvadratiske Borgbanke (50 × 50 m) hæver sig indtil 4 m over de udtørrede, 15 m brede Grave, og er lavest i Midten. Ved en Kanal har Gravene staaet i Forbindelse med Havet. Ved en af Nationalmus. 1894 foretagen Prøvegravning fandtes en Jærnökse, men ingen Bygningsfundamenter. (W. Møllerup, Nationalmuseets 2. Afdl. (Kbh. 1908) p. 69). —

Bjørnkær Skov, der var paa 2900 Svins Olden (121 Td. H.), blev 1661 mageskiftet fra Kronen til Henr. Thott, som s. A. transporterede den til Mog. Friis, der 1663 skødede

den til Kronen. I den følgende Tid blev den meget forhugget, saaledes lod Fr. III 1663 hugge en Del Skibstømmertil Flaaden; 1707 siges den at være ødelagt. 1770 var B. Jord kun 5 Td. H. (Ager og Eng) og brugtes af Beboerne af Elsegde og Boeslum.

Rane Ladegaard (13 Td. H.) tilh. fra 1859-99 I. H. Bredstrup, dereft. I. A. H. B., som 1915 solgte den for 135,000 Kr. til Bertr. Svendsen. Nu ejes den af C. Lewring.

Skaadebakken paa Øen Hjelm.
(Fra S. Müller: Vor Oldtid).

Den 60 ha store *Ø Hjelm* (i Vald. II's Jrdb.: Hiælm, 1307 Hialm, 1317 Hyelm, 1431 Hyalm, Resens Atl. „Grote Hielm“; den har vel Navn af sin Form) hæver sig fra en lav Forstrand, hvorpaa gamle Strandvolde, med stejle Brinker til en stor Banke; kun et Par smalle Kløfter danner nogenlunde Adgang til Banken. Øen har allerede været beboet i den tidlige Oldtid. Der findes vel ingen Dysser eller Gravhøje, men navnlig oppe paa Højlandet, dog ogsaa ved Brinkerne, er der optaget ikke faa Stenalders Redskaber; paa Forstranden er fundet en Bronzehalstring fra Broncealderen. — Paa Hjelm findes tre Voldsteder fra den ældre Middelalder, alle anlagt paa naturlige Højninger. Mod SØ. ligger *Skaadebakken*. En Bakketop i den stejle Brink mod Stranden, mod Land isoleret ved en naturlig Sænkning, er ved en tør Halvkredsgrav i Landsidens Skraaning delt i en lille, stejl, afrundet Borgbanke og en ydre Halvkredsvold. Borgbankens Tværmaal forned er kun 22 m og dens Højde over Gravbunden henved 6 m. Paa Topfladen har kun været Plads til en lille taarnagtig Bygning. Ved en af Nationalmuseet 1894 foretaget Prøvegravning fandtes ingen Bygningsfundamenter, men blot en svær lodretstaaende Pæl omtr. midt paa Fladen samt en Mønt, præget i Oslo for Hertug Haakon (1280-99). — I Strandbrinken mod V. er anlagt et andet og større Voldsted, *Kastelsbanken*. Ligesom ved det førstnævnte Voldsted er en tør Grav ogsaa her ført fra den stejle Brink ind omkring en Borgbanke. Denne maaler 35 × 65 m og hæver sig 8 m over Gravens Bund. Ved Prøvegravningen 1894 stødte man paa Brolægning, men Bygningsrester blev ikke truffet. Derimod er paa Skraaningens tæt S. for Banken fundet smaa Kobberplader, vistnok hidrørende fra Marsk Stigs Udmøntning af falske danske Mønter (Aarb. f. n. Oldk. 1884 p. 239 f.). — Det *trede Voldsted* findes omtrent midt paa Øen paa dens højeste Punkt, hvor Fyrtaarnet nu staar. Den aflang-firkantede Borgbanke er omgivet af en Grav, hvis Bund nu ligger 7 m under Borgpladsen, men som oprindelig har været dybere og muligvis vandfyldt. Nationalmuseets Prøvegravning 1894 viste, at her findes stærkt ødelagte Fundamenter af en Bygning, opført af daarligt brændte Munkesten (Møllerup, Nationalmuseets 2. Afdl. p. 73 f.), men i øvrigt fandtes intet af Betydning. Banken staar under Museets Tilsyn.

— Borgpladsen paa Fyrbakken betragtes i Almindelighed som hidrørende fra den Borg, Marsk Stig c. 1290 anlagde paa Øen („haver nu Hjælm faaet Horn“), idet Voldstedsformer som Skaadebakken peger mod en forudliggende Tid. Men i alt Fald viser Møntfundene, at samtlige Anlæg har været inddraget i de fredløse og deres norske Forbundsfællers Befæstningsanlæg. Efter Marsk Stigs Død paa Hjelm 1293 gjorde Nordmændene Krav paa Øen, hvilket Kong Erik maatte anerkende ved Stilstandsforhandlingerne paa Hindsgavl 1295. De fredløse holdt vedblivende til paa Øen, indtil Kongen 1306 overrumplede og ødelagde deres Borg, hvilket gav Anledning til Protester fra Kong Haakon og fornyede Angreb fra Norge. (Om Angrebet se O. Blom, Er der mon skudt med Bøsser mod Borgen paa H., i Hist. Tidsskr. 6. R. VI p. 782). Om Øen har haft nogen befæstet eller vigtigere Bebyggelse efter at være kommet under Kronen vides ikke (godt 100 m VSV. for Fyrbakken findes en større Bygningstomt, hvis Alder er ukendt). Senere var der et kgl. Stutteri; ¹²/₁₁ 1524 gav saaledes Kongen Borgmester i Æbeltoft Mourids Pedersen Befalingsbrev paa Øen og „paa de Øg, som derpaa ere“, og i samme Brev siges, at Fiskerne ikke maa ligge og fiske der, da de forhuggede Skov og Krat, som Øgene skulle have Skjul af. Ogsaa 1547 nævnes Stoddet paa Hjelm. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzausholm Øen, „hvorpaa kan fødes mindst 18 Hopper“. Senere tilhørte den Gammel-Estrup, hvorunder den endnu er. Jørgen Skeel († 1786) oprettede med store Bekostninger et nyt Stutteri, som i længere Tid blev drevet af Godset; i 19. Aarh. bortforpagtedes Øen, og der opførtes en Forpagtergaard (1763 omtales et teglhængt Hus, beboet af et Ægtepar, som førte Tilsyn med Kreaturerne og Græsningen; 1808 omtales Øen som ubeboet). Efter at Staten havde købt c. 5 ha af Øen, opførtes 1855 det ovennævnte Fyrtaarn.

Nær Tolløkke Skov har der været en Langdysse, og mindst 3 andre Stenalderes Stengrave mindes at have staaet ikke langt derfra, nær Bøgebjærg. Gravhøje kendes i et Antal af over 75, især paa Strækningen fra Elsegaarde mod VSV. over mod Havet. 8 Høje (to af dem kaldede *Henrikshøjene*) i Rane Ladegaards Plantage er fredl. Paa Øerne ligger tæt sammen *Sværthøjene*, udgørende en anselig og endnu nogenlunde bevaret Gruppe paa c. 12 Høje. En anden, men lille Højgruppe (*Aahøjene*) har været S. for Skovgaarde lige ved Kysten, men kun een, c. 5 m høj, er endnu bevaret. Paa Rane Ladegaards Mark er der gjort Guldfund fra Jernalderen.

Æbeltoft Landdistrikt udskiltes 1868 fra Købstaden.

Draaby Sogn, det største i Herredet og Anneks til Æbeltoft Købstad, omgives af dennes Jorder, Landdistriktet, Kattegat, Sønder-Dyrs Hrd. (Hillested, Fuglslev og Feldballe S.), fra hvilket det skilles ved Havmølle Aa, Stubbe Sø (hvoraf en Del hører til Sognet, se p. 650) og Ulstrup Aa, Agri Sogn, hvorfra det delvis skilles ved Mølleaa, samt

Æbeltoft Vig. Kirken ligger c. 4 km NNØ. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt Tinghøj, 84 m; Skelhøje, se p. 423; Karlshøj) er i

den østl. Del muld- og lerblandede, i øvrigt overvejende skarpsandede. En Del Skov (Storsk., Kældersk., Dyrehave, Storsk.) og Plantage (Granhus Pl., anl. 1893, 33 ha, deraf tilpl. 21; Skærso Pl., anl. 1896, 169 ha; Lyngsbækgaard Pl., anl. 1903, 27 ha; Otto Mønstedts Pl., anl. 1905, 54 ha). Draaby Sø er c. 55 ha. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Æbeltoft til Aarhus og Grenaa samt Æbeltoft-Trustrup Banen.

Befolkning i 1921: 1365 (1801: 863, 1850: 1359, 1901: 1510), boende i 306 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 340 Td.; 93 Gde med 314 og 139 Hse med 26 Td. Hartk., samt 45 jordløse Huse. Ejds. (1924): 3890, deraf Jordv.: 2331. Areal: 5245 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 15 ha, Rug 383, Byg 241, Havre 480, Blands. til Modenhed 198, Kartofler 179, Foderroer 421; Brak udgjorde 145 ha, Grønfoder og Græsning 1569, Haver o. l. 54, Tørvemoser 69, Skov 532, Heder og Lyngbakker 224, Klitarealer og Stenmarker 203, Vand. 302. Kreaturhold (1923): 584 Heste, 2254 Stk. Hornkv. (deraf 1090 Køer), 40 Geder, 1293 Faar, 1691 Svin.

I Sognet Byerne: *Draaby* (1231 Dragby, 1329 Draughby) med Kirke, Skole, Forsamlingssal, Kbmshdl., Ml., Vandværk og Jærnbanehl.; *Boeslum* (1568 Boeslum) med Skole, Brugsforen. og Vandværk; *Holme* (1327 Holme) med Skole, Forsamlingssal, Fattiggd. og Alderdomsasyll (opr. 1881, 30 Pl.), Brugsforen., Ml. og Vandværk; *Egsmark* (1576 Egismark) med Vandværk; *Handrup* (1411 Hamdrup) med Filialkirke, Skole og Kbmshdl.; *Lyngsbæk* (1587 Lyngsbeck); *Stubbe* (1258 Stubbe). Saml. af Gde og Hse: *Kragkær, Egsmark Strand, Havmølle Hse*. Gaarde: Hovedgaarden *Skærso* (1343 Skærso) har 25,2 Td. H., Ejds. 235, Jordv. 148; c. 608 ha, deraf Ager 63, Eng 61, Skov 221, Hede 196; ved Gaarden et Mejeri (opr. 1884; nyopf. efter Brand 1887) og Jærnbanehl. Hovedgaarden *Lyngsbækgd.* (1610 Liungsbeckgaard) har 10,7 Td. H., Ejds. 140, deraf Skoven 38, Jordv. 74, deraf Skoven 38; c. 182 ha, deraf Ager 63, Eng 6, Skov 110, Mose 2. *Frederikkesminde* (Parcel af Skærso): 13,0 Td. H., Ejds. 145, Jordv. 96; c. 92 ha, deraf Ager 53, Eng 8. En Gd. i Boeslum: 10,3 Td. H., Ejds. 115, Jordv. 87; c. 133 ha, deraf Ager 125, Skov 3. *Kobbergd.* (nu udstykket), *Mariendal, Havmølle* (1610 Haffmølle; kaldes 1664 og 1688 ogsaa for Ørsø Mølle), *Margretelund, Godthaab, Lillelyst, Skovmølle* (1664 Schoffmølle) og *Ørnebjergmølle* (1664 Ørnbergs Mølle), Vandmøller. *Molskroen* (opf. 1923; Arkt. Fischer). Ved Boeslum Strand graves der Kugleflint. — I Draaby S. var der i 1923 12 Fiskere (deraf 7 Erhvervsf.), der ejede 15 Fartøjer (heraf 2 Motorf., det ene over 5 Tons) til Værdi 10,400 Kr. og Redskaber for 16,700 Kr.; Værdien af Fangsten (derunder 5 Tons Rødspætter, 1 T. Skrubber, 4 T. Ising, 40 T. Torsk, 1 T. Hornfisk, 8 T. Makrel, 6 T. Sild, samt en større Mængde Aal) udgjorde 37,500 Kr.

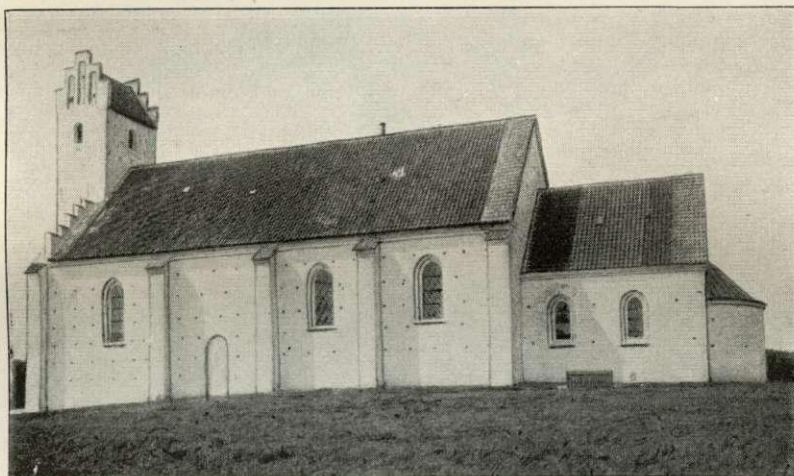
Draaby S., en egen Sognekommune, i gejstlig Henseende Anneks til Æbeltoft Kbst., har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrslund Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 337. (østre) og 338. Lægd (vestre Del). Kirken er selvejende (fra 1912).

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Tilbygning mod N. Kor og Apsis er fra romansk Tid af Munkesten; et Vindue er bevaret; Hvælvingen i Apsis er oprindelig. Korets to Hvælvinger er senere indbygget. Skibet, af Munkesten, er opf. i gotisk Tid, senere forlænget mod V. I 15. Aarh. tilbyggedes ved Vestenden det nuværende smalle, mod V. aabne Taarn (hvorpaa med Jærnbogst. Admiral Andr. Rosenpalm og Sofie Amalie Benzons Navne cifre, A° 1739), og ved samme Tid opførtes Nordkapellet, der i 1730 omdannedes til Gravkapel af Ch. Benzon. Foran Kapellet en smuk Gitterdør, bag hvilken

ligger Resterne af Benzons Marmorepitafium. I Gravkældrene i Koret Lig af Skærsøs Ejere. Altertavle fra c. 1700 med et Relief (Nadveren) og Evangelistfigurer. Romansk Granitfont med glat Kumme og Himmel fra c. 1700. Prædikestol fra 17. Aarh. Sengtotisk Degnestol med Aarhusbispen Niels Clausen Skades Vaaben. Herskabsstol med Chr. Benzons Navnetræk og Vaaben, Epitafium (med Portr.) over Peder Andersen til Lyngsbækgd., † 1683, og Hustru, opsat 1679. I Korvæggen Ligsten over Falk Gøye († 1554) og Hustru (med Portræfig.). Ligsten over Præst Lauers Jacobsen Fabricius, † 1725. Tre gl. Messinglysekroner. I Koret er der fundet Kalkmalerier, til Dels restaur. 1893 (se M. Petersen, Kalkm. p. 21), og i Alteret et Madonnabillede, kolor. Træsnit fra 15. Aarh. (nu i Nationalmus.).

Filialkirken i Handrup er opf. 1901-02 (indviet i Febr. 1902) efter Tegn. af Arkt. V. Ahlmann, en lille, kapelagtig Bygning, bestaaende af Skib og Taarn med Pyramidetag; Indgangen er gennem Taarnrummet.

Skærsø ejedes 1343 af Johs. Magnussen (Juil?), der synes at have været g. m. Fru

Draaby Kirke.

Inger Pedersdatter (Basse), der 1371 og 1389 nævnes til S. og da var Enke efter Hr. Aage Steeg. Hun skal være død 1392. Senere har den været ejet af Rosenkrantzerne, thi Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, fik den efter sin Moder Mette Eriksdatter Rosenkrantz (g. m. Eskil Gøye, † 1506), og han opførte ifl. Eline Gøyes Jordeb. en Hovedbygning (et Stenhus). Derefter gik den over til Sønnen Falk Mogensen Gøye († 1554) og dennes Søn Falk Falksen G., † 1594, som opførte en Del af Gaardens Bygninger og Laden (med Aarst. 1592), den sidste af svært Egetømmer, efter Sigende hugget paa Holmen og givet ham af Chr. IV, fordi han i en Turnering havde overvundet en engelsk Ridder. Derefter fulgte Sønnen Falk Falksen Gøye jun., † 1643 barnløs, hvis Kreditorer Henr. v. d. Wisch og Chrf. Gersdorff m. fl. 1623 lod sig indføre i S., som dernæst tilhørte Claus Pogwisch, hvis Enke 1632 skødede sin Part i S. til sin Søn Henning P., Henrik Rantzau til Schmoel, der 1636 fik Skøde paa den Del af S., som Thomas Eggertsen i Kiel 1631 havde faaet ved Indførsel hos Henrik v. d. Wisch for 3240 Rd., Just Høg, † 1646, som 1643 afkøbte Brødr. Henr. og Joach. Rathlou deres Moders Margr. Josiasdatter v. Qualens Part i S., og hans Søn Jørgen H., der ejede den 1661 (da 25 Td. H., underlagt Bøndergods 18½ Td. H. og Skov til 1416 Svins Olden 59 Td. H.), men mistede den 1679 ved Indførsel for 2035 Rd., som han var Landsdommer, Justitsrd. Hans Math. Benzon, adlet 1679, † 1704, skyldig. Dennes Enke Christine Glud († 1724) skødede 1717 S. (74, 111 og 296 Td. H.) til sin Søn Chr. Benzon for 22,590 Rd. Denne oprettede af S. (i alt 496 Td. H.) 10/4 1722 et Stamhus, der ved hans Død 1730 tilfaldt hans Søster Sophie Am. B., g. m. Gehejmerd. og Admiral Andr. Rosenpalm, † 1754, derefter dennes Fætter Stiftamtmd. Ulr. Chr. Nissen, † 1756 ugift, hans

Broder Generalmajor Chr. Siegfr. Nissen-Benzon, † 1763, dennes Datter Christine Sophie N., † 1774, g. m. Oberst J. L. Wauvert-Benzon, † 1809, som 1804 overdrog det til Datteren Frederikke Christiane Cathr. W.-B., Enke efter Ritm. Henr. Fischer til Kvistrup; hun overdrog straks Stamhusets Administration til sin Søn Major J. L. Fischer-Benzon (adlet 1805, † 1833), der 1806 fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset og 1808 solgte det meste Gods, hvorpaa S. 1812 med Afbyggergaarden Frederikkesminde, Draaby Sogns Kongetiende og Kirketiende (90 Td. H.) m. m. blev solgt for 196,000 Rd. til Jens Klitgaard til Bangsbo († 1843) og Pastor Hans Fønss, † 1816. (Handelsassistent Ph. Chr. Tüchsen frafaldt 1812 sit Interessentskab i S. og ved Forlig 1817 udtraadte Fønss' Enke og T. K. Asch til Frederikkesminde af Samejet). Fra Klitgaard blev S. 1823 for resterende Skatter tildømt Den kgl. Kasse, som 1825 ved Aukt. solgte den med Parcelgden Frederikkesminde (74, 90 og 4 Td. H.) for 2400 Rbd. Sølv til Laur. Ulr. la Cour, † 1875, bekendt som udmærket Landmand; han, der 1827-33 havde sin Broder Holg. la C. til Kompagnon, fik 1828 Tilladelse til at udstykke Gden (se ndfr.), hvorved S. blev 35

Lyngsbækgaard.

Td. H. (1844 nedsat til 21 Td.); 1871 overdrog han S. til sine Sønner Niels og J. L. V. la C., men første solgte 1873 sin Part til sin Broder Kapt., Forstander J. C. la Cour († 1898), hvis Enke Agathe f. Barfod 1903 solgte sin Part til sin nævnte Svoger J. L. V. la C. († 1912). Derefter tilhørte den hans Enke Thora f. Herskind († 1917) og fra 1912 Sønnen Ingeniør J. L. F. Dornonville de la Cour, som overtog den for 230,000 Kr., og som har forøget Jordtilliggendet ved Køb. — I Stedet for den af Gøye-Slægten opførte Hovedbygning opførtes den nuv. 1853 af Grundmur, bestaaende af en Midtfløj med Kvist og 4 mindre Sideløje, alle i 1 Stokv. Den 1833-34 opf. Lade brændte 1887, hvorefter en ny opførtes. De brede Grave mod V., S. og Ø. er nu væsentlig fyldte og Søen mod N. tilgroet. — Af de tidl. Bygninger var iflg. Dske Atl. Ladegaarden og noget af Borgegaarden af Grundmur, Resten Bindingsværk. (Om S. se Fr. Barfod, L. U. la Cour og Ellen Kirst. Poulsen, Kbh. 1877).

Paa en Bakke i Løvskoven ved Draaby Sø er ^{10/6} 1902 afsløret en Mindesten for L. U. la Cour i Anledn. af Hundretdagen for hans Fødsel. — Paa Skærso fødtes 1838 Landøkonomen J. C. la Cour († 1898) og 1846 Fysikeren Poul la Cour († 1908).

Frederikkesminde, en Parcel af Skærso (27 Td. H., efter ny Matr. 14), tilhørte 1809 Niels Johnsen, derefter Thøger Kiersgaard Asch († 1848 som Præst i Anst), som 1818 solgte den for 19,000 Rbd. r. S. til C. C. G. Rosenørn (forh. til Ingvorstrup, † 1853), men ingen af disse fik Skøde paa den. Med Skærso kom den 1825 til L. U. la Cour, som 1828 (efter Udstykningstilladelse af s. A.) skødte den for 1300 Rbd. Sølv til J. L. W. Hansen († 1867). Fra 1840 tilhørte den igen L. U. la Cour, fra 1848 J. L. Faurschou (sen. til Nedre-Brendstrupgd.), som 1856 solgte den for 40,000 Rd. til Justitsrd. H. Secher til Bjørnholm, † 1893, hvis Søn P. N. S. 1902 solgte den for 110,000 Kr.

til Landbrugskand. N. S. Erhardi, som 1916 afhændede den (13 Td. H.) for 135,000 Kr. til et Konsortium. 1917 kom den til den nuv. Ejer Ingeniør la Cour til Skærsø.

Ogsaa *Godthaab* er en Parcel af Skærsø, som (12 Td. H.) 1827 af L. U. la Cour blev solgt til Rasm. Horn, der 1832 delte den i 4 Parceller.

Lyngsbækgaard, der var en jordegen Bondegd., beboedes 1534-44 af Birkefoged Niels Glad, senere af Sør. Glad, men 1578 fik Kjøen Qvitzow, der var blevet forlenet med Hassens Birk, kgl. Bevill. paa at købe Bonderettigheden i den, 1579 ligeledes paa at lægge en Bondegaards Avl under sin Avlsgd. L. og 1587 Skøde paa Kronens Rettighed i den. Da han døde barnløs 1597, indløste Kronen den fra hans Arvinger, og 1661 blev den (22 Td. H.) sammen med Kalvø af Kongen skænket til Ulr. Fr. Gyldenløve. Med Kalvø kom den tilbage til Kongen, som udlagde den til Ryttergods, men 1691 skødede den (16 Td. H., Gods 40) og 12 Hse for 1625 Rd. til Rasm. Andersen i Æbeltoft; derefter ejedes den af Byfoged Hans Jacobsen († 1714), og hans Sønner Mag. Hans Hanson, Præst i Knebel († 1720), og Mag. Jak. Hanson, Præst i Agri († 1722); sidstes Enke Birg. Pedersdatter Lihme († 1762) besad den til c. 1739, derefter hendes Søn Kancellird. Iver Hanson († 1763), hvis Enke Marie Elisabeth. Hutfeld († 1772) 1770 skødede L. (16, Skov- og Møllesk. 12, Gods 205 Td. H.) for 24,000 Rd. til Sønnen Kapt. Jak. Hanson († 1813), som 1812 skødede L. med 3 Tiender og Skovmølle m. m. for 85,000 Rd. til sin Søn Kapt. Iv. Jac. H. († 1821), fra hvem den 1820 blev udlagt til Kancellird. Hornemann og Student Hans Hansons Dødsbo. Sidstnævntes Halvpart af L. og Agri Kirke m. m. solgtes 1821 paa Aukt. for 1250 Rbd. Sølv til T. K. Asch (forh. til Frederikkesminde), der s. A. af førstnævnte købte hans Halvpart for samme Pris, men den overtoges atter af Kapt. I. J. Hansons Bo, som 1823 ved Aukt. solgte Gden m. m. for 10,000 Rbd. Sølv til Prokur. And. Hansen († 1831), hvis Enke Karen f. Rosing 1835 solgte den for 20,000 Rd. til N. S. Mønsted, † 1891, hvis Søn H. P. F. M. 1876 overtog den (19½ Td. H.) for 84,000 Kr. Hans Søn Rasm. M., som 1910 havde faaet L., solgte den 1918 med Afbyggergdne Svampedam og Parcelgd. for 450,000 Kr. til et Konsortium, som straks afhændede den for 550,000 Kr. til Vekselerer T. Lehn-Schiøler, der frasolgte betydelige Arealer og 1920 afstod Gden for 200,000 Kr. til Enkebaronesse Sophie Gyldenkrone f. Dinesen. — Den 1784 opf. grundmurede Hovedbygning er trefløjet, i enkel nyklassisk Stil, med en to Stokv. høj Hovedfløj og to enetages Sidefløje. Den tidl. Hovedbygn. var iflg. Dske Atl. „smukt bygt“ af Bindingsværk af Hans Jacobsen († 1714).

Paa Lyngsbækgd. fødtes 1838 Margarinefabrikanten Otto Mønsted († 1916).

Christiern Rekhals „til Esmark“ nævnes sidst i 15. Aarh. — I Sognet nævnes i 17. Aarh. *Boeslumgd.*: 1664 omtales „Schoffhuszet“, og 1688 „Borrengaarden“ og „De Smaa Mends Gaard“.

Under Stigs Bjærg ved Lyngsbæk lader Sagnet Marsk Stig være begravet; andre Sagn siger, at Marsken har nedgravet en Skat her. — Ved Boeslum har der været et Par Sundhedskilder.

Af de mindst 50 jordfaste Oldtidsmindesmærker, som kendes i Sognet, ligger S. for Handrup en Runddyse og NV. for Holme paa høj Bakkeskraaning et lille Dyssekammer; nogle andre Dysser, under Holme og Draaby, vides sløjfede. Paa Karlsbjærg set ses en velbevaret Gravhøj, tæt Ø. for den en lille, men beskadiget Høj. SØ. for Boeslum nær Stranden ligger tæt sammen 4 Høje; hvorvidt de to *Skelthøje* vestligst under Boeslum er Gravhøje, er derimod tvivlsomt. Paa de lyngklædte Bakker nordl. paa Egsmark Bymark og paa Bakkerne V. for Skærsø ses som Vidnesbyrd om gammel Opdyrkning, mulig allerede fra Oldtiden, smalle, højryggede Langagre; de strækker sig i lige Rækker fra Bakkernes Fod op mod Toppen. Hist og her i Sognet er truffet Køkkenmøddinger fra Stenalderen.

Draaby har som nævnt p. 431 før været Hovedsognet.

Agri Sogn (*A. Egens Km.*) omgives af Annekset Egens, Rolsø, Knebel og Vistoft Sogne, Æbeltoft Vig, Draaby Sogn, hvorfra det delvis skilles ved Mølleaa, samt Sønder-Dyrs Hrd. (Feldballe S.), fra hvilket det delvis skilles ved Ovst Bæk. Kirken ligger c. 10 km VNV. for Æbeltoft. De højtliggende, meget bakkede Jorder (Mols Bjærg, højeste Punkt Agri Bavnehøj, 137 m, med trig. Stat., Stabelhøje, Julings Høje, Langbjærg (1664 dend lange Aas)) er dels lerede og lermuldede, dels sandede og sandmuldede. Lidt Skov (Tornløkke) og Plantage (Provstgaard

Pl., anl. 1920, 54 ha, deraf tilpl. 19; Granhøj Pl., anl. 1920, 64 ha, deraf tilpl. 10). Femmøller med Badehotel er et yndet Udflugtssted.

Befolkning i 1921: 658 (1801: 422, 1850: 557, 1901: 670), boende i 143 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 174 Td.; 57 Gde med 163 og 72 Hse med 11 Td. Hartk., samt 11 jordløse Hse. Ejds. (1924): 2102, deraf Jordv.: 1159. Areal: 2060 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 14 ha, Rug 152, Byg 126, Havre 255, Blands. til Modenhed 25, Kartofler 64, Foderroer 172; Brak udgjorde 57 ha, Grønfoder og Græsning 689, Haver o. l. 18, Skov 73, Heder og Lyngbakker 280, Klitarealer og Stenmarker 2, Vandar. 3. Kreaturhold (1923): 279 Heste, 1016 Stk. Hornkv. (deraf 503 Køer), 5 Geder, 446 Faar, 967 Svin.

I Sognet Byerne: Agri (1203 Akre, 1427 Agri, 1446 Ager) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionssal (indr. 1897), Kbmshdl. og Vandværk (priv.); *Basballe* (1446 Basbally) med Vandværk (priv.); *Femmøller* (ogsaa kaldet *Essendrup*, 1355 Æsendorp, 1402 Æsendrop) med Kbmshdl., Badehotel og Posteksp.; *Grønfeld* (1538 Grønfeld) med Skole (opf. 1924; Arkt. Ginne-rup), Missionshus (opf. 1912), Agri og Egens Spare- og Laanekasse (opr. 1869; $\frac{21}{10}$ 1923 var Indsk. 249,973, Reserver 19,816 Kr.) med selvst. Bygning (opf. 1903) med Forsamlingssal, Brugsforen., Kbmshdl., Andelsmejeri (opr. 1887) og Vandværk (priv.). Saml. af Gde og Hse: *Strandkær* (1610 Strandkier), *Vraa*, *Nygaard*, *Skærsgaarde*, *Grønfeld Mark*. Ved Femmøller er endnu bevaret de fire Vandmøller *Overmølle* (1664 Ofuere Mølle), *Kerrismølle* (tidl. Bruns Mølle, 1664 Bruns Mølle), *Gladmølle* (tidl. Kannikemølle, 1664 Canniche Mølle) og *Skovmøllen*. *Provstgaard* (1688 nævnes Proust Schouhuus). — I Agri-Egens Kommune var der 1923 7 Fiskere (deraf 3 Erhvervsf.), der ejede 16 Fartøjer (deraf 3 Motorf., de 2 over 5 Tons) til Værdi 11,500 Kr. og Redskaber for 13,500 Kr.; Værdien af Fangsten (deribl. 7 Tons Torsk, 0,9 T. Hornfisk, 43 T. Makrel, 11 T. Sild, 0,8 T. Aal) udgjorde 12,767 Kr.

Agri S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrslund Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 335. Lægd. Kirken er selvejende (fra 1912).

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del er fra romansk Tid af raa Granit. Syddøren er bevaret. I den senere Middelalder er Kirken blevet overhvalvet, og Skibet forlænget mod V. (Munkesten og raa Kamp), hvor Taarnet, med aaben Bue mod V., tilføjedes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. i 18. Aarh. som Ligkapel for Familien Hanson fra Lyngsbækgd.; men den p. 667 nævnte Prokurator A. Hansen lod det i 19. Aarh. indrette til Vaabenhus og Ligene nedsænke paa Kirkegaarden. Kor og Vaabenhus har afvalmede Gavle. Altertavle fra 1689 med et nyt Maleri (Disciplene i Emaus). Romansk Granitfont med Tovsnoning. Prædikestolen jævngammel med Altertavlen. Stoleværk fra c. 1600. Series Pastorum. Epitafium over Præst Jens Pedersen Hadsten, † 1705, og 2 Hustruer. Fire Gravtræer fra c. 1600, det ældste over Præst Peder Olsen, † 1599. Rester af Kalkmaleri fra 16. Aarh. i Korets Hvælving og ved Korbuen afdækkedes i 1908 (atter overhvidt.). Kirkens Indre er 1924 restaureret (Arkt. Chr. F. Nielsen, Aarhus), og en Gravkælder under Koret indrettet til Kedelrum, idet 8 Kister (Præsterne Jens Pedersen

Hadsten († 1705) og Jacob Hanson († 1722) med Familie) blev nedsænket paa Kirkegaarden. Desuden findes en Gravkælder under Hovedskibet.

Agri Sogn var et Præbende og Kannikedom til Aarhus Domkapitel; det blev 1545 henlagt til Underholdning for Rektoren ved Aarhus Skole. Sognets Kongetiende blev 1674 perpetueret til Aarhus Lektorat, senere Rektorat. *Essendrup Gaard* og *Mølle* (nu *Femmøller*) og *Strandkær Gaard* nævnes 1487 og 1511 som tilhørende Erik Hvas' Enke; 1511 solgtes de med mere Gods til Niels Clemmensen, Lensmand paa Kalvø. 1586 blev de forlenede til Ulrik Sandberg til Kvelstrup. 1664 nævnes „Raffuens Mølle“, der 1688 siges at være øde (den nævnes dog endnu i Dske Atl.). *Kerrismølle* og *Gladsmølle* indeholder Slægtsnavnene Kerri og Glad. Om en Voldssag fra Femmøller fra 1725 se Fra Randers Amt 1913 p. 137 flg.

Ved Nedbrydelsen af et gammelt Hus i Agri fandtes 1847 i Skorstenen indmuret en Krukke med en Mængde danske Skillemønter til et Beløb af omtr. 106 Rd.; den ældste Mønt var fra 1611, den yngste fra 1788.

I Nærheden af Grønfeld i en lav Højning, *Slottet*, der paa to Sider er omgivet af Vandløb, er optaget gamle Mursten.

De c. 100 jordfaste Oldtidsmindesmærker, som kendes i Sognet, samler sig hovedsagelig i en Stribe paa tværs gennem Sognet, fra ØNØ. mellem Grønfeld og Basalle mod VSV. hen norden om Agri; ofte kroner de Bakketoppe og høje Bakkeflader. Især er det Gravhøje, men adskillige af disse er nu mere eller mindre forstyrrede eller sløjfede. Blandt de bevarede Høje er V. for Basalle fredl. *Grøstebjærg-høj* og under Agri den 5 m høje *Rugdals-høj* samt de 2 ligeledes meget anselige *Stabelhøje*, af hvilke den ene ligger paa den højeste Bakke i Egnen, med vid Udsigt. *Agri Bavnehøj*, der efter Sigende oprindl. har været højere, er derimod kun delvis fredl. Sognets bedst bevarede Stenalderstengrave: 2 ganske smukke Runddysser, den ene nær NV. for Agri, den anden SV. for Byen, under Kannikegd., er ligeledes fredl.; desuden kendes en halv Snes andre Stengrave i Sognet, nogle nu dog sløjfede.

Egens Sogn (*Agri-E. Km.*), det mindste i Herredet og Anneks til Agri, omgives af dette og Rølse Sogn, Kalvø Vig (Egens Vig), Ø.-Lisbjerg Hrd. (Bregnd S.) og Sønder-Dyrs Hrd. (Feldballe S.), fra hvilke det skilles ved Kolaa og Ovst Bæk. Kirken ligger c. 13 km NV. for Æbeltoft. De temmelig jævne Jorder (højeste Punkt Egebjerg, 22 m) er overvejende lerede og lermuldede.

Befolkning i 1921: 251 (1801: 150, 1850: 185, 1901: 230), boende i 62 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 53 Td.; 16 Gde med 49 og 33 Hse med 4 Td. Hartk., samt 4 jordløse Huse. Ejds. (1924): 718, deraf Jordv.: 369. Areal: 333 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 6 ha, Rug 18, Byg 47, Havre 56, Blands. til Modenhed 14, Kartofler 10, Foderroer 50; Brak udgjorde 6 ha, Grønfoder og Græsning 114, Haver o. l. 4. Kreaturhold (1923): 78 Heste, 349 Stk. Hornkv. (deraf 179 Køer), 60 Faar, 309 Svin.

I Sognet Byen *Egens* (1330 *Egens*) med Kirke, Skole (opf. 1908: Arkt. Ginne-rup), Missionssal, Brugsforen. og Vandværk (priv.). *Havhuse*, Huse. *Dyrkær*, Gd

Gravtræ i Agri Kirke.

Egens S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr. 330. Lægd. Kirken er selvejende (fra 1912).

Kirken er lille og bestaar af Kor og Skib i eet, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Rimeligvis har der i Middelalderen staaet en romansk Kampestenskirke, som i 15.-16. Aarh. er nedrevet og ombygget som en aflang, rektangulær Bygning, af det gamle Materiale og røde Munkesten. Vistnok samtidig tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabehuset, begge af Munkesten. Koret har afvalmet Gavl. Senere ommuredes Taarnets øverste Del. Altertavle fra Beg. af 19. Aarh. med Malerier (en ny Altertavle er under Arbejde).

Egens Kirke.

Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Prædikestol fra c. 1575. I Koret Ligsten over Søren Sørensen Housgen i Egens († i 1680'erne) og Hustru, med Portrætfigurer.

I Sognet nævnes 1688 „Stockholm Huset“.

I Sognet kendes kun faa Oldtidsmindesmærker, overvejende Dysser og lignende Stenalder Stengrave, men de fleste er nu sløjfede. Nær S. for Egens ses paa en udstrakt, lavere Bakke en beskadiget Dysse. V. for Byen kendes en Stenalder Køkkenmødding, aflejret paa den lave Strandbred, som dengang skar sig c. 30 m dybere ind i Landet end nu.

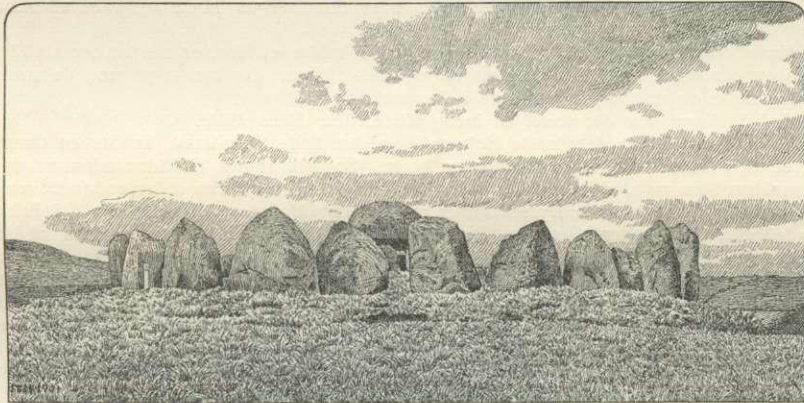
Knebel Sogn (*K.-Rølse Km.*) omgives af Annekset Rølse, Agri, Vistoft (hvori en Enklave) og Tved Sogne samt den fra Kalvø Vig indtrængende Knebel Vig. Kirken ligger c. 12 km V. for Æbeltoft. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 94 m i den Del af Mols Bjerge, der ligger i Sognet) er lerede og lermuldede, nogle dog sandede og skarpsandede, nu for en stor Del beplantede (Knebel Plantage, anl. 1881, 27 ha, deraf tilpl. 17). Det smukke Bakkeparti i Mols Bjerge, fra hvis Højdepunkter der er en storslaet Ud-

sigt over Omegnen, er gennemfuret af flere ejendommelige Dalstrøg (Hulbæk, Daaleren, der fører op til Dalen Tinghulen, Hjortkær). Gennem Sognet løber Skellerup Aa.

Befolkning i 1921: 455 (1801: 220, 1850: 280, 1901: 327), boende i 112 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 88 Td.; 22 Gde med 82 og 25 Hse med 6 Td. Hartk., samt 7 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1341, deraf Jordv.: 624. Areal: 762 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 11 ha, Rug 39, Byg 73, Havre 126, Blands. til Modenhed 17, Kartofler 35, Foderroer 79; Brak udgjorde 16 ha, Grønfoder og Græsning 216, Haver o. l. 11, Skov 55, Heder og Lyngbakker 36. Kreaturhold (1923): 144 Heste, 558 Stk. Hornkv. (deraf 279 Køer), 2 Geder, 167 Faar, 670 Svin.

I Sognet Byerne: *Knebel* (1425 Knudbyllj, 1446 Knudbul) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole (opf. 1914), Missionshus (opf. 1921, Arkt. Ginnerup), Knebel-Rolse

Runddysse ved Knebel.

Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1873; $\frac{31}{8}$ 1923 var Indsk. 272,181, Reserver 16,502 Kr.), Ml., 2 Kbmshdlr., Maskinsnedkeri og Savværk samt Vandværk (priv.); *Skellerup* (c. 1400 Skelldorp, 1446 Scielrup). *Knebel Bro*, Ladeplads ved Torup Pakhus, Dampskibsbro (3,4 m Vand), der anløbes af Aarhusbugtens Dampskibsselskabs Baade, med Filial af Købmands- og Haandværkerbanken i Aarhus, Afholdsrestauration, 2 Kbmshdlr., Bogtrykkeri, Toldsted og Postkontor. Gaarde: *Lyngegd.* (1610 Liungh), *Aldershvoile*, *Skellerupgd.* *Vingelborg Hus* (1610 Huingelberigh). — I Knebel-Rolse Kommune var der 1923 21 Fiskere (deraf 13 Erhvervsf.), der ejede 14 Fartøjer (deraf 5 Motorf., de to over 5 Tons) til Værdi 12,140 Kr. og Redskaber for 17,210 Kr.; Værdien af Fangsten (deribl. 0,9 Tons Skrubber, 0,7 T. Ising, 18,7 T. Torsk, 5,8 T. Makrel, 3 T. Sild, 11 T. Aal) udgjorde 26,129 Kr.

Knebel S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrsland Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 336. Lægd. Kirken er selvejende (fra 1924).

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, lille Klokketaarn over Vestgavlen og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis er fra romansk Tid af raa Granit. Senere, vistnok i Slutn. af Middelalderen, blev Koret overhvalvet og Skibet forlænget mod V. (raa Granit), hvor siden et lille Klokketaarn opførtes over Vestgavlen (1738), Vaabenhuset tilføjedes, af røde Munke-

sten. Alterbord i Renæssancestil og Alterbillede (Christus i Getsemane); paa Alterbordets Forside et Billede af den tornekrønedede Christus, fra Kirkens middelalderlige Altertavle. Kalk, udført 1660 i Stettin for Dal-Regimentet; den blev taget fra Svenskerne ved Kristiansstad og 1676 tilligemed Disken købt af Generalmajor And. Sandberg, som iflg. Indskr. paa Diskens Underflade først forærede dem til sit Regiment (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 p. 121). Romansk Granitfont med glat Kumme. Døbefad med Hans Skade til Rolsøgd. og Ingeborg Sparres Vaaben, 1618. Prædikestol i Renæssancestil. Degnestol i Renæssancestil, tildels fra 1634. I Skibet Epitafier (det ene fra 1661) over Præsten Albert Jensen, † 1670. og hans to Hustruer, et andet over Præsten Hans Hendriksen Holst, † 1772, og 3 Personer af hans Familie.

Hethe Nielsen og Christine Christiernsdatter stadsfæstede omtr. 1390 det Skøde, som Christiern Nielsen af Vasekær gav Hr. Jakob Olsen Lunge paa *Skeldorp* og Skeldorp Fang. — 1664 nævnes Neergaard og Kircherup i Knebel Sogn.

I *Tinghulen* i Mols Bjerge, hvor Knebel, Vistoft og Agri Sogne støder sammen, holdtes tidligere Mols Herredsting, og V. for Knebel findes *Galgebakken* (c. 1688 flyttedes Tinget til Ulstrup, da Hrd. sammenlagdes med Sønder-Dyrs Hrd., og 1756 til Æbeltoft)

Knebel Vig, som efter sin Form snarere burde kaldes et Nor, er næsten overalt 13 m dyb og omtales i Dske Atl. som en rar og sikker Havn, der kan tage mod de største Orlogsskibe og næppe har sin Lige i Danmark.

Ved Skellerup har der været en hellig Kilde, *Skt. Hans Kilde*.

V. for Knebel, paa den første Højning over den flade Strandbred, kendes en Gruppe af en halv Snes smaa, flade Høje eller Røser. Sognets øvrige Oldtidsmindesmærker er Stenalders Stengrave, af hvilke der vides om mindst 13, men kun to er endnu bevarede (og fredl.): et fritstaaende Dysekkammer med anselig Dæksten, liggende paa høj Bakkeflade SSV. for Skellerup, og en Runddysse paa en lavere Højning omgivet af høje Bakker, NØ. for Knebel. Denne Runddysse, som allerede fredlystes i 1860, er en af de allersmukkeste og mest imponerende i sin Art i Landet; det femsidede Kammer har en kolossal, c. 3,5 m lang Dæksten og 2 Gangsten; om den lave Høj, der omgiver Kamret, ses i tæt Kred 23 ualmindelig svære, indtil 2 m høje Randsten. En lign. Runddysse, men dannet af betydelig mindre Sten, har ligget ikke langt V. derfor. Mulig er det disse to Stengrave, der omtales i Dske Atl. under Navnene *Posekiær Stenhus* og *Poelhus*.

Knebel og Rolse var Annekser til Tved indtil 1551, da den daværende Sognepræst Christen Rasmussen flyttede til Rolse, hvorfra han betjente Knebel S.; siden er Knebel blevet Hovedsognet.

Rolse Sogn (*Knebel-R. Km.*), Anneks til Knebel, omgives af dette, Agri og Egens Sogne samt Egens, Kalvø og Knebel Vige. Vrinders Kirke ligger c. 12 km NV. for Æbeltoft. De ret højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt Græsbjærg, 57 m) er overvejende lerede og lermuldede.

Befolkning i 1921: 471 (1801: 271, 1850: 404, 1901: 466), boende i 122 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 139 Td.; 38 Gde med 129 og 45 Hse med 10 Td. Hartk. Ejdsk. (1924): 1926, deraf Jordv.: 979. Areal: 913 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 18 ha, Rug 56, Byg 135, Havre 201, Blands. til Modenhed 15, Kartofler 23, Fodderroer 124; Brak udgjorde 45 ha, Grønfoder og Græsning 275, Haver o. l. 13. Skov 3. Kreaturhold (1923): 156 Heste, 631 Stk. Hornkv. (deraf 289 Køer), 2 Geder, 120 Faar, 630 Svin.

I Sognet Byerne: *Vrinders* (1576 Vrendis) med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1899), Brugsforen., Kbmndshd., Ml., Mejeri (opr. 1909) og Posteksp.; *Andrup* (1587 Andrup). Saml. af Gde og Hse: *Skovgaarde* (1420 Skogsgard), *Mortenskær*. *Rolse* (Rolsø, Roelse; 1328 Rolsfyoø, 1448 Roldsøø), Hse, opførte efter delvis Udstykning af Rolsegd., med Kirkegaard. Gaarde: Hovedgaarden *Rolsegaard*

(1664 Roelszegaardtz Hgd.) har 15,3 Td. H., Ejdsk. 175, Jordv. 97; c. 99 ha, deraf Ager 85, Eng 4, Hede 4, Mose 2. *Kragkærgd., Gl.-Elkær.*

Rolse S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 333. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken, i Vrinders, er opf. 1907 (indv. $\frac{8}{10}$ 1907) efter Tegn. af Arkt. R. Frimodt Clausen, Aarhus, af røde Mursten paa Sokkel af kløvet Kampesten med Skifertag i romansk Stil og bestaar af Skib, Kor med halvrund Apsis og Taarn mod V., fornedet firkantet, foroven ottekantet, med Spir; Indgangen er gennem Taarnet. Kirken har fladt Bjælkeloef. Alterbord i Renaissancestil og Altertavle med Kopi af Carl Bloch: Christus og Barnet (Originalen i Holbæk Kirke). Prædikestol fra 1664 i Renaissancestil. Romansk Granitfont med Tovsnoing, Blادرanke og Mandehoveder. Det nævnte Inventar hidrører, ligesom 2 Messingstager, Kalk og Disk, fra den nedbrudte Rolse Kirke. Paa Alteret en 7-armet Lysestage, skænket af 7 Mols-Sognemenigheder ved Kirkens Indvielse. Paa Kirkegaarden et Ligkappel, opf. 1924 efter Tegn. af Kirkens Arkitekt.

Ved Rolse Kirkes Plytning til Vrinders er den gamle Bygning nedrevet med Undtagelse af Vaabenhuset, der bevares som Ligkappel paa den gl. Rolse Kirkegaard, der stadig er i Brug, og Materialerne benyttede ved den nye Bygning. Den nedbrudte Kirke var en romansk Kampestenkirke, hvis Kor blev overhvalvet i Slutningen af Middelalderen (Aarhus-bispen Jens Iversen Langes Vaaben er fundet malet paa Hvælv.). Ved samme Tid forlængedes Skibet mod V., hvor et af de for Egnen typiske Taarne med aaben Bue mod V. tilføjedes, og det endnu tilbagestaaende Vaabenhus (oprindelig Gravkappel) tilføjedes. I dette opbevares en Mindetavle over Niels Poulsen og Hustru, en Sten fra 1648 med Indskrift og med Hans Skade til Rolsegd. og Ingeborg Sparres fædr. og mødr. Vaaben, samt et Beslag fra Jesper Vognsen af Rolsegd.s († 1687) Kiste, fundet ved Kirkens Nedrivning.

Rolsegaard laa før i en By Rolse med 6 eller 7 Gaarde. Af Ejerne nævnes: Hr. Johs. Hviding 1328, Morten Nielsen (Vognsen) i Roldsø, Væbner, 1448, Gunde Nielsen 1511, g. m. en Datter af Christen Hvas, der skal have ejet R. og maaske faaet den ved Giftermaal med Morten Nielsens Datter, dennes Søn Jørgen Gundersen til Sostrup 1561, dennes Søster Inger, g. m. Mikkel Nielsen til Gerholm, deres Datter Margr. Mikkelsdatter (Hvas), g. m. Erik Krag († 1606), og deres Søn Jørgen K. († 1643), der 1606 solgte den til Hans Skade, som ejede den (31 Td. H.) endnu 1638; derpaa fulgte dennes Svigersøn Vogn Hvas 1655-62, Enken Kirsten Skade 1669, hendes Svoger Jesper Vognsen til Østergd. i Lyne Sogn, † 1687, hvis Søn Jens Vognsen († 1711) 1689 skødede R. med Gods til sin Svoger Ritm. Otto Andr. v. Lindenquist, † c. 1692. Denne solgte 1691 R. for 40 Rd. pr. Td. H. Hovedgaardstakst og 25 Rd. pr. Td. H. for det besatte Gods, men kun 12 $\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. H. for det øde Gods til Bodil Pedersdatter, sl. Poul Nielsens i Strandkær, men Skødet blev 1693 af hans Arvinger udstedt til Ridef. Hans Jacobsen til Lyngsbækgd., som hun imidlertid havde ægtet. Sidstnævnte kompletterede Gden (23 $\frac{1}{2}$ Td. H.), lagde 1695-96 5 Bol i Rolse By og en Anneksgd. (i alt 22 $\frac{1}{2}$ Td. H.) med kgl. Bevill. under Hgdens Takst, opbyggede Gden og skødede den (46 Td. H.) med Tiender og Gods 1706 til Amtmd. Jochum Gersdorff († 1745), hvis Søn Konferensrd. Chr. G. døde 1757, hvorefter lsgd., Kvelstrup og R. 1760 ved Skifte udlagdes til dennes Søn Ritm. Jochum G., som 1768 ved Aukt. solgte R. (46, 31 og 204 Td. H.) for 27,300 Rd. til Forp. paa Vosnæsgd. Thorn Thornsohn († 1789), hvis Dødsbo 1790 ved Aukt. solgte den for 30,000 Rd. til Iver Hansen fra Laage, † 1816, som 1807 solgte den for 120,000 Rd. til Kapt. Erik Chr. Müller til Møllerup, der 1811 skødede den til Stads-kapt. i Kbhvn., Vinhdl. Lorents Petersen († 1829), som frasolgte det meste Gods og 1816 skødede R. m. m. for 100,000 Rbd. N. V. til Forp. Niels Poulsen, † 1830, hvis Enke Dorte Dinesdatter († 1834) 1832 skødede den m. m. for 9640 Rbd. Sedler og 19,000 Rbd. Sølvtil sine Søner Poul og J. R. P.; førstnævnte, † 1878 (der oprettede Gaarden *Alders-hvile*), blev 1844 Eneejer af Gden, hvis Hartk. 1844 blev nedsat fra 46 til 26 $\frac{1}{2}$ Td. Hans Svigersøn Chr. Ludv. Hansen (Iver Hansens Sønesøn) overtog Gden, som efter hans Død 1906 har tilhørt hans Enke og Sønnen Poul H., den nuv. Ejer. I 1923 frasolgte 66 ha, hvoraf oprettedes 10 Statshusmandsbrug, der udgør en lille By, som har faaet det gl. Bynavn Rolse. (Litt.: F. Barfod, Slægten Poulsen fra Rolsegd. og Dinesen fra Rørbækhovgd., Kbh. 1877, L. J. Bøttiger, R., i Æbeltoft og Omegn (Aarhus 1893)

p. 321). — Den nuv. Hovedbygning, paa det lille Næs, der skyder ud mellem Kalvø- og Knebel Vig, bestaar af en Midtfløj, opf. 1880, og to Sidefløje, opf. 1922 efter Brand, alle i 1 Stokv. I Forstuen er indsat en sort Marmortavle med Fortegn. over Gaardens tidligere Ejere. En ældre, nu nedreven Hovedbygning, i 3 Fløje, skal være opf. 1770-80 (den ene Fløj dog 1849). En endnu ældre Hovedbygning, af Bindingsværk, var opf. af Ridefoged Hans Jacobsen.

Chrf. Pedersen Munk skrives til *Andrup*, som han 1583 solgte til Fru Margr. Bille. Ved Vrinders har været en hellig Kilde.

Ved Rolsegd. ses to fredl. Runddysser og SSØ. for Vrinders lige ved Sogneskel mod Knebel et fritstaaende Dyssekammer (fredl.). I en Høj paa lav, flad Mark S. for Vrinders findes Rester af en Jættestue. De c. 15 andre jordfaste Oldtidsmindesmærker, som kendes i Sognet, er derimod nu næsten alle ødelagte eller sløjfede.

Tved Sogn bestaar af en Halvø, der begrænses af Knebel Vig, Kalvø Vig, Aarhus Bugt og Begtrup Vig, og grænser i øvrigt mod Land til Knebel og Vistoft Sogne. Kirken ligger c. 14 km V. for Æbeltoft. De (undtagen paa Landtangen mellem Knebel- og Begtrup Vig) højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt Trehøj, 79 m; Møgelhøj, 77 m) er dels lerede og lermuldede, dels

sandede og stenede. Fra Halvøen skyder Øhoved sig frem mellem Knebel Vig og Kalvø Vig, Skødshoved mellem Kalvø Vig og Aarhus Bugt, og Mols Hoved mellem Aarhus Bugt og Begtrup Vig. Tillerup Sø er c. 6 ha.

Befolkning i 1921: 1055 (1801: 734, 1850: 984, 1901: 1160), boende i 255 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 286 Td.; 78 Gde med 264 og 110 Hse med 21, forsk. Lodder med 1 Td. Hartk., samt 20 jordløse Hse. Ejds. (1924): 3786, deraf Jordv.: 2289. Areal: 2556 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 51 ha, Rug 164, Byg 207, Havre 410, Blands. til Modenhed 69, Kartofler 141, Foderroer 255; Brak udgjorde 109 ha, Grønfoder og Græsning 870, Haver o. l. 39, Tørvemoser 3, Skov 95, Heder og Lyngbakker 95, Vandar. 9. Kreaturhold (1923): 460 Heste, 1880 Stk. Hornkv. (deraf 973 Køer), 26 Geder, 426 Faar, 2029 Svin.

I Sognet Byerne: *Tved* (1335 Thweth) med Kirke, Præstegd., Skole (opf. 1909), Missionshus (opf. 1899), Forsamlingshus (opf. 1899), Tved Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1871; ²¹/₃ 1923 var Indsk. 642,516, Reserver 29,789 Kr.) og Brugsforen.; *Torup* (1360 Togethorp) med Alderdomshjem (tidl. Fattiggd., opr. 1881; 29 Pl.), Andelsmejeri (opr. 1895, omændret 1910, Arkt. Mogensen, Aarhus) og Ml. (Tved Ml.) samt *Torup Pakhus* med Missionshotel (tidl. Kro) og Markedspl. (Markeder i Maj, Juli og Sept.); *Tillerup* (c. 1300 Tilderp, Tildærp, Tytwithorp) med Skole; *Eg* (1664 Jeg); *Bjødstrup* (1203 Biornstorp, 1341 Biørnstorp) med Kbmdshdl.; *Landborup* (1664 Land Boerup); *Blaakær* (1610 Blaakier) med Ml.; *Dejfred* (Dejgret; c. 1300 Digherhoveth, Digherhøveth) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Brugsforen., 2 Kbmdshdlr., Ml., Anlægsbro for Dampskibe (Skødshovedbroen; 3 m Vand, anløbes af Aarhusbugtens Dampskibsselskabs Baade), Teglværk og Udskibningssted. Saml. af Gde og Hse: *Neder-Tved* (1664 Neder Tued), *Vester-Tved*, *Øhovedhuse*. Gaarde: Hovedgaarden *Isgaard* (1450 Jegszgord) har 25,2 Td. H., Ejds. 285, Jordv. 173; c. 253 ha, deraf Ager 148, Skov 23. Hoved-

gaarden *Kvelstrup* (1441 Quelstrup) har 22,3 Td. H., Ejdsk. 242, Jordv. 182; c. 167 ha, deraf Ager 139, Eng 3, Skov 12, Hede 6, Mose 1. — I Tved Sogn var der 1923 34 Fiskere (deraf 14 Erhvervsf.), der ejede 15 Fartøjer (deraf 5 Motorf., alle over 5 Tons) til Værdi 12,140 Kr. og Redskaber for 17,210 Kr.; Værdien af Fangsten (deribl. 0,6 Tons Skrubber, 0,5 T. Ising, 19 T. Torsk, 0,2 T. Stenbider, 0,3 T. Hornfisk, 7 T. Makrel, 4 T. Sild, 7,5 T. Aal) udgjorde 25,000 Kr.

Tved S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrsland Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 334. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken, indv. til Skt. Laurentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Skibets Vestgavl (paa D. Atl.'s Tid var der et lille Taarn af Bindingsværk).

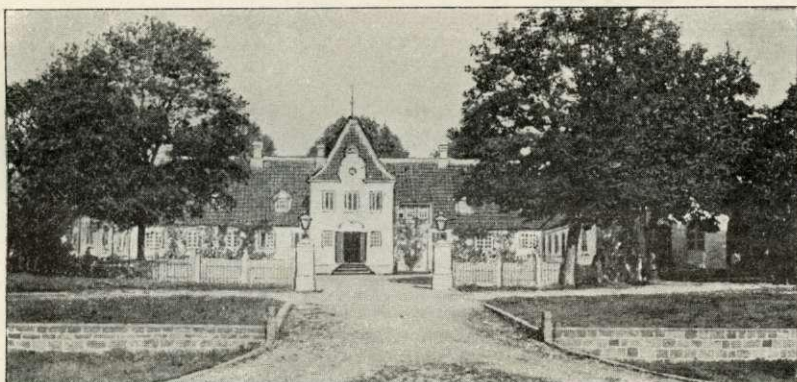
Kor og Skib er fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere. Eet Vindue og Norddøren (tilmuret) er bevarede. I Slutningen af Middelalderen overhøvelvedes Kirken, og det overhøvelvede Vaabenhus tilføjedes. Gravkapellet, i hele Skibets Bredde, er opf. i 18. Aarhundrede af Konferensrd. Chr. Gersdorff, med en nu tilmuret Spidsbue ind til Skibet, af røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil fra 1592 med et nyere Maleri (den korsfæstede). Kalk og Disk er 1657 skænket af Anders Sandberg til Kvelstrup og Hustru Ingeb. Krabbe. Romansk Granitfont med Ornamenter paa Foden. Prædikestol i Renæssancestil fra c. 1600. Præstestol, foræret 1655 af Præsten Christen Rasmussen, over hvem der har været et Epitafium. Stolegavl fra c. 1550 med Vaabenskræring (Friis eller Rosenkrantz, skaktavlet Skraabjælke). Under Stolene en romansk Planke med udskaarne Buer, sandsynligvis et Forstykke fra en Bænk. I Kapellet, der er den Gersdorffske Familiegravelse, staar en Række rigt beslagne Kister, den ældste fra 1710; nogle Portrætter er nu fjernede. I Kapellet hænger en Kisteplade med Indskrift over Fru Edel Margr. Gersdorff, † 1710. I Kirken desuden en Kisteplade med Indskrift over Jomfru Dorete Maria Sandberg, † 1660. Under Kor og Skib findes to (nu tomme) Gravkældere. Paa Korbuen Kalkmalerier fra 16.

Kalkmaleri fra Reformationstiden i Tved Kirke.

Aarhundrede (se M. Petersen, Kalkmaleri p. 27). Paa Kirkegaarden er der 1894 opf. et Ligkapel.

Isgaard (Egsgaard) har tilhørt Hvideslægten og senere Aarhus Bispestol (hvis Lensmænd Otte Hungher i Eghsgardh 1448 og Otte Bøistrup i Jegszgord 1450 antagelig var; maaske er det samme Person), kom ved Reformationen til Kronen og blev bortforlenet; 1544 solgtes den for 12,082 Mk. til Anders Christensen Sandberg († 1567) og havde fra den Tid otte Ejere fælles med Kvelstrup; de flg. Ejere var: Anders Sandbergs Søn Tyge Sandberg († 1587), hans Enke Ellen Rostrup (endnu 1617) og Datter Kirsten Sandberg, g. m. Gert Bryske til Katholm, samt Peder Gersdorff 1638 (da 48 Td. H.), hvis Søstersøn Frans Rantzau 1651 sammen med sin Svoger Joh. Brockenhuus solgte I. til Rigshofmester Hr. Jochum Gersdorff, † 1661, hvis Datter Dorte G. 1666 ejede den (1662 36 Td. H.). Hun ægtede Amtmd. Otte Krabbe, som 1677 mageskiftede I. (550 Td. H., Godset indbefattet) mod Aakær (800 Td. H.) til Rentem. Chr. Gersdorff († 1725), hvis Søn Jochum G. († 1745) tillige ejede Rolsegd. og Kvelstrup. Alle 3 Gde tilfaldt hans Søn Konferensrd. Chr. G., † 1757. og udlagdes 1760 (vurderede til 42,000

Isgaard.

Rd.) ved Skifte efter ham til hans ældste Søn Ritm. Jochum G., † 1781, som 1773 skødede I. (38), Kvelstrup (22), Tiender (26) og Bøndergods (402 Td. H.) for 50,000 Rd. til Kammerrd. Ole Marcussen († 1831), der 1794 fik kgl. Bevill. paa, at Hgden maatte beholde sin Frihed, naar Godset frasolgtes, hvorefter han afhændede dette og 1826 ved Aukt. solgte I. (38 Td. H.) og Tved Kirke (18) m. m. for 6000 Rbd. Sølv og 6000 Rbd. Sedler til Chr. Leemeyer, Forp. paa Kalvø, sen. Ejer af Strandsgd. († 1843). Han solgte den 1828 for 4871 Rbd. Sølv til Niels Pedersen († 1862), der 1857 solgte den da næsten udyrkede Gaard, hvis Hartk. 1844 blev nedsat fra 38 til 25 $\frac{1}{2}$ Td., for 100,000 Rd. til Forp. paa Katholm Gust. Cl. Krøger († 1907), og han afhændede den 1890 for 253,000 Kr. til Kmjkr., Hofjægern. J. H. Krieger, fra hvem den 1911 ved Tvangsaukt. for 263,000 Kr. gik over til den nuv. Ejer Løjtn. T. A. Bech. — Den tidl. Hovedbygning var opf. af Konferensrd. Chr. Gersdorff ved Midten af 18. Aarh., i 3 Fløje af Bindingsværk; den blev nedrevet c. 1850 af Niels Pedersen, der flyttede Forpagterboligen op paa dens Plads. Den nuv. Hovedbygning er opf. i 1890'erne og bestaar nu ligeledes af 3 Fløje i 1 Stokv., hvoraf Midfløjen har et bredt Indgangsstaern. En høj Terrasse fører ned til Haven, hvori en mindre Sø. — Voildstedet af den middelalderlige Gaard findes tæt Ø. for den nuværende. Der er Rester af firkantet Kælderrum. To Sandstensfigurer fra Renæssancetiden er bevaret paa Gaarden. (Litt.: J. L. Böttiger, I., i *Æbeltoft og Omegn* (Aarhus 1893) p. 326).

Kvelstrup er Sandbergernes gamle Familiesæde. Af Ejerne af denne Slægt nævnes 1420 og 1441 Hr. Henr. S., dennes Søn Ulr. S., † 1474, saa 1484 Rigsr. Hr. Anders Christiernsen, hvis Efterkommere ogsaa antog Navnet Sandberg, saa hans Søn Landsdommer Christen Andersen. Paa Skifte efter ham 1540 udlagdes K. med 14 Gde og Bol og 2 Mr. til hans Søn Anders Christensen, † 1567, hvis Søn Hr. Ulr. S. til Løjstrup, † 1636, og Sønnensøn Generalmajor Anders S. († 1677 som Slægtens sidste Mand) derefter ejede K.,

der 1638 var 36 Td. H.; sidstes Enke Fru Ingeborg Krabbe fik 1688 kgl. Bevill. paa at sidde skattefri paa K. til sin Død, mod at Gden derefter skulde tilfalde Kronen. Ved hendes Død 1692 udlagdes K. til Ryttergods, blev 1694 fæstet paa Livstid til Amtmd. Chr. Gersdorff til Isgd. († 1725), men 1720 (21 $\frac{1}{2}$ Td. H.) af Kongen skødet for 6392 Rd. Kroner til hans Søn Amtmd. Joch. G. til Vosnæsgd., † 1745, og paa Skifte efter hans Søn Chr. G. 1760 udlagt til dennes Søn Joch G. (se ved Isgd.), som 1773 skødede Isgd. og K. til Kammerrd. Ole Marcussen, som 1794 fik Bevill. paa, at K. maatte beholde sin Frihed, naar Godset bortsolgtes, og s. A. afhændede Gden (21 $\frac{1}{2}$, Tiende 8 Td. H.) for 13,990 Rd. til Ole Nic. Hansen paa Kalvø, † 1799, hvis Dødsbo s. A. ved Aukt. solgte den (22, 8 og 5 Td. H.) for 20,530 Rd. til Købmd. i Randers Hans Chr. Hansen, † 1810, der 1804 solgte den for 28,000 Rd. til Kystbefalingsmd. Erik Rugaard; 1823 blev den ved Tvangsaukt. hos ham købt for 10,000 Rbd. Sølv (Skødet 1830 har 12,400 Rbd. Sølv) af Det Huitfeldtske Fideikommis; 1834 kom den for 12,000 Rd. til Niels Pedersen paa Isgd., som 1835 forøgede Jordtilligg. med en Gd. (6 Td. H.) i Blaakær, og 1839 for 22,000 Rd. solgte den til Jens Risager Poulsen, † 1881, hvis Søn Chr. S. P., den nuv. Ejer, overtog den 1873. — Hovedbygningen, som er opf. 1794 i enkel nyklassisk Stil, bestaar af to grundmurede Fløje i 1 Stokv., en Hovedfløj, foran hvilken der vokser en Række Lindetræer, og en lav, uanselig Sidefløj. I Haven ses Rester af Gravene omkr. Voldstedet af den ældre Gaard, som var af Bindingsværk. Her var tidligere en lille Borgø kaldet „*Slottet*“, hvorpaa fandtes Munkesten. Udbygningerne brændte 1908, bl. a. en Lade fra Chr. IV's Tid. (Lit.: N. Nielsen, K., i Fra Randers Amt 1918 p. 108; J. L. Böttiger, K., i Æbeltoft og Omegn (Aarhus 1893) p. 335).

I Præstegaardshaven har der været en hellig Kilde.

I Sognet nævnes 1664 Egelund (5 Gde).

I Dejred brændte $\frac{10}{9}$ 1875 5 Gde og 2 Huse, og $\frac{18}{5}$ 1878 10 Gde og 22 Huse. Disse blev derefter for største Delen udflyttede.

Straks V. for Torup ses et fredl., fritstaaende, polygonalt Dyssekammer af ualmindelig høj og smuk Rejsning, nu dannet af 4 Bæresten (oprindl. vistnok 5), hvorover en Dæksten med skaalformede Fordybninger. De øvrige, c. 25 Oldtidsmindesmærker, som kendes i Sognet, er derimod delvis forstyrret eller sløjfede. V. for Landborup tæt ved Stranden kendes en Gruppe af 4 Høje (*Hundshøjene*).

Tved Sogn var i katolsk Tid Præbende til Aarhus Domkapitel. — Om Tved Kirke og Stueursfabrikation i Dejred se Saml. t. j. Hist. 3. R. I p. 62 og 98.

Litt.: N. Nielsen, Fra Tved Sogn, i Fra Randers Amt 1921 og 1924. — S. Forf., Lærere i T. Sogn, sst. 1923. — S. Forf., T. S. paa Mols for 50 Aar siden, sst. 1918.

Vistoft Sogn omgives af Tved, Knebel og Agri Sogne, Æbeltoft Vig, Helgenæs Sogn og Begtrup Vig. Til Sognet hører Holmen Rønnen i Begtrup Vig, og i Sognet ligger en Enklave af Knebel S. Kirken ligger c. 10 km V. for Æbeltoft. De højtliggende, især i den nordl. Del bakkede Jorder (Mols Bjerge; højeste Punkt Trehøje, 127 m; Elbjærg; Favshøj) er dels lerede og lermuldede, dels sandmuldede, sandede, skarpsandede og stenede. Bogens Sø er c. 11 ha. En Del Plantage (Vistoft Pl., anl. 1887, 95 ha, deraf tilpl. 92; Trehøje Pl., anl. 1920, 187 ha, deraf tilpl. 28).

Befolkning i 1921: 762 (1801: 522, 1850: 678, 1901: 776), boende i 157 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 200 Td.; 60 Gde med 185 og 75 Hse med 15 Td.

Hartk., samt 8 jordløse Hse. Ejdsk. (1924): 2248, deraf Jordv.: 1242. Areal: 2291 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 58 ha, Rug 164, Byg 152, Havre 295, Blands. til Modenhed 59, Kartofler 105, Foderroer 266; Brak udgjorde 23 ha, Grønfoder og Græsning 534, Haver o. l. 4, Skov 322, Heder og Lyngbakker 167, Vandar. 20. Kreaturhold (1923): 339 Heste, 1368 Stk. Hornkv. (deraf 710 Køer), 15 Geder, 545 Faar, 1301 Svin.

I Sognet Byerne: *Vistoft* (14. Aarh. Westoft) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1884), Ml., 2 Kbmshdlr. og Mejeri (Hyldholm; opr. 1887, ombygg. 1900); *Strands* (1448 Stranssz) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Kbmshdl. og Vistofts Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1869; ^{31/3} 1923 var Indsk. 627,707, Reserver 33,695 Kr.); *Begtrup* (c. 1300 Bekkitørp, Bekkethorp) med Forsamlingshus (opf. 1900) og Brugsforen.; *Fuglsø* (c. 1300 Fughlæsiomark, 1443 Fowelslø) med Kro; *Viderup* (1345 Wiipæthorp, 1578 Vibdrup, 1610 Widerup); *Bogens* (1203 Bocnes); *Toggerbo* (1446 Toggerboll, 1610 Thogerbou). Saml. af Gde og Hse: *Legerholmge* (1610 Legerholmb), *Klokkerholm* med Strandkontrollørstation, *Særbæk*, Ladeplads med Anlægsbro for Aarhusbugtens Dampskibsselskabs Skibe (ved Brohovedet 4 m Vand). Gaarde: *Bogenscholm* (1327 Boseholm, 14. Aarh. Bogistatholm, 1420 Bogenscholm), *Rødegd.*, *Kærsgaard* (1664 Kiærsgaard). — I Vistoft Sogn var der 1923 19 Fiskere (deraf 12 Erhvervsf.), der ejede 24 Fartøjer (deraf 5 Motorf.) til Værdi 20,500 Kr. og Redskaber for 29,050 Kr.; Værdien af Fangsten (deribl. 0,9 Tons Rødspætter, 0,8 T. Skrubber, 1,1 T. Ising, 29,1 T. Torsk, 14,8 T. Makrel, 2,8 T. Sild, 9,6 T. Aal, 0,3 T. Hummer) udgjorde 34,909 Kr.

Vistoft S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m., Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrsland Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 332. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere. Begge Døre (Nordøren tilmuret) er bevarede. Vistnok i 15. Aarh. nedbrødes Vestmuren, og Skibet forlængedes mod V. Over den nye Vestgavl opførtes et Klokketaarn, aabant mod V. (senere tilmuret), med Pyramidetag; samtidig tilføjedes Vaabenhuset, af røde Munkesten. Kirken har fladt Loft, undt. Koret, hvis Hvalving antagelig er fra Middelalderens Slutning. Altartavle i Renæssancestil, skænket 1666 af Præsten Christen Christensen og Hustru, med et Maleri (Christus velsigner Menigheden) af Pastorinde N. Jensen. Romansk Granitfont med glat Kumme. Prædikestol fra 1627 med smukt udskaaen Dør. Præstestol fra 1666 af lign. Arbejde som i Tved. Et af Stolestaderne har Aarst. 1681. I Korvæggen Ligsten over Provst Søren Jonsen, † 1608, og Hustru (med Portrættfigurer), og over Herredsf. Anders Pedersen, † 1666, og Hustru Bodil Andersdatter, † 1658 (se Saml. t. j. H. 3. R. II p. 456). — Paa Kirkegaarden et Lighus, opf. 1894.

Bogenscholm var forhen en Hovedgaard, der 1420 ejedes af Johs. Slet, hvorefter den tilhørte Aarhus Bispestol, der 1491 lod den indværges med Lovhævd. Ved Reformationen kom den til Kronen, der 1579 mageskiftede den til Mourids Stygge til Holbækgd. († 1604), hvis Søstersønner Hans og Iver Dyre med deres Svoger Jørgen Kruse 1627 solgte B. til Fru Ellen Rostrop, der straks skænkede den til sin Datterdatter Jfr. Abel Gertsdatter Bryske, † ugift; 1647 tilhørte den Hr. Fr. Reedtz til Tygestrup († 1659) og 1662 (12 Td. H.) hans Svigersøn Erik Hardenberg Gyldenstjerne, † 1665, hvis Fader Henrik G. 1669 solgte den til Knud Bille til Skerrildgd., som straks efter mageskiftede den til Predbjørn Gyldenstjerne til Møllerup, med hvilken Gd. den derefter havde fælles Ejer indtil 1796, da Fr. Chr. Rosenkrantz solgte B. (12 og 50 Td. H.) for 10,000 Rd. til Claus Gaardsted, † 1811, der 1807 solgte en Del af Godset. Hans Enke solgte den (10 og 12 Td. H.) 1811 ved Aukt. for 31,000 Rd. til J. J. Wiid til Krannestrup, derefter kom den ved Aukt. 1817 for 5000 Rbd. S. V. til H. V. Bloch paa Lyngsbækgd. og 1819 paa Aukt. i Kapt. I. J. Hansons Opbudsbo for 2550 Rbd. r. S. til Anders Eriksen, som 1841 solgte den (10 Td. H., 1844 nedsat til 6) til N. O. J. S. Schmidt, † 1884, hvis Søn ex. jur. P. S., der overtog den 1870, solgte den 1888 til Rasmus Skjøt. —

B. har oprindl. ligget Ø. for nuv. Gaard i den flade Eng, hvor Voldstedet, tidligere kaldet *Enggaardspolden*, endnu ses som en lav, firsidet Højning (30 × 30 m), der er omgivet af en Grav og viser Spor af at have været delt i en større Holm i N. og to mindre i S.

I *Strands* var tidligere en Hovedgaard, der 1420-58 tilhørte Knud Slet og 1490 kom til Aarhus Bispestol. — I Vistoft ligger *Rødegaard* (ogsaa kaldet *Vistoftgaard*), oprindl. kun en Bolig med Gods til, der opførtes i Slutn. af 17. Aarh. af Bodil Pedersdatter, Enke efter Herredsf. Povl Nielsen i Strandkær og senere g. m. H. Jacobsen til Rolsegd. Da hun døde 1709 gik R. over til Svigersønnen Provst Søren Aagaard, † 1723, hvis Enke Øllegaard Povlsdatter 1731 skødede den ($\frac{1}{2}$ Td. H.) til Forv. Chr. Hasselbalch († 1759), der samlede det adspalttede Gods. Paa Aukt. efter ham 1760 købtes R. med Gods (31 Td. H.) for 3800 Rd. af Fyrforv., Justitsrd. J. E. Hauch, † barnløs 1782, som 1776 testamenterede Ejendommen til Christiane Ulr. Hauch, der 1783 ægtede Er. de Jespersen Skavngd., som 1784 solgte den til Fr. Thornsohn, fra hvem den ($\frac{3}{4}$ og 25 Td. H.) 1785 ved Tvangsaukt. kom for 3020 Rd. til Niels Jørgensen i Følle († 1803). Fra 1800 tilhørte den Rasm. Bang, som 1804 skødede den for 3000 Rd. til Kapt. Jac. Hanson til Lyngsbækgd., der 1806 forøgede dens Hartk. til 4 Td. og 1811 skødede den for 6500 Rd. til Mads Olesen, † 1822, hvis Datter Birg. O. († 1874) bragte den til sine Mænd P. C. Højlund († 1836) og Rasm. Christensen († 1850). Ved at ægte hendes Svigerdatter blev P. H. Sinding Ejer af R., der da var 11 Td. H. — Omkr. 1760 fandtes Rudera af en grundmuret Bygning. Muligvis laa Gaarden ved den af Landevejen gennemskaarne Gravhøj Karlshøj, tæt SØ. for Kirkegaarden, hvor der er Murbrokker.

I Sognet nævnes 1688 Hougaarden, Mortens Gaard og Bondgaarden.

En Byskraa for Vistoft fra 1755 og 65 er trykt i Bjerge og Søegaard, Dske Vider og Vedt. II p. 236 flg. I Fuglsø er 1920 rejst en Genforeningssten.

Paa Begtrup og Viderup Jorder har der været hellige Kilder, saaledes en paa Lausesbjerg nordlig i Sognet, der formodentlig har været viet til Skt. Laurentius.

I Vistoft er Landøkonomen, Prof. G. Begtrup født 1769 († 1841).

Dske Atl. nævner, at der i Sognet findes „adskillige Gravhøje og Offersteder med store Sten“. Endnu den Dag i Dag kendes her mindst c. 80 jordfaste Oldtidsmindesmærker, deraf c. 15 store Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje; men meget heraf er nu forstyrret eller endog sløjet. Blandt Gravhøjene udmærker sig især de to c. 6 m høje, fredl. *Brunhøje* liggende paa høj, jævn Flade SØ. for Kirken. NØ. for Viderup ses paa Bakkeflader en ret tæt Samling af Gravhøje, bl. hvilke 3, de anselige *Trehøje*, er fredl. Paa en udstrakt Bakke S. for Fuglsø kendes *Store- og Lille-Jættehøj*. Af de faa endnu bevarede Stengrave er paa en isoleret Banke NV. for Strands fredl. en smuk Runddysse med sværbygget Kammer og SØ. for Begtrup et aflangt, sværbygget Kammer med omgivende Dele af en Langdysse. Ganske smuk er ogsaa en fredl. Runddysse S. for Vistoft.

Et Manuskript af E. G. P. Begtrup (Præst i Vistoft 1740-71) med Skildring af V. Sogn og Præsteembede, 462 Sider i 4to, tilhører nu Højskoleforst. Holger Begtrup, Frederiksborg Højskole.

Helgenæs Sogn består af den Halvø, der skyder ud mellem Begtrup og Æbeltoft Vig og kun ved den c. 220 m brede Landstrimmel „Draget“ hænger sammen med Vistoft Sogn. Kirken ligger c. 13 km SV. for Æbeltoft. De i Midten og mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (højeste Punkt Ellemandsbjerg, 98,5 m; Monsbjerg, Grimshoved, Nærbjerg, Luskliit, ud for hvilken Lushage) er dels

sandmuldede og lerblandede, dels sandede. Sydspidsen af Halvøen er Sletterhage der ligesom Ellemandsbjærg og Dragsmuren (se ndf.) er yndede Udflugtssteder. Nordvestspidsen er Stavsøre. Vænge Sø er udtørret.

Befolkning i 1921: 758 (1801: 524, 1850: 639, 1901: 767), boende i 176 Gde og Hse. Det saml. **Hartk.** (1905): 167 Td.; 54 Gde med 147 og 76 Hse med 20 Td. Hartk., samt 12 jordløse Hse. **Ejdsk.** (1924): 2183, deraf **Jordv.**: 956. **Areal:** 2201 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 6 ha, Rug 197, Byg 172, Havre 296, Blands. til Modenhed 26, Kartofler 51, Foderroer 262; Brak udgjorde 78 ha, Grønfoder og Græsning 763, Haver o. l. 20, Tørvemoser 12, Skov 109, Heder og Lyngbakker 82, Klitarealer og Stenmarker 84, Vandar. 10. **Kreaturhold** (1923): 347 Heste, 1324 Stk. Hornkv. (deraf 701 Køer), 19 Geder, 511 Faar, 1078 Svin.

I Sognet *Helgenæs Kirke* (12. Aarh. Helgenes, 1203 Helgenes) og *Byerne: Stødov* (1575 Størebye, 1610 Stødaa) med Præstegd., Skole, Helgenæs Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1869; $\frac{21}{3}$ 1923 var Indsk. 414,101, Reserver 31,864

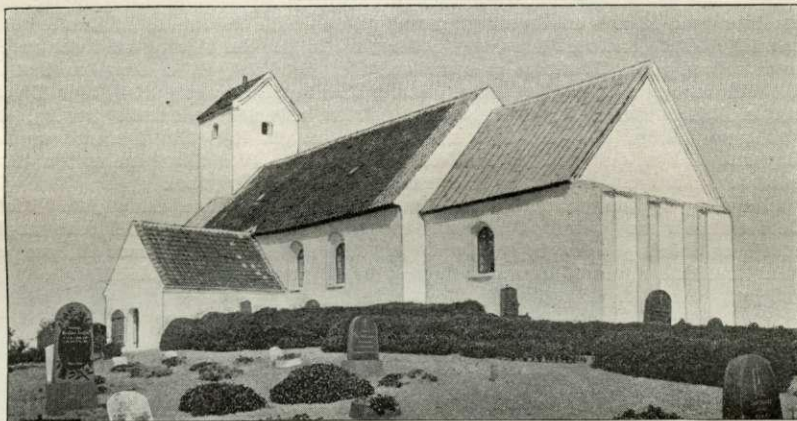
Sletterhage Fyr.

Kr.), *Ml.* (Helgenæs *Ml.*), *Kbmdshdl.* og *Vandværk* (priv., anl. 1914); *Fejrup* (1360 Fæghædorp); *Borup* (1297 Bothorpmark, 14. Aarh. Botorp); *Esby* (1610 Esbye) med Skole og *Kbmdshdl.*; *Ørby* (1610 Ørbye) med *Kbmdshdl.* Saml. af Gde og Hse: *Kongsgaarde* (1610 Kongsgaardt), Ladeplads og Anløbsbro for Aarhusbugtens Dampskibsselskabs Skibe (ved Broen 3,4 m Vand), med Afholdshotel, Brugsforen. og Forsamlingshus (opf. 1900), *Stengaaarde* (1575 Stengaaard), *Klægbjærg*. Gaarde: *Kongsgaard*: 7,2 Td. H., *Ejdsk.* 135, *Jordv.* 57; c. 72 ha, deraf Ager 55, Skov 2, Mose 1 (3 Hse). *Viggabet*. *Helgenæs Andelsmejeri* (opr. 1892, ombygg. 1914, Arkt. Lind og Konsulent Hørlyck). *Sletterhage Fyr* (opr. 1872, hvidt, rundt Taarn, 16 m højt; hvidt, rødt og grønt fast Fyr og Blinkfy, Flammens Højde o. H. 17 m, Synsvide 13 Sømil; Sirene) ligger paa den sydvestl. Pynt af Helgenæs. — I Helgenæs S. var der 1923 44 Fiskere (deraf 4 Erhvervsf.), der ejede 49 Fartøjer (heraf 4 Motorf., de 3 over 5 Tons) til Værdi 14,000 Kr. og Redskaber for 65,265 Kr.; Værdien af Fangsten (herunder 8,5 Tons Rødspætter, 0,6 T. Skrubber, 2 T. Ising, 8,8 T. Torsk, 4 T. Makrel, 3,3 T. Sild, 17,3 T. Aal, 0,3 T. Hummer) udgjorde 56,900 Kr.

Helgenæs S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Æbeltoft og hører under Retskr. Æbeltoft Kbst. m. m., Politikr. Grenaa Kbst. m. m. Æbeltoft Amtstuedistr., Sønder-Dyrslund Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folke-

tingskr., 5. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 331. Lægd. Kirken er selvejende (fra 1918).

Den højtliggende Kirke bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kor og Skib, med fladt Loft, er fra romansk Tid af raa Granit. Norddøren er tilmuret. Vistnok i Slutn. af Middelalderen blev Skibet forlænget mod V. omtr. 3 m, Taarnet, med stor, aaben Bue i Vestmuren, og Vaabenhuset, af røde Munkesten, opførtes, og Hvælving indbyggedes i Koret. Senere blev Taarnets Vestbue tilmuret og Underrummet forbundet med Skibet. Paa Taarnet: 1773 (fra en Istandsættelse). Kirkens Indre og Inventaret er restaur. 1884-85. Alterbord af raa Kamp med Panelbeklædning i Renæssancestil. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (den opstandne). Sentmiddelalderlig Alterkalk, hvoraf kun Midtpartiet er bevaret; Foden er fornyet 1638, Bægeret 1739. Romansk Granitfont med glat Kumme. Prædikestol i Renæssancestil. Ligsten over Præsten Chr. Redlich Boserup, † 1786, og over Provst Oluf Sørensen Dal, skudt 1628 af de kejsl. Tropper, og Hustru. Ligtræ over Jon Persen Skriver, † 1580. Et andet,

Helgenæs Kirke.

meget medtaget Ligtræ fra Kirken opbevares nu i Nationalmuseet. Epitafium over ovenn. Chr. Boserup. I Kirken et Kirkeskib, forfærdiget af Skipper og Gdr. Chr. Melchiorson Svane († 1870), samt en 1920 opsat Mindetavle over en Soldat fra Sognet, falden i Dybbøl Skanser 1864. Under Skibets Gulv en lukket Begravelse.

Kongsgaard laa under Kalvø til 1661, da Kongen skødede den (26½ Td. H.) til Gunde Rosenkrantz. 1721 ejede Antoinette Rhode i Viborg ¾ af K., som hun 1740 (da 15 Td. H., delt i 2 Gde) skødede til Herredsfoged Peder Høeg, der Aaret efter solgte en af dem for 50 Rd. pr. Td. H. til Præsten paa Helgenæs Konsistorialassessor Melchior Olufsen Sommerfeldt, † 1763, hvis Enke Mette Pauline f. Langballe 1771 ejede de 2 Gde i K. m. m. (i alt 40 Td. H.). Efter hendes Død 1801 solgte hendes Dattersøn N. L. Boserup (senere til Vinderup Ladegd.) K. (6 Td. H.) for 14,300 Rd. til Kapt. Jac. Hansen. Den tilhørte derefter Sør. Asch, men kom 1822 ved Aukt. for 2350 Rbd. Sølvt til J. Smidts Enke paa Margrethelund, som s. A. solgte den til Forv. Ole J. Marcussen, † 1835, hvis Enke ægtede Fuldm. U. C. S. Munck, som 1856 mageskiftede den (vurderet til 36,000 Rd.) til C. B. Erhardi, † 1879, hvis Enke Dorthea J. f. Secher den derefter tilhørte. — I Vestbredden af en lille, næsten tilgroet Sø findes Voldstedet af den middelalderlige Gaard, en lav, rund Holm (23 m i Diam.), omgivet af Grav i Landsiderne. Der er fundet Murstensbrokker.

I Stødov nævnes 1575 Gaarden „Hiedgaard“.

Helgenæs nævnes oftere i Historien. I Harald Blaatands sidste Regeringstid blev han af Sønnen Svend Tveskæg overfalden her med en Flaade og slaet paa Flugt, ligesom Saxo her lader ham falde for Palnatokes Skud, medens Knytlingsaga henlægger den sidste Scene til Isefjorden. Ved Helgenæs slog Magnus den godes Flaade 1044 Svend

Estridsen. Blandt de Ejendomme, som Bisp Peder Vognsen 1203 skænkede til Skt. Klemens' Kirke i Aarhus, var ogsaa Helgenæsgaard, formodentlig den samme, som senere kaldtes Kongsgaard (se ovfr.), og hvor iflg. D. Atl. de kgl. Jagtbetjente opholdt sig, naar Kongen holdt Jagt her; H. var helt Krongods indtil omtr. 1660. Helgenæs var før, i alt Fald fra 15. Aarh., et eget Birk, hvis Fogder var de kgl. Bestyrere af Kongsgd.; 1523 fik Jens Pedersen Bassi Bekræft. paa det Livsbrev, han havde paa Kongsgaarden, og 1524 Brev paa at maatte være fri for de to Svin, han før gav Kronen, saalænge han var Foged paa H.; Birket synes at have været til endnu i 1. Halvdel af 17. Aarh. — I 16. Aarh., og vel ogsaa i Middelalderen, var Overfarten fra H. til Sjælland alm. benyttet. (Dske Saml. 2 R. II p. 262, 264, V p. 28).

Sogneskillet mellem Helgenæs og Vistoft dannes af „*Dragsmuren*“, der strækker sig tværs over den lange Tange, dog saaledes, at den til begge Sider ender en Snes Meter fra Stranden (Tangen har muligvis i ældre Tid været smallere). Det er et Stendige af raa Kampesten, indtil 1 m store, der ligger løst ovenpaa hinanden, ret uregelmæssig og højest i 3 Lag. Højden er indtil 1 m, Bredden omtr. 1,8 m, Længden 190 m. En Præsteberetn. til O. Worm fra 1623 lader Diget være opf. af Marsk Stig for at afsperre det ham tilhørende Helgenæs („saa er der gjort en Stenmur af øster Havet og udi det vestre Hav, med Plankeværk ovenpaa, saa at ingen kunde komme ud af Landet uden Marsk Stigs Minde, hvilket Muren, som endnu staar af det ene Hav og ud i det andet, noksom vidner, endog Plankerne er borttraadnede“). Sandsynligvis er Stendiget blot et kgl. Vildtbanehegn af særlig høj Alder. Under den første slesvigske Krig blev Digets Nordside dækket med Jord, og noget S. for Muren anlagdes en befæstet Stilling, der ses endnu og kaldes Oluf Ryes Skanser; fra Helgenæs gik 1849 Olaf Rye med sin Afdeling over til Fyn, faa Dage før han faldt ved Fredericia. Ved Skanserne er $\frac{14}{100}$ 1924 afsløret en Mindesten for Olaf Rye (Natursten med rimet Inskription).

Mellem Esby og Borup omtales omkr. Aar 1700 en hellig Kilde, kaldet „*Vie Kilde*“.

De forholdsvis faa jordfaste Oldtidsmindesmærker, som kendes paa Helgenæs (nogle Gravhøje og enkelte Dysser) er mest forstyrret eller sløjfede. Længst mod N., paa en Højning umiddelbart ved Kysten mod Begtrup Vig ligger de to smaa *Askildshøje*.

Øster-Lisbjerg Herred.

Sognene: Skarresø, Torsager, Bregned, Mørke, Hornslet, Skødstrup, Hjortshøj, Egaa, Todbjærg, Mejlby.

1610

Øster-Lisbjerg Herred begrænses mod SØ. og Ø. af Mols og Sønder-Dyrs Hrdr., mod N. af Sønderhald og Galten Hrdr., mod V. af Aarhus Amt (V.-Lisbjerg og Hasle Hrdr.) og mod SV. og S. af Kalvø Vig. Udstrækningen fra V. til Ø. er c. 22 km, fra N. til S. højst 15 km. Overfladen er for en Del bakket og højliggende; Kampehøj er 117 m, Balleshøje 117 m, Store-Bavnehøj 102 m, Trehøje 103 m; kun langs Vigen er Terrænet lavt. Jorderne er ved Vigen meget gode, ofte lerede og dybtmuldede med godt Underlag, mod V. og N. ret gode, ofte lerblandede, mod NØ. derimod meget ufrugtbare, overvejende skarpsandede.

Herredet er ret vel udstyret med Enge og Moser; af Skov har det en Del, især i Midten og ved Vigen (i alt 1849 ha). Som Helhed hører det til Amtets frugt-

bareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $12\frac{3}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Det saml. Areal udgør 22,164 ha (c. 221,6 km²), deraf Vandar. 58 ha. Ager og Engs Hartk. samt det halv. Skovskylshrtk. udgjorde $\frac{1}{1}$ 1905 2897 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1921 11,878 (1801: 4991, 1850: 6800, 1901: 10,332). I gejstl. Hens. udgør Hrd. (undt. Skarresø S., der hører til Nørre- og Sønder-Dyrs Hrd.r.s Provsti) med Æbeltoft Kbst. og Mols Hrd. eet Provsti, Ø.-Lisbjerg og Mols Hrd.r.s Provsti.

Ø.-Lisbjerg Hrd., i Vald. II's Jordeb.: *Lithæsbjarghæreth*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel og var delt i 2 Skibsreder, *Koningskibelse* og *Bispskibelse*, hvilket vel har fremkaldt dets senere juridiske Deling i Ø.- og V.-Lisbjerg Hrd., dog vistnok først omtr. 1500. Senere hørte Ø.-Lisbjerg Hrd. under Kalvø Len og fra 1660 under Kalvø Amt, se videre p. 341.

I arkæologisk Henseende frembyder Hrd. ikke ringe Interesse. Længst mod NØ., hvor Havet gennem Kolindsund i den ældre Stenalder skød sig ind, er der ved Ballegaard truffet Rester af Køkkenmøddinger. Fra den yngre Stenalder foreligger et ikke ringe Antal store Stengrave, Langdysser, Runddysser og Jættestuer, i alt c. 50, saa godt som udelukkende samlede i Bregned Sogn, den tilgrænsende sydl. Del af Torsager Sogn og den ligeledes tilgrænsende sydl. Del af Mørke Sogn; øjensynlig har der her været en vigtig Oldtidsbygd, saa meget sikrere som ogsaa omtr. Halvdelen af de henv. 500 Gravhøje, der kendes i Hrd., ligeledes har sin Plads paa denne Strækning. En Del af disse Høje gaar sikkert tilbage til den yngre Stenalder, Resten hidrører vel fra Broncealderen. Mange af Højene er dog nu sløjfede, men blandt de bevarede ses enkelte af anselig Størrelse, saaledes *Store-Baunehøj* ved Kalvø. Om Bebyggelsen i Oldtiden vidner ogsaa mange Oldsagfund. Mærkeligst blandt disse er fra yngre Broncealder Rester fra en Broncestøbers Arbejdsplads, fundet ved Gaarden Haag i Torsager Sogn. Fra den ældre Jernalder er under Markflade fremdraget flere Gravpladser og enkeltliggende Grave, ofte med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler, og fra en noget senere Del af Jernalderen foreligger fra Todbjerg Sogn Fund af anselige Guldringe.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelse i Ø.-L. Hrd., af J. V. Nissen 1894 (Manusk.). — Chr. Heilskov, Gl. Indskrifter i Ø.-Lisbjerg Hrd., i Fra Randers Amt 1913.

Skarresø Sogn (Kolind-Ebdrup-S. Km.), Anneks til Kolind Sogn i Sønder-Dyrs Hrd., omgives af Torsager Sogn, Sønder-Dyrs Hrd. (Ebdrup og Kolind S.), fra hvilket det skilles ved Korup Aa, og Sønderhald Hrd. (Koved og Marie Magdalene S.), fra hvilket det skilles ved Ryum Aa. I Sognet en Enklave af Koved Sogn. Kirken ligger c. 20 km NV. for Æbeltoft og c. 22 km VSV. for Grenaa. De lavtliggende, noget bakkede Jorder er sandede og skarpsandede, med gode Enge og Kærjorder langs Aaerne. Skarresø Skov Plantage, anl. 1913, 32 ha, deraf tilpl. 19. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 486 (1801: 190, 1850: 251, 1901: 346), boende i 97 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 94 Td.; 32 Gde med 82 og 47 Hse med 12 Td. Hartk. Ejds. (1924): 1180, deraf Jordv.: 591. Areal: 1638 ha, hvoraf (1919) besaaet med Rug 213 ha, Byg 24, Havre 121, Blands. til Modenhed 91, Kartofler 81, Foderroer 139; Brak udgjorde 62 ha, Grønfoeder og Græsning 685, Haver o. l. 8, Tørvemoser 32, Skov 79, Heder og Lyngbakker 34, Klitarealer og Stenmarker 8, Vandar. 13. Kreaturhold (1923): 216 Heste, 742 Stk. Hornkv. (deraf 395 Køer), 26 Geder, 250 Faar, 684 Svin.

I Sognet Byerne: *Skarresø* (1610 Skaresø) med Kirke, Forsamlingshus (opf. 1898) og Brugsforen.; *Astrup* (1610 Astrup); *Mesballe* (1610 Miesballe, Meszballe) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1900) og Brugsforen.; *Tjerrild* (1610 Thierøe). Gaarde: *Ballegd.*, *Bassegd.*, *St.-Skovhus* (1688 Schaaresø Skouffhuusz).

Skarresø S., een Sognekommune med Hovedsognet Kolind og Ebdrup S. i Sønder-Dyrs Hrd., har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Æbeltoft Amtstuedistr., Ø-Lisbjerg Lægekr., Grenaa Skattekr., Æbeltoft Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 294. Lægd. Kirken er selvejende.

Den lille Kirke bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kor og Skib, med fladt Bjælkeloft, er fra romansk Tid af røde Munkesten med omfattende Lisener paa Hjørnerne, Koret paa Granitsokkel med Skraakant. Murene er tildels senere omsatte; Norddøren (tilmuret) og Korbuen er bevarede. Taarn og Vaabenhus, begge af røde Mursten, synes at være fra 18. Aarh. (1763 siges Kirken at være taarnløs; paa Taarnet staar H. G. og 1773). Taarnrummet har Rundbue ind til Skibet. Udskaaren Altertavle i Barokstil. Granitfont. Prædikestol i Stil som Altertavlen, ligesom denne bekostet af Etatsrd. Peder Fogh til Ryumgd. Præstestol fra 1685.

Claus Lützows Enke Anna Sophie Linstow fik 1668 af Kronen en Bondegd. i *Astrup*, som hun længe beboede. — I Sognet nævnes 1610 Mansbechgaard.

I begge de to østligste Gaarde i Astrup er indsat i Laden Dørræ med Indskr.: P. K. H. (o: Palle Krag Hoff til Ryumgaard, som har ladet disse to Gaarde bygge). I den østligste Gaard er Stuehuset endnu det oprindl., fra 1766.

Ved Skarresø og ved Ballegaard har der været hellige Kilder.

Kun ganske enkelte og nu nedpløjede Gravhøje kendes i Sognet. Paa Ballegaardens Mark ud mod det tidligere Kolindsund findes Rester af Køkkenmøddinger fra ældre Stenalder. Ved Astrup er under Markflade fremdraget flere Lerkargrave fra ældre Jernalder.

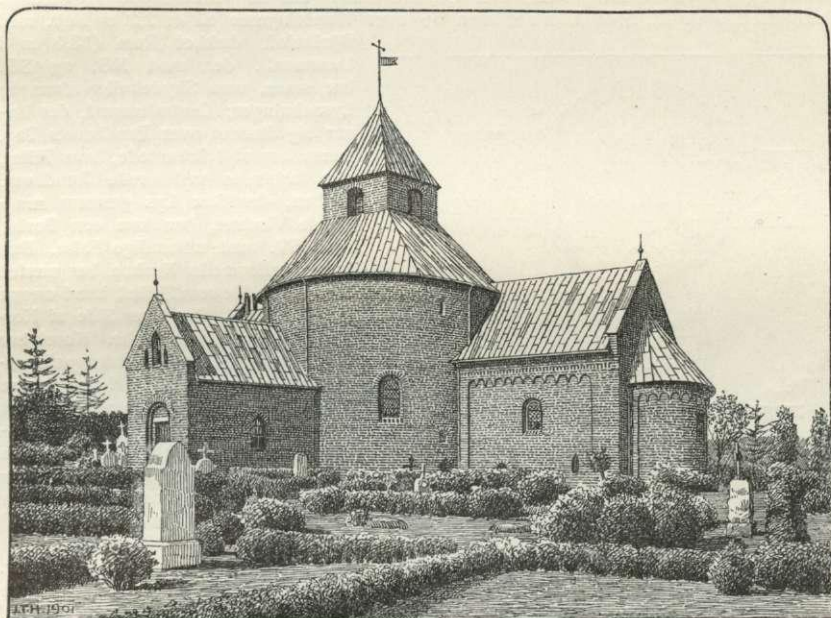
Skarresø var fra 1. Halvdel af 17. Aarh. indtil ^{26/7} 1775 Anneks til Marie Magdalene Sogn, da det blev Anneks til Kolind-Ebdrup.

Torsager Sogn (*T.-Bregned Km.*), det største i Herredet, omgives af Annekset Bregned, fra hvilket det delvis skilles ved Knubbro Bæk og Skrejrups Bæk, Mørke Sogn og Sønderhald Hrd. (Hvilsager og Marie Magdalene S.), fra hvilket det delvis skilles ved Ryum Aa, Skarresø Sogn og Sønder-Dyrs Hrd. (Ebdrup og Feldballe S.), hvorfra det delvis skilles ved Korup Aa. Kirken ligger c. 28 km SØ. for Randers og c. 22 km NV. for Æbeltoft. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt Bavnehøj, 94 m; Tinghøj, Visbjerg, Nabhøj) er overvejende sandede, nogle lerede og lermuldede. Kløkkerholm Skov, Hvitvedgaard Plantage, anl. 1882, 49 ha. Langs Aaerne store Enge (Netkær, Ellev Enge). Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 1351 (1801: 701, 1850: 844, 1901: 1157), boende i 302 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 349 Td.; 73 Gde med 315 og 138 Hse med 28, forsk. Lodder med 6 Td. Hartk. Ejdsks. (1924): 5620, deraf Jordv.: 2589. Areal: 3605 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 35 ha, Rug 320, Byg 165, Havre 393, Blands. til Modenhed 166, Kartofler 133, Foderroer 330; Brak udgjorde 129 ha, Grøn-foder og Græsning 1238, Haver o. l. 33, Tørvemoser 88, Skov 210, Heder og Lyng-bakker 195, Klitarealer og Stenmarker 28, Vandar. 5. Kreaturhold (1923): 480 Heste, 1950 Stk. Hornkv. (deraf 1017 Køer), 29 Geder, 359 Faar, 1929 Svin.

I Sognet Byerne: *Torsager Kirkeby* (1231 Storsakar (en Skrivefejl i Vald. II's Jordebog), 1402 Thorsager) — $\frac{1}{2}$ 1921: 165 Gde og Hse med 717 Indb. (1911.

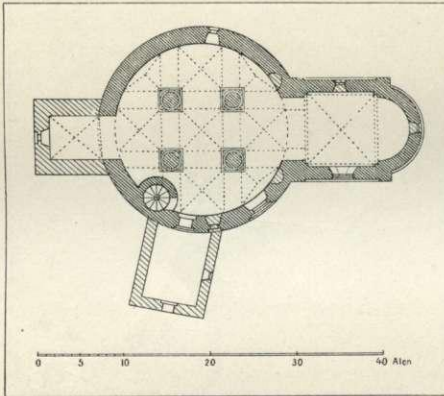
Torsager Kirke.

392 med bl. a. flg. Erhverv: Landbr. 157, Fiskeri 7, Haandv. og Ind. 91, Handel o. l. 45, Transport 13) — med Kirke, Præstegd., Skole (opf. 1908; Arkt. Overbanemester Jensen), Forsamlingshus (opf. 1886), Afholdshotel, Brugsforen., 3 Kbmshdlr., Ml., Vandværk (priv., anl. 1907), Andelsmejeri (opr. 1893, ombyggt. 1913; Arkt. Lind, Skive), Farveri, Jærnbane-st. (beliggende N. for Byen) med Telegrafst. og Posteksp.; *Faarup* (1610 Forup); *Skrejrup* (1610 Skrerup) med Kbmshdl. og Vandværk (priv., anl. 1907); *Rostved* (1610 Rostuedt) med Alderdomshjem (Kobberhøjgd., købt af Komm. 1875; 25 Pl.), Skole (opf. 1851), Forsamlingshus (opf. 1909), Kbmshdl. og Vandværk (priv., anl. 1907). Saml. af Gde og Hse: *Smogen, Ellev, Hedekov* med Skole (opf. 1910, Arkt. Overbanemester Jensen). Gaarde: *Hvitvedgd.* (1610 Huettuedgaardt), *Tjerrildmosegd., Nyskov.*

Torsager S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø.-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Æbeltoft Amtstuedistr., Ø.-Lisbjerg Lægekr., Rovsø m. fl. Hrdr.s Skattekr., Ø.-Lis-

bjærg Hrd.s Vurderingskr., Amtets 6. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 295. Lægd. Kirken er i Privateje.

Kirken ligger paa Toppen af en høj, stejl Bakke, der kun mod S. skraaner jævnt, og behersker helt Landsbyen. Den er bortset fra de 4 bornholmske Rundkirker Landets bedst bevarede Rundkirke og ligner paaafaldende Bjernede Kirke (III p. 110). Den bestaar af Rundbygningen med Centraltaarn, et ligesidet Kor med Apsis mod Ø., et Vaabenhus mod S., der ligger i sydvestl. Retning, og en Udbygning mod V. (før Taarn). Den oprindl. Del, Rundhuset og Koret med Apsis, er opf. af Munkesten i romansk Tid, c. Aar 1200, vistnok af Aarhusbispen Peder Vognsen († 1204), der var af Hvidernes Slægt, som ogsaa byggede Bjernede Kirke. I Rundhuset (indv. Tværmaal 12,6 m), der er overhvalvet med smaa, ribbeløse Krydshvælvinger, staar 4 svære, runde Teglstenspiller (med rigt profilerede Sokler og Trapezkapitæler), som bærer Centraltaarnet. Ad en Vindeltrappe indvendig i Rundhusets sydvestl. Side kommer man op over Hvalvingerne til et 2,2 m højt, med

Grundplan af Torsager Kirke.

Bjælkeloft dækket Rum (13,3 m i Tværmaal), der mod NØ. og SØ. har smaa, som Skydehuller dannede Lysaabninger; Centraltaarnet, der hæver sig firsidet over Rundhusets Tag, bæres her af 4 firkantede, lave Piller, der forbindes ved brede Rundbuer. Kirken, der faar Lys gennem rundbuede Vinduer, har kun een Portal, mod SV. med udvendige False. Den halvcirkelformede Korbue har næsten samme Bredde som Skibet, hvad næppe er oprindeligt. Paa hver Side af Korbuen en dyb, smal Niche. Koret har Krydshvælvning, Apsis Halvkuppelhvælvning, begge oprindelige. I den senere Middelalder tilføjedes foran Portalen Vaabenhuset, med Bjælkeloft og Kamgavl (det viser Spor af senere at være forhøjet, da de øvre Partier ikke har Munkeskifte), og mod V. et 17,6 m højt Taarn, ligeledes med Kamgavl; det hvælvede Underrum (Hvælvingen sen. indbygget) har Rundbue ind til Skibet. Under Koret en nu tilmuret Gravhvælvning fra Renæssancetiden. Ved en gennemgribende Restauration 1877-78 (indviet ^{18/10} 1878; Restaur. kostede omtr. 40,000 Kr.) under Ledelse af Bygningsinsp., Prof. Walther blev Taarnet nedbrudt i Højde med Koret og fik Spidsgavl ligesom Koret, der ogsaa i Tidens Løb var blevet udstyret med Kamgavl; ogsaa Vaabenhusgavlen omdannedes; Portalen fik sit oprindelige Udseende, Ydermurene rensedes for deres Hvidtning, og største Delen skalmuredes, Rundbuefrisen paa Korpartiet, der kun delvis var bevaret, restaureredes, ligesom den vestl. Udbygning fik en lign. Udsmykning; det Indre fik en Dekoration i Kalkfarve, og det meste af Inventaret fornyedes. Hele Kirken er tækket med Bly. Altertavle, med et Maleri af A. Dorph (Christus i Getsemane), Prædikestol, med Basrelieffer (Christus, Peder og Paulus), Stolestader og Døre, med Palmegrene, er alle nye af Egetræ i romansk Stil (Udskæringsarbejdet ved Billedhugger Fjeldskov). Romansk Granitfont med Rundbuer. En Malmlysekroner i Renæssancestil er i Nutiden flyttet hertil fra Bregned Kirke; en anden er skænket Kirken 1708. I Kirken to Krucifikser fra Renæssancetiden. Kirkens 2 Klokker hænger i Rundhusets øvre Stokværk. I dens Ydermure er der indsat 3 Ligsten med Kors, hvoraf to har den middelalderlige Trapezform (se Løffler, Gravst. Pl. III). (Om Kirken se Løffler, Udsigt etc. p. 257 fig.; Blom, i Aarb. f. n. Oldk. 1895 p. 65; H. Frølé, Nordens befæsta Rundkyrkor II p. 23; H. Storck og M. Clemmensen, Danske Teglstenskirker p. 18). — Paa Kirkegaarden en af Beboerne rejste Mindesten med Portrætmedaillon over Provst Carl Christian Hansen († 1909, begr. i Kbh.). I Byens nordvestl. Udkant er 1883 anlagt en Assistens-Kirkegaard, paa hvilken 1885 er opf. et Ligkapel. Paa denne Kirkegd. er begravet Formand i Folketinget N. Pedersen-Nyskov († 1922); paa Graven er af Sognets Beboere rejst en Mindesten med Portrætmedaillon (Billedhugger Ølsgaard), afsløret ^{28/11} 1924.

Hvitvedgaard (1662 21 Td. H. foruden Skov) blev 1580 fra Kronen udlagt til Aarhus

Kapitel, men 1667 med Skov til 42 Svins Olden skødet til Ulr. Fr. Gyldenløve. Af Grev Mog. Friis blev den 1674 skødet til Bjørn Albrechtsen i Æbeltoft, hvis Enke ægtede Henr. Poulsen, der 1703 bekræftede et Skøde af 1691, hvorved H. (14 Td. H.) solgtes til hans Fætter Er. Henriksen til Vedø, med hvilken Gd. H. fulgte til 1754, da Nille M. Behr skødte den for 700 Rd. til Erik Frisenbergs Enke Elisab. Andersdatter Østergaard, som 1765 overdrog den for samme Pris til sin Søn Jacob Eriksen Frisenberg, † 1794, der 1791 solgte den for 1550 Rd. til Kirurg Dines Simesen fra Randers († 1835). Af Mads Olesen blev den 1798 skødet for 4200 Rd. til Niels Løvschal, † 1816, hvis Søn Jens L. († 1862) 1829 solgte den til Jens Eegholm († 1854). 1842 tilhørte den Brødr. Friis, derefter (10 Td. H.) L. G. M. Aagaard († 1880) og hans Svoger Forv. H. R. Emborg, hvilken sidste 1878 solgte den til Søren Knudsen fra Eriksborg, hvis Søn Chr. Fr. K. overtog den 1906. Bygningen er opf. efter Brand 1910.

Birkerettigheden til *Torsager Birk* skænkede Kongen 1661 til Ulr. Fr. Gyldenløve, og derunder henlagdes samtidig Kalvø og alt det Gods, der hørte derunder.

De Markeder, der 1582 henlagdes til Torsager fra Marie Magdalene S., blev 1601 flyttede til Grenaa. — Ved Nyskov har der været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarhundrede; dens Plads er nu næppe kendelig.

I Torsager fødtes 1730 kongelig Hofbilledhugger Jens Karlebye († 1812).

I arkæologisk Hens. frembyder Sognet ikke liden Interesse. Der kendes mindst 100 Gravhøje fra Sten- og Bronzealderen, af hvilke dog nu omtr. Halvdelen er ganske udjævnet, og desuden c. 15 store Stenalderes Stengrave, mange af disse endnu mere eller mindre velbevarede. Især har Oldtidsmindesmærkerne deres Plads i Sognets syd., højtliggende Del; de fleste af Stengravene danner 2 Grupper VNV. for Rostved. Flere af dem er fredl., saaledes under Smogen 7 Gravhøje, deribl. de to *Poldhøje*, samt en lille Stensætning, ved Gaarden Nyskov en Høj og under Rostved en Langdysse, en smuk Runddysse og 3 Gravhøje, af hvilke i hvert Fald een omslutter en Jættestue. *Tinghøj* ved Smogen er gennemgravet. Blandt Oldsagfundene er mærkeligst det Fund af en Broncestøbers Arbejdsplads fra den yngre Bronzealder, som i 1895 blev fremdraget ved Gaarden Haag; der optoges her mange Brudstykker af Smeltedigler, Støbeforme af Ler, endvidere Lerklininge, Lerkarskaar, Broncesager, Dyreben m. m.; et tilsvarende Fund er hverken før eller senere fremdraget i Danmark. Flere Steder i Sognet er under Markflade fundet Grave eller Gravpladser fra ældre Jernalder, saaledes ved Torsager en Gravplads fra førromersk og romersk Jernalder; ved Rostved er undersøgt en Gravplads fra romersk Jernalder, tidels med Lerkargrave, med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler, og

Torsager Kirkes Indre.

tilsvarende Grave er truffet andetsteds i Sognet. Ved Skrejrup er undersøgt et Kulturlag fra ældre Jernalder.

Bregned Sogn (*Torsager-B. Km.*), Anneks til Torsager, fra hvilket det delvis skilles ved Knubbø Bæk og Skrejrup Bæk, omgives endvidere af Mørke Sogn, Kalvø Vig samt Mols Hrd. (Egens S.), fra hvilket det skilles ved Kolaa, og Sønder-Dyrs Hrd. (Feldballe S.). Kirken ligger c. 16 km NV. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt St.-Bavnehøj, 102 m, med smuk

Udsigt over Omegnen; Helshøj) er stærkt muldede, mere eller mindre sand- og grusblandede Lerjorder, med en Del Skov (Hestehave (1664 Hesthaffuen), Kohave (1664 Koffhaffuen), Ringelmose Sk. (1664 Ringe Moesze), Bødstrup Sk.). Korup Sø er tørlagt af et Interessentskab. Skovene og Stranden samt Kalvø Ruin er stærkt besøgt af Turister. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft med Sidelandevæg til Randers.

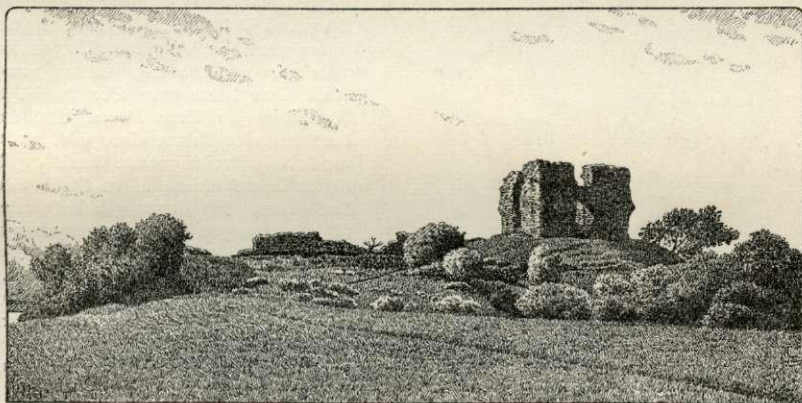
Befolkning i 1921: 1603 (1801: 601, 1850: 763, 1901: 1332), boende i 350 Gde og Hse). Det saml. Hartk. (1905): 365 Td.; 55 Gde med 355 og 97 Hse med 10 Td. Hartk., samt 51 jordløse Hse. Ejdsck.: (1924): 3763, deraf Jordv. 1952. Areal: 2320 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 57 ha, Rug 85, Byg 235, Havre 287, Blands. til Modenhed 113, Kartofler 50, Foderroer 265; Brak udgjorde 101 ha, Grønfoder og Græsning 593, Haver o. l. 47, Tørvemoser 9, Skov 355, Vandar. 4. Kreaturhold (1923): 369 Heste, 1803 Stk. Hornkv. (deraf 945 Køer), 19 Geder, 185 Faar, 2116 Svin.

I Sognet den enligt beliggende *Bregned Kirke* (1423 Bregned, 1610 Bregnit Sogenn) og Byerne: *Korup* (1427 Kordorp) med Kbmshdhl.; *Bødstrup* (Bjødstrup); 1610 Bjørstrup) med Skole (opf. 1860), Missionshus (opf. 1916, Arkt. Ginnerup), Kbmshdhl., Maskinfabr. og Vandværk (priv., anl. 1904); *Rønde* (1610 Ryndt) — $\frac{1}{2}$ 1921: 171 Gde og Hse med 843 Indb. (1911: 681 med bl. a. filg. Erhverv: Landbr. 188, Fiskeri 9, Haandv. og Ind. 174, Handel o. l. 55, Transport 46) — med Skole (opf. 1873), Højskole (se ndf.) og Privatskole (opr. 1898), Realskole og Artiumskursus (opr. 1908, Arkt. Joh. Frederiksen, Aarhus), Missionshus (opf. 1888), Torsager Pastorats Spare- og Laanekasse (opr. 1868; $\frac{21}{3}$ 1923 var Indsk. 279,019, Reserver 22,442 Kr.), Filialer af Privatbanken i Aarhus og af Mørke Bank (begge fra 1917), Afholdshotel (opf. 1901), Missionshotel (den tidl. Kro, opf. 1856, flyttet hertil fra Gl.-Rønde efter Landevejens Anlæg), flere Kbmshdhlr. m. m., Markedsplads (Marked i Marts, Sept. og Nov. med Heste og Kreaturer), Udgivelsessted for Adresseavisen „Kalvø Vig“ (grl. 1898), Fællesmejeri („Kalvø“; opr. 1898), Vandværk (priv., anl. 1907), Savskæreri (opr. 1912), Maskinfabr., Cementstøberi, Tagstensfabr., Toldassistentst., Telegrafst. og Posteksp.; *Folle* (1313 Følwik) med Skole (opf. 1869), Forskole (opf. 1924, Arkt. Ginnerup), 2 Kbmshdhlr., Ml. (1610 Føllouff Mølle), Andelsmejeri (opr. 1888) og Vandværk (priv., anl. 1908). *Gl.-Rønde*, Hse. Gaarde: Hovedgaarden *Kalvø* (Kalø; 1340 Kaluø, Kalfø) har 83,6 Td. H., Ejdsck. 725, Jordv. 504; c. 521 ha, deraf Ager 354, Eng 145. Til Gaarden hører desuden 373 ha Skov, Ejdsck. 550, Jordv. 182. *Røndegd.* har 12,5 Td. H., Ejdsck.

125, Jordv. 84; c. 70 ha, deraf Ager 61, Eng 3. *Hannesminde* har 11,7 Td. H., Ejds. 108, Jordv. 68; c. 51 ha, deraf Ager 46, Eng 3. *Nappedam*, Ladepl. med Toldassistentst. og Anlægsbro (3,1 m Vand), hvorfra Dampskibsforb. med Aarhus. *Kalvøvig Badehotel* (opf. 1908). *Kalvø Skovridergd.* — I Bregned S. var der 1923 4 Fiskere, der ejede 11 Fartøjer (deraf 1 Motorf.) til Værdi 2800 Kr. og Redskaber for 8000 Kr.; Værdien af Fangsten (3 Tons Torsk, 10,9 T. Makrel, 4,4 T. Sild) udgjorde 7000 Kr.

Bregned S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr. 296. Lægd. Kirken er i privat Eje.

Kirken, smukt beliggende ved Udkanten af Kohave, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S., alt opf. samtidigt i gotisk Tid af røde Munkesten. Syddøren benyttes endnu, Norddøren er tilmuret. Kirken faar kun Lys fra S. Kor og Skib har oprindelige Hvelvinger; paa Korhvelvingen findes malet Aarhusbispen Jens Iversen Langes Vaaben, og Kirken er rimeligvis opført i hans

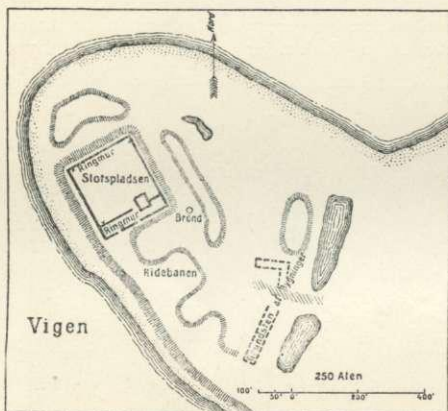
Kalvø Ruiner.

Tid (1449-82). Kirken er restaur. 1872 (Arkt.: Bygningsinsp. Walther) og fik da Dekoration i Kalkfarve. Altertavlen er et nyere Maleri (den korsfæstede) af Major S. Schack. Romansk Granitfont med Mandehoveder og Dyrefigurer. Prædikestolen er fornyet og bærer Evangelistfigurer af Billedhugger Fjeldskov. Orgel fra 1884; Glasmaleri i Koret fra 1893. Ligsten fra Beg. af 18. Aarh. over Ridefoged Jacob Jensen og Hustru. Kirkens gamle Klokke uden Indskr., fra 12. Aarh., en af de ældste i Landet, blev, da den revnede i 1898, skænket til Nationalmuseet af Arkt. F. Uldall. — Paa Kirkegården et Ligkapel, opf. 1894.

Kalvø nævnes første Gang 1313, da Erik Menved efter at have dæmpet Bondeopstanden i Jylland lod Bønderne opføre et befæstet Slot her. Dette blev ifl. Bestemmelserne i Chrf. II's Haandfæstning af 1320 nedbrudt i dette Aar, men maa dog kort efter være opbygget, idet Claus Limbek 1340 var Hovedsmand paa K. Slot, og i Forliget i Spandau mellem Vald. Atterdag og Holstenerne bestemtes, at han skulde indløse Nørrejylland, og at K. med den fjerde Del af Provinsen skulde indløses først; i dette Dokum. ansattes „det Hus Kalvø“ til 10,000 Mark lodigt Sølv. 1343 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Slottet fra Claus Limbek og hans Arvinger, men sidstnævnte havde det atter i Pant 1348. 1364 nævnes Hr. Gunder Jacobsen, 1365 Hr. Fikke Moltke og 1369 Niels Muus som Hovedsmænd paa K., endvidere 1370 Jens Pelæ, 1376 og 1379 Hr. Jens Andersen (Brock), Jep Truelsen, 1423 og 1433 Hr. Peder Mogensen (Glob), 1439 Bo Høg; Vald. Atterdag havde pantsat Slottet til Aarhus Bispestol, men 1407 indløste Dronn. Margrethe det. Af de flg. Lensmænd nævnes 1439-77 Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm (1446 og 1458 var Erik Lunov Foged, 1461 Niels Sørensen Juul ligeledes), 1483 Oluf Stigsen, 1484 og 1496 Oluf Friis (der 1474 og 1483 var Foged), 1503 og

1505 Jep Krumpen, 1507 Niels Clemmensen, 1514-54 Erik Eriksen Banner, der her bevogtede Gustav Vasa, hvem det 1519 lykkedes at flygte til Lübeck, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, den senere Regeringsraad, 1563-96, i 17. Aarh. Rigsmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Kansler Christen Thomesen Sehested, Kansler Just Høg til Gjorslev, Gunde Rosenkrantz til Vindinge og hans Broder Erik R. til Rosenholm, i hvis Tid K. Len blev inddraget ved Suverænitets Indførelse; et af de nye Amter blev kaldet Kalvø Amt (se p. 342). Slottet med Ladegd. (106 Td. H.) samt Tiender og Gods (1129 Td. H.) forærede Fr. III 1661 til Ulr. Fr. Gyldenløve, der efter at have boet her en kort Tid lod Bygningerne nedbryde 1672 og Materialerne anvende til Palæet paa Kongens Nytorv i Kbh., det senere Charlottenborg.

Kalvø Slotsruin (fredl.) ligger paa Vestenden af en lille Ø i Bunden af K. Vig, kun forbunden med Land ved en smal, stensat Vejdæmning, og paa Øens højeste Punkt (22 m) paa en naturlig Banke, der falder brat mod V. til Vigen, medens den paa de

Grundplan af Kalvø Slot.

andre Sider gaar jævner over i Terrænet. Mod NV., NØ. og SØ. omgives Borgpladsen derfor af tørre Grave, delvis med foranliggende Volde. I Graven udfor Ø.-Hjørnet ligger en Brønd. I Vejdæmningen har der tidligere været en Vindebro. Borgen har yderligere været sikret ved en vandfyldt Grav tværs over Øen fra N. til S., lidt Ø. for Øens Midte. Umiddelbart indenfor denne Grav i V. findes mod N. et voldlignende Værk og S. derfor Grundvoldene af en Stald- eller Ladegaard. Fra denne gik Indkørslen til Hovedborgen langs Øens sydvestre Kyst op til et firsidet, højt Plateau, kaldet „Ridebanen“ og derfra over sydøstre Grav til Borgens søndre Hjørne, hvor der nu findes en Vejdæmning, men tidligere en Vindebro.

Hovedborgen er et rektangulært Anlæg, c. 87 × 77 m. Over Jorden staar

foruden den imponerende Taarnruin kun svage Murrester, der dog angiver Anlæggets Hovedkonturer, saaledes Murværk af den sydøstre, nordøstre og sydvestre Ringmur, medens den nordvestre Ringmur kun spores som en Hævning i Terrænet. Af selve Borgbygningerne ses Rester af Nordøst- og Sydøstfløjene. Fra Porten ved Ringmurens Syd hjørne kom man ind i en smal Forgaard (en saak. „Zwinger“), der strakte sig indenfor sydøstre Ringmur og indadtil begrænsedes af Slottets Sydøstfløj og af det store Taarn; mellem disse to Bygninger fandtes den indre Slotstport saaledes placeret, at en Fjende paa Vej fra den ydre til den indre Port var udsat for Beskydning fra Bygningerne. Det store Taarn, Borgens Donjon eller Barfred, maaler godt 12 m i Kvadrat, og dets Mure er indtil 2,75 m tykke, opført af røde Munkesten. Det er bevaret i henved 10 m's Højde, d. v. s. med 1., 2. og en Del af 3. Stokværk foruden Kælderen. Den oprindelige Dør har siddet højt (nuv. Døraabning i Nordøstsiden er nyere); Lysaabningerne var udvendig smalle, de nederste kun 18 til 22 cm brede Skydeskaar. Synsforretninger oplyser, at 3. Stokværk har været overhvalvet; over dette fandtes rimeligvis en Vægtgang.

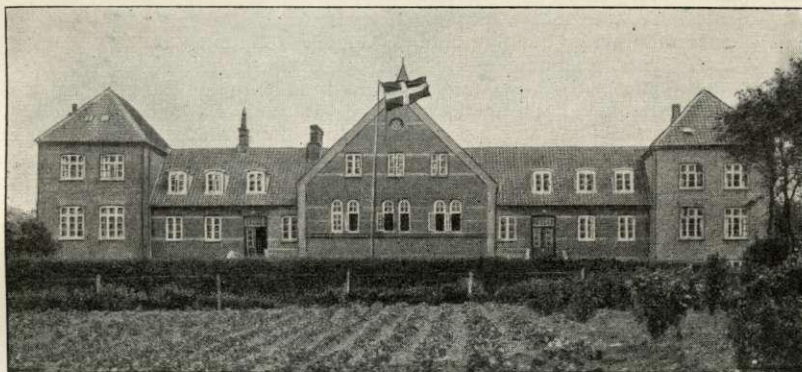
Alle de her nævnte Bygningsdele stammer fra Middelalderen. Taarnets nederste Parti er ældre end Murværket ovenover og hidrører sandsynligvis fra den iflg. Haandfæstningen 1320 (jfr. ovfr.) sløjfede Borg, men i øvrigt er Taarnet vistnok noget ældre end Borgens Ringmure og Huse, der med Sandsynlighed antages for opført i Vald. Atterdags Tid. Naturligvis er der til forskellige Tider bygget paa Borgen. Murværk i sydøstre Fløj stammer fra 15. Aarh.'s senere Del.

Det Slot, der nedbrødes 1672, var et Anlæg med 4 Fløje. I en Synsforretn. fra 1641*) beskrives det: Den sydl. Fløj (grundmur.) med Lensmandens Værelser og Gennemkørselsport; den vestl. Fløj med Køkken og Bryggers; fra vestl. til nordl. Fløj en gl. Brandmur (for Vægtgang), op til hvilken et Halvtagshus; den nordl. Fløj (grundmur., 2 Loft

*) I Synsforretn. betegnes SØ. ved S. osv.

høj), hvori Skriverstue; fra nordl. til østl. Fløj et Stakitværk og en lille Have mellem Muren og Stakittet; den østl. Fløj (grundmur., med hvæl. Kælder), „som Paris Kammer findes i“, og med et Kapel; et stort Taarn mellem østl. og sydl. Fløj (Fangetaarnet, 3 Loft højt; øverst paa Taarnet en hvælvet Vægtergang og en Hvælvning); et grundmuret Porthus, hvorfra der gik en Mur hen til østl. Fløj og en til sydl. Fløj. (At der i 17. Aarh. er foregaaet flere Forandringer, navnlig at ældre Bygninger da er nedbrudte, ses af Synsforretn. fra 1607 og 1629; her nævnes bl. a. et Par smaa Stenhuse nordl. i Borggaarden, et glt. Bindingsværkshus, 3 Loft højt, og et Par Vægtergange; ligeledes nævnes Fiske-damme ved Slottet, der i Fjendens Tid, 3: Krigen 1627-29, siges at være ødelagte). Til Slottet hørte ifl. Synsforretn. af 1641 to Ladegaarde, den ene paa Øen neden for Slottet, bestaaende af 4 Længer (deribl. Ridestalden og derved en Brønd, og Laden), den anden („Over-Ladegaard“) paa fast Land i en Skov, ogsaa 4 Længer (i den østl. Porten).

Ved Strandkanten NV. for Kalvødamningen ligger Rester af et Jordværk, „Gravensholm“ el. „Greveholm“, en c. 1,5 m høj Vold, der i Firkant omgiver en vandfyldt

Rønde Højskole.

Sænkning og selv begrænses af Sump og Vandgrave med Spor af Yderdæmninger. Iflg. Sagnet har en Greve herfra belejret Kalvø. (Litt.: K. Hansen, D. Ridderborge (1832) p. 161 ff.; Kalvø. Vejledn. for Besøgende, udg. af Nationalmus.; Det første danske Hjemstavnkursus (Aarhus 1924) p. 54 ff.; Orion II (1851) p. 240 ff. Se ogsaa Fra Randers Amt 1908 p. 119 flg., hvor dog K. blandes med Kalvø i Skanderborg Sø).

Den nuv. Hovedgaard *Kalvø*, der ligger omtr. 2 km NNØ. for Ruinen, var fordem Ladegaard („Over-Ladegaard“) til Slottet. 1670 kom den fra Ulr. Fr. Gyldenløve tilbage til Kongen, som udlagde den til Rytterhold, men 1690 mageskiftede den (111 Td. H.) med Hovedgaardsfrihed og en Del Gods for 470 Td. H. paa Fyn og i Jylland til Grev Conr. Reventlow, der s. A. fik Birkeret (Kalvø Birk, nedlagt 1819). Han skødede 1703 K. (111, 75 og 461 Td. H.) samt Frisenvold og Løjstrup til sin Svigerdatter Grevinde Benedicte Margr. R. f. Brockdorff, der 1731 sammen med sin Mand Grev Chr. Detl. R. oprettede Stamhuset Frisenvold, hvorunder ogsaa K. (111, 147 og 477 Td. H.) henlagdes; ved dettes Opløsning 1802 blev Gaard og Gods (111, 71 og 477 Td. H.) 1803 af Baron Chr. Henr. Aug. Hardenberg-Reventlow skødet for 217,000 Rd. til Kammerrd. Morten Leemejer († 1819), hvis Enke Mette f. Brendstrup († 1844) 1825 skødede K. med Tiender og Gods for 80,000 Rbd. Sølv til Senator M. J. Jenisch i Hamburg; den gik kort efter ved Arv over til Sønnen Senator M. J. Jenisch († 1857); 1881 overtoges den af Baron M. v. J. († 1924); den er endnu i Familiens Eje. — Hovedbygningen, i 2 Fløje i et Stokv., er antagelig fra Midten af 18. Aarh. En Jagtpavillon er opf. 1898 (Arkitekt: H. Kampmann).

I Kalvø Skove findes nogle af Jyllands frodigste Bøgebevoksninger.

P. Chr. Jørgensen († 1864) sammenlagde 1830 2 Gde (tils. 12½ Td. H.), som han havde købt for 1600 Rbd. Sølv og 13 Rbd. Sedler og gav 1847 den nye Gd. Navnet *Hannesminde*. 1863 solgte han den for 22,661 Rd. og Aftagt til sin Søn Jens J. († 1911), som 1886 afhændede den (13 Td. H.) for 70,000 Kr. til Forv. Michaelsen, som 1905 solgte den til Repræsentant Kn. Just i Mørke.

I *Rønde* havde Kronen en Gaard (nuv. Kappelgd.), der 1570 blev anvist som Bolig for en resid. Kapellan i Torsager og Bregned, som tillige var Slotspræst paa Kalvø.

Rønde Højskole er opr. 1894 af Otto Laage, med Ulfe Birkedal som Forstander. Den solgtes 1897 til en Kreds af Indre Missions Venner, der drev den med K. Herskind som Forstander; 1919 overtoges den af Landbrugskand. I. Herskind, og 1923 udvidedes Bygningerne meget betydeligt, efter Tegn. af Arkt. Egefelt, Randers, og der er nu Plads til 90 Elever. Der afholdes Karleskole i Vinterhalvaaret med Landbrugsfag, og Pigeskole om Sommeren samt Fortsættelseskursus i Sept. og Okt. I 1918 oprettedes Indre Missions Artiumskursus som en selvejende Institution; der opførtes hertil i 1919 en ny Bygn. i 2 Stokv. med Sidefløj efter Tegn. af Arkt. Johs. Frederiksen i Aarhus, og Højskoleforst. K. Herskind blev Leder heraf. Ved Kursus'et, der forbereder til Artium og Præliminæksamen, virker 9 Lærere; i 1924 tog 22 Elever Præliminæksamen og 16 Studenter-eksamen.

Ø. for Bregned Kirke findes et svagt Kildevæld, der forudm ansaas for hellig Kilde (*Tobiæ Kilde*) og var god for Øjensvage.

Ved *Rønde Højskole* er 1920 af Skolens Forstander rejst en Genforeningssten.

I Følle er Maskiningeniør hos Burmeister & Wain Ivar Knudsen født 1861 († 1920).

Paa jordfaste Oldtidsmindesmærker har Sognet været meget rigt. Foruden c. 100 Gravhøje fra Sten- og Bronzealderen kendes her c. 25 store Stenalderes Stengrave, og disse danner i Forbindelse med Stengrave navnlig i det tilgrænsende Torsager Sogn og i Mørke Sogn en karakteristisk Samling, der tyder paa Tilstedeværelsen af en egen Stenalderbygd. Ved Korup kendes saaledes en Langdysse, et Dyssekammer og Rest af en Runddysse; under Bødstrup ses en Runddysse, et Dyssekammer og Rester af et Par andre Dysser, og der har endvidere her tidligere været et Par Langdysser og en Runddysse; under Kalvø ses 2 Langdysser (den ene med to Kamre), en Runddysse, to Stenkister (den ene kaldet *Løngangen*) samt et Komplex af 3 Langdysser. N. for Rønde, ved Oldagergaard, ses et Dyssekammer (nu uden Dæksten), og ved Følle staar umiddelbart op til hinanden en Runddysse og en Langdysse, omsatte med en Del Randsten og med Rester af store Stenkamre; ved begge disse Dysser er Jordhøjningen i nyeste Tid dog bortgravet. Ligeoverfor, N. for Landevejen, staar ved Aakærslund betydelige Rester af en større Jættestue (udgravet af Nationalmuseet). Anseligst og smukkeste blandt Gravhøjene er den højtliggende, c. 7 m høje *Store-Bavnehøj* ved Kalvø; tæt ved den ses *Lille-Bavnehøj* og enkelte andre Høje. Ved Følle Strandgaard er fredl. 2 Høje, og andetsteds i Sognet ligger nogle mere eller mindre velbevarede Høje; omtr. Halvdelen af de i Sognet kendte Høje er dog nu udjævnet.

Litt.: N. Bjerggaard, *Rønde By*, i Jyske Byer og deres Mænd XI, Kbh. 1918.

Mørke Sogn omgives af Torsager Sogn, hvorfra det delvis skilles ved Ryum Aa, Bregned Sogn, Kalvø Vig, Hornslet Sogn og Sønderhald Hrd. (Hvilsager S.). Kirken ligger c. 22 km NNØ. for Aarhus og c. 25 km SØ. for Randers. De især mod S. og i Midten noget højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt Trehøje, 106 m; Bavnehøj, Grimsbjærg, Bøgebjærg, Ugelbølle Hoved ud til Kalvø Vig) er mod S. gode, lerede og dybt-muldede, mod N. mindre gode, endog sandede. Mørke Kær, Eng og Tørveskær. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft og fra Randers til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 1846 (1801: 645, 1850: 845, 1901: 1628), boende i 382 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 380 Td.; 78 Gde med 354 og 222 Hse med 26 Td. Hartk., samt 8 jordløse Hse. Ejdsck. (1924): 6393, deraf Jordv: 2729. Areal: 2785 ha,

hvoraf (1919) besaaet med Hvede 57 ha, Rug 197, Byg 245, Havre 497, Blands. til Modenhed 117, Kartofler 93, Foderroer 339; Brak udgjorde 118 ha, Grønfoder og Græsning 753, Haver o. l. 53, Tørvemoser 81, Skov 62, Vandar. 2. Kreaturhold (1923): 547 Heste, 1888 Stk. Hornkv. (deraf 1014 Køer), 55 Geder, 147 Faar, 2129 Svin.

I Sognet Byerne: *Mørke Kirkeby* og *Stationsby* (1416 Myrkesokn, 1446 Myrke) — $\frac{1}{2}$ 1921: 70 Gde og Hse med 435 Indb. (1911: 458 med bl. a. flg. Erhverv: Landbr. 14, Haandv. og Ind. 261, Handel o. l. 79, Transport 31) — med Kirke, Præstegd., Skole (opf. 1906, udvidet 1911 (med Forskole) og 1917), Ml., flere Kbmshdldr. m. m., Gæstgivergd., Afholdshotel, Cementvarefabr., Savskæreri, Markedspads (Marked i Maj og Okt. med Heste og Kreat.), Mørke Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1868; $\frac{2}{3}$ 1923 var Indsk. 520,397, Reserver 38,242 Kr.), A/S Mørke Bank (opr. 1912; $\frac{2}{12}$ 1923 var Aktiekap. 130,000, Reserver 68,112, Indsk. 1,335,105 Kr.), Elektricitetsværk (priv., anl. 1913), Vandværk (anl. 1903), Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Bale* (Balle; 1416 Balw) med Kbmshdl. og Ml.; *Ugelbølle* (1559 Wgilbølle) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), 2 Kbmshdldr. og Ml.; *Ommestrup* (1430 Ommestorp) med Skole, Forskole (opf. 1918), Brugsforen., 2 Kbmshdldr. og 2 Teglværker; *Dagstrup* (1577 Daustrup) med Skole, Forsamlingshus, Fattiggd. (opr. 1868, nyopf. efter Brand 1912; 15 Pl.) med Alderdoms hjem (4 Pl.) og Kbmshdl. Saml. af Gde og Hse: *Lange-Mørke* (Langmørke), *Ommestrupgåde*, *Falkvægd*, *Heden*, *Lykken*, *Tokhøj*. Gaarde: *Tykærgd.*: 13,5 Td. H., Ejds. 145, Jordv. 83; c. 74 ha, deraf Ager 71, Skov 1. *Balskovgd.* (1610 Balskouff): 12,3 Td. H., Ejds. 175, Jordv. 100; c. 108 ha, deraf Ager 62, Eng 8, Skov 33, Mose 1. *Rodkærgd.*: 11,4 Td. H., Ejds. 96, Jordv. 66; c. 50 ha, alt Ager. En Gd. i Mørke har 8,0 Td. H., Ejds. 130, Jordv. 49; c. 44 ha, deraf Ager 40, Skov 1, Mose 1. *Teglværksgd.*: 8,0 Td. H., Ejds. 180, Jordv. 42; c. 38 ha, deraf Ager 32, Skov 4. *Trællegd.*, *Kirstinehøj*, *Hulbækgd.*, *Østergd.* *Lykkestrup Andelsmejeri* (opr. 1888, ombygget 1914, Arkt. Lind).

Mørke S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Hornslet og hører under Retstr. Ø.-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Æbeltoft Amtstuedistr., Ø.-Lisbjerg Lægekr., Rovsø m. fl. Hrd.r.s Skattekr., Ø.-Lisbjerg Hrd.s Vurderingskr., Amtets 4. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. Lægd 297 a (nordl.) og 297 b (sydl. Distr.). Kirken tilhører Ejeren af Rosenholm.

Den høje Kirke bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, med Søjler og Baandsløjfe paa Overliggeren, er bevaret; Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside og flere Vinduer er tilmurede; ved Syddøren, den lille Dør i Koret og over Vaabenhuset sidder Sten med udhugne Figurer fra Kirkens første Tid. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Kor og Skib, og det lave Taarn, med hvælvet Underrum (en Del af Kirken), og Vaabenhuset, af røde Munkesten, opførtes. Altertavle fra 1631; i Midtfeltet et Maleri (Christus og Maria Magdalene). Romansk Granitfont med Bladværk og Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil. Orgel fra 1881. I Vaabenhuset staar en gammel jærnbunden Kiste. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Ommestrupgaarde var forudm. en Hovedgaard, som 1430 tilhørte Ove Ovesen (Kaas). Den kom maaske senere til Aarhus Bispestol og derefter til Kronen, som 1578 mageskiftede „Amestrup“ Hovedgd. til Jmfr. Birg. Rosenkrantz til Hevringholm († 1586); hendes Broderdatter Kirsten R. († 1597) blev g. m. Niels Skram til Urup († 1601), hvis Datter Elsebe S. straks efter sin Mand Eske Billes Død 1608 solgte Hevringholm og bl. a. O. til Eske Brok. Da var Gden besat med 2 Bønder. O. brændte 1840, og den gl. Plads, en naturlig Banke uden Spor af Befæstning, ved Fælingshaven, er nu under Plov. (Litt.: Aage Sørensen, O. Hovedgd. i Mørke S., i Hist. Aarb. for Randers Amt 1913-16).

Balskov var fra gammel Tid 2 Gde (à 10¹/₂ Td. H.) under Rosenholm. De blev 1843 af Baron H. H. Rosenkrantz sammenlagte (efter ny Matr. 17¹/₂ Td. H.), og dennes Broder Kmhr., Hofjægerm., Baron I. H. C. Rosenkrantz († 1887) lagde 1850 hertil 1 Gd. (6 Td. H.) i Ugelbølle. 1879 solgte han B. for 200,000 Kr. til sin Brodersøn Kmhr., Hofjægerm., Baron P. C. Rosenkrantz (fra 1904 R.-Charisius), † 1920, der 1893 afhændede Gden til sin Brodersøn Baron H. C. O. Rosenkrantz til Rosenholm, den nuv. Ejer. 1921 afgaves Jord til 9 Husmandsbrug.

I Sognet nævnes 1688 Palsengaard.

Ved Mørke Stationsby er der 1920 i et lille Anlæg rejst en Genforeningssten; i M. er s. A. rejst en anden Sten, og en tredje er 1925 opsat ved Ommestrupgd., begge ved privat Foranstaltning.

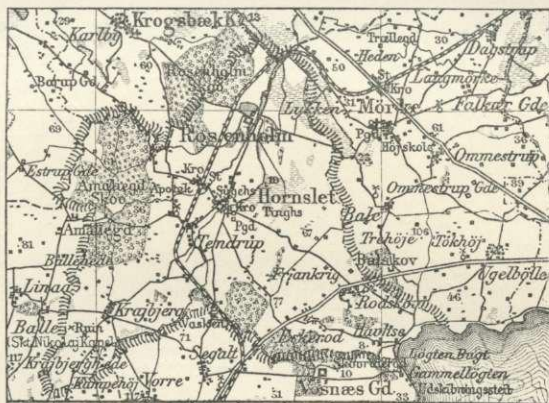
I Mørke oprettedes 1869 en Følkehøjskole med M. A. Appelt som Forstander; denne overtog 1874 Skolen for egen Regning; 1904 overtoges den af en stedlig Kreds med S. Kolstrup som Forstander; 1921 nedlagdes den.

Ved Bale ses Rester af en Langdysser; enkelte andre Langdysser og en Runddysser har ligget ved Ugelbølle, og ved Balskov vides ogsaa at have staaet en Dysse. De c. 35 Gravhøje, som kendes i Sognet, er næsten alle forstyrrede eller sløjfede; omtr. Halvdelen har ligget under Ommestrup, deribl. den nu udjævnede *Bavnehøj*. SØ. for Bale har ligget Gruppen *Trehøje*, og ikke langt derfra *Skifthøj* og *Dejrhøj* (alle nu udjævnede).

Da Hvilsager hørte op at være Anneks til Mørke 1851 (se p. 586), blev Dagstrup By og Trællegd. fra Hvilsager S. henlagte til Mørke Sogn.

Litt.: Aage Sørensen. Gl. Dokumenter, i Fra Randers Amt 1911.

Hornslet Sogn omgives af Mørke Sogn, Kalvø Vig, Skødstrup, Hjortshøj og Todbjærg Sogne samt Sønderhald Hrd. (Søby, Krogsbæk og Hvilsager S.). Kirken ligger c. 23 km SØ. for Randers og c. 19 km NNØ. for Aarhus. De dels bakkede, dels jævne Jorder (Doggerhøj, 93 m; Flintehøj, Gavlen, Assenbakke) er afvekslende sandede og grusede, lermuldede og lerblandede, med betydelige Skove (Sofie-Amaliegaards Sk., Rosenholm Sk., Hestehave, Rodskov Sk., Segaltkær Sk. (1664 Segaltkierd)), Plantager (Ørnebakke Pl., anl. 1899, 26 ha) og Moser (Hornslet Mose). Rosenholm Aa udspringer mod V. i Sognet og løber mod N. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 2034 (1801: 780, 1850: 1012, 1901: 1699), boende i 397 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 339 Td.; 69 Gde med 304 og 229 Hse med 33, forsk. Lodder med 2 Td. Hartk., samt 11 jordløse Hse. Ejdsnk. (1924): 6234, deraf Jordv.: 2858. Areal: 3183 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 18 ha, Rug 146, Byg 233, Havre 442, Blands. til Modenhed 117, Kartofler 88, Foderroer 362; Brak udgjorde 37 ha, Grønfoder og Græsning 761, Haver o. l. 72, Tørvemoser 22, Skov 725, Heder og Lyngbakker 13, Vandar. 11. Kreaturhold (1923): 458 Heste, 2018 Stk. Hornkv. (deraf 1054 Køer), 56 Geder, 72 Faar, 2568 Svin.

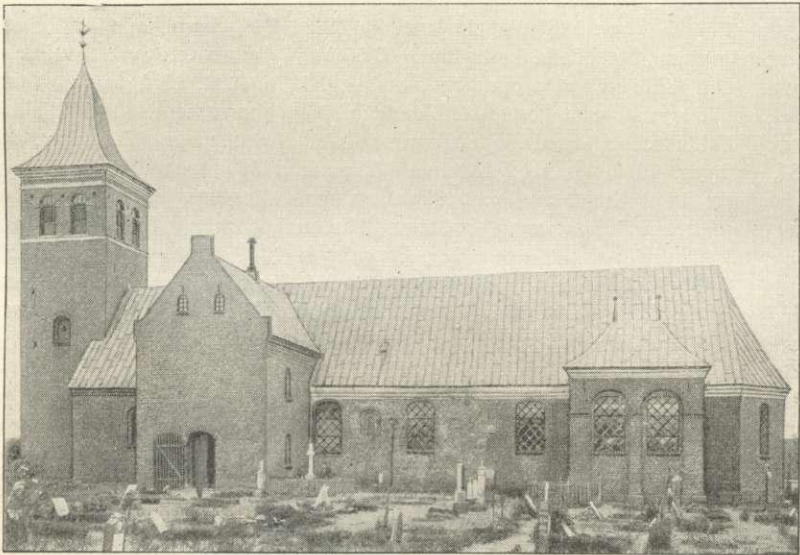
I Sognet Byerne: *Hornslet* (1310 Hornslet) — ¹/₂ 1921: 156 Gde og Hse med 904 Indb. (1911: 729 med bl. a. flg. Erhverv: Landbr. 163, Haandv. og Ind.

240, Handel o. l. 82, Transport 49) — med Kirke, Præstegd., Skole („Holgersminde“, udvidet 1900 og 1914), Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1891; Arkt. Olivierius; det bestaar af Hovedbygning med Kælder og en Sidefløj samt Epidemihus; henh. 17 og 10 Senge), Hospital (opf. af Holger Rosenkrantz; Fund. af ^{25/12} 1646; 2 Lejl.), Alderdomsasyll (opr. 1871, 25 Pl.), Apotek (opr. 1857 i den gl. By, 1891 flyttet til Stationen), Kæmnerkontor, Dommerbl., Ting- og Arresthus (opf. 1910, Arkt. H. Kampmann), Politist., Sessionssted for Lægderne 294-298, 304, 305 og 308-310 af 4. Udskrivningskreds, Valgsted for Randers Amtskr. 4. Opstillingskreds til Folketinget, Filial af Aarhus Haandværker- og Købmændsbank (fra 1913), Hornslet og Omegns Spare- og Laanekasse (opr. 1872; ^{21/8} 1923 var Indsk. 256,442, Reserver 18,450 Kr.), Bogtrykkeri, Udgivelsessted for Kalø Vig Egnens Landbo-blad, Gæstgivergaard med Forsamlingsaal (opr. 1877), Afholdshotel med Forsamlingsaal (tidl. Kro, opr. 1866, Afholdshotel fra 1890), Brugsforen. (opr. 1906), flere Kbmndshdr. m. m., Møbelfabr. (beskæftiger 40-50 Md.), Cementvarefabr., Savskæreri, Andelsmejeri („Elkærslund“, opr. 1887, ombygg. 1916, Arkt. Lind, Skive), Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Tendrup* (1610 Therendrup) med Ml.; *Rodskov* (1429 Rudschouff) med Skole, Forsamlingshus, Andelsmejeri (Vesterkær, opr. 1887, ombygg. 1916) og Ml.; *Eskerud* (Eskerød; 1446 Escherudt); *Krajbjerg* (Kradbjerg; 1442 Kragbierig) med Skole og Forsamlingshus. Saml. af Gde og Hse: *Hornslet Huse*, *Havhuse* (1664 Strand Huuszer), *Frankrig*, *Krajbjerg Hede*, *Braagde*. Gaarde: Hovedgaarden *Rosenholm* (1349 Holm) har 65,2 Td. H., Ejdk. 620, Jordv. 385; c. 418 ha, deraf Ager 234, Eng 140, Mose 26; til Rosenholm hører desuden 426 ha Skov, Ejdk. 400, Jordv. 179. *Elkærgd.* (1610 Elkiergaard), *Røvholt*, *Sønderholm*, *Skrald*, *Sofielund*, *Solgd.* (1503 Solegaard).

Hornslet S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø.-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Røvsø Hrd. m. m. (Randers), Randers Amtstuedistr., Ø.-Lisbjerg Lægekr., Røvsø m. fl. Hrdr.s Skattekr., Ø.-Lisbjerg Hrd.s Vurderingskr., Amtets 4. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 298. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rosenholm.

Kirken, der 1310 og 1355 benævnes „Vor Frue og alle Helgeners Kirke i Hornslet“ (1516 omtales „Skt. Nicolai Sognekirke i H.“, se ndfr.), bestaar af Kor og Skib ud i eet (29,5 m), Taarn mod V. samt Vaabenhus og Gravkapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i 12. Aarh. af raa Granit. Men af denne Bygning staar kun Langhuset (med enkelte af de smaa oprindelige Vinduer) tilbage, idet den i Middelalderens Slutning og den tidlige Renæssancetid dels er ombygget, dels meget udvidet, navnlig af Jørgen Rosenkrantz, der 1560 fik jus patronatus til Kirken. I 15. Aarh. forlængedes Skibet mod V., og c. 1500 tilbyggedes det rummelige Vaabenhus og Kirken overhævedes, alt med Munkesten i Munkeskilte. Jørgen Rosenkrantz' Byggeardejder er ogsaa af Munkesten, men i moderne Skiftegang (Krydsskilte). Istedetfor det snævre Kor byggedes et nyt i Skibets Bredde med tresidet Afslutning i Ø., og lidt senere tilføjedes Gravkapellet ved dets Sydside, overhævet og forbundet med Kirken ved en stor Rundbue; ved Vestenden af Skibet byggedes det lille Taarn, og ogsaa den dekorative Kirkegaardportal stammer fra samme Tid. Efter Midten af 19. Aarh. underkastedes hele Kirken en stor Istandsættelse. Taarnrummet er nu indrettet til Forhal, saaledes at Kirken har to Indgange. Altertavlen er et meget sammensat Stykke; i Midtpartiet sidder engelske Alabastrelieffer fra 15. Aarh. uden om en Korsfæstelsesgruppe af Eg fra Claus Bergs Værksted (c. 1525); Fodstykkets Malerier (Christus i Getsemane) er fra 1576, med Jørgen Rosenkrantz' og Dorte Langes Vaaben, medens Fløjenes Passionsscener er fra 1672 og Topstykket fra 19. Aarh.'s Beg. Alterstager fra 1592 med samme Vaaben som Tavlenes Fodstykke. Romansk Granitfont med Bladranke; det udskaarne Træhylster, hvormed den i Renæssancetiden var blevet beklædt, er nu opstillet i Rosenkrantz'ernes Kapel. Prædikestol fra 1567 med senere tilføjede Figurer, udført i Slutn. af 17. Aarh. i Peder Jensen Koldings Værksted. Pragtfuld Degnestol fra c. 1575 af Mikkel van Grønningen (jfr. Kristrup

Kirke p. 549; Afb. i Tegn. af æ. n. Ark. 2. Ser. 1. R. Pl. 14). Som Rosenkrantzernes Gravkirke er den rig paa pragtfulde Epitafier og Ligsten; der findes Gravhvelvinger under Koret, Kapellet og Taarnet. Der er Ligsten 1) over Otte Nielsen Rosenkrantz, † 1477, hans Hustru Else Holgersd. Krognos, † 1470, og deres Datter; Stenen, med tre Portrætfigurer, er forfærdiget 1470 af Johs. Priggel og er flyttet af Jørgen Rosenkrantz hertil fra Graabrødrekirke i Randers (se Løffler, Gravst., p. 36 og Pl. XXV); 2) over Erik Ottesen Rosenkrantz, † 1503, og Hustru Sophie Henriksd. Gyldenstjerne, † 1477 (se Løffler, Gravst., p. 37), først begr. i Mariager Kl., flyttede hertil af Jørg. Rosenkrantz; 3) over Fru Anne Meinstrup, Holger Eriksen Rosenkrantz', dræbt paa Ringsted Lands-ting 1535; 4) over Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, † 1533, falden ved Aalborg i Skipper Klemens-Fejden (Stenen udført c. 1550); 5) over Gunde Lange til Bregninge, † 1564, og Hustru Karen Breide, † 1550. Den sidste Sten er, ligesom en Mindesten over Jørg. Rosenkrantz' Fader Otte Holgersen, † 1525, og hans Farfader Holger Eriksen,

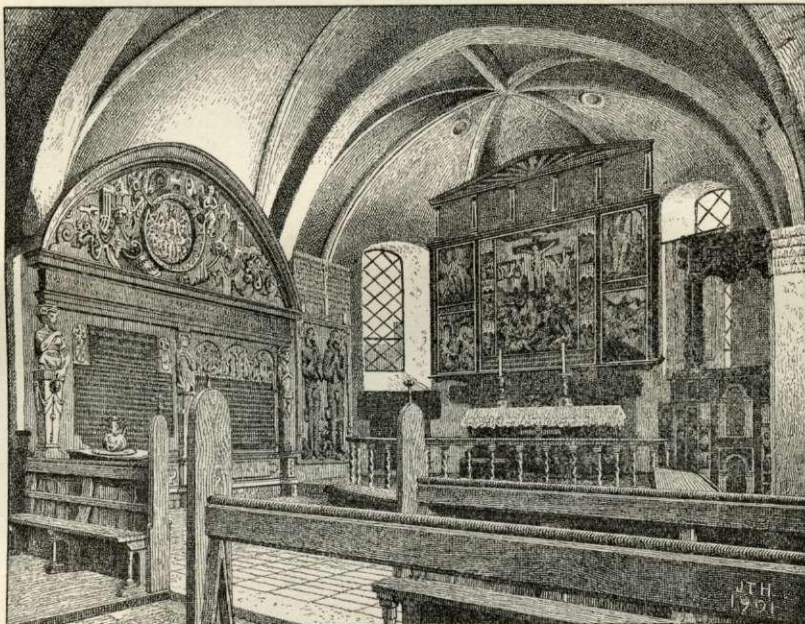

Hornslet Kirke.

† 1496 (først begravet i Mariager Kl.), udført i Slutn. af 16. Aarh. Desuden findes en særlig Sten over Otte Holgersen til Boller og hans Hustru Margr. Gans, begge † 1525 i Lübeck, hvor Stenen ogsaa er forfærdiget, senere begr. i Ut Kirke ved Boller, men 1642 flyttede hertil. I Kormuren Mindesten fra 1532 over Henrik Rosenkrantz, Lensmand paa Gotland, i tidlig Renæssancestil. Paa Korets Nordvæg et meget anseligt Epitafium fra 1584 over Jørgen Rosenkrantz' Tipoldefader og Oldefader, ovenn. Otte Nielsen og Erik Ottesen. I Kapellet'en Ligsten over Jørgen Rosenkrantz, † 1596, og Hustru Dorte Gundesdatter Lange, † 1613, samt deres Søn Otte, † 1582; smstds. deres Epitafium. Af andre Epitafier nævnes et prægtigt Marmorepitafium over den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, og Hustru Sophie Brahe, † 1646, og et (malet af Abraham Wuchters) over deres Søn Erik Rosenkrantz, † 1681, og hans 3 Hustruer Margr. Skeel, Mette Rosenkrantz og Margr. Krabbe, samt et Maleri over hans Søn Iver Rosenkrantz, † 1745. Til Epitafiet over Erik Rosenkrantz er lænket en Bog med Messingbind, der indeholder Ligtalen over ham og danske og latinske Vers, hvori han lovprises, samt et Slægtregister over Familien. Endelig maa nævnes et smukt Træepitafium fra 1607, skaarat af Mikkel v. Grønningen, over Provsten Mag. Hans Zeuthen. I Gravkælderne findes foruden de ovennævnte begravede bl. a. Amtmd. Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1690, Fru Charl. Am. Rosenkrantz, f. Scheel, † 1763, Fru Birgitte Rosenkrantz, f. Gersdorff, † 1751, Fr. Chr. Rosenkrantz, † 1802, og hans Hustru Dorothea Reedtz, † 1801, m. fl. Kisterne fra Taarnrummet nedgravedes

i 1886 paa Kirkegaarden. I Vaabenhusets øvre Stokv. har været opbevaret et Bibliotek (nu paa Rosenholm), opr. af Holger Rosenkrantz, udvidet af Iver Rosenkrantz og forøget med latinske og græske Klassikere af Pastor M. Riise til Nimtofte. — Paa Kirkegaarden staar et 1898 afsløret Mindesmærke over Sognepræst F. Falkenstjerne, † 1896.

Rosenholm, de berømte Rosenkrantzers Herresæde, hed oprindelig „Holm“, „Holme“ eller „Holmgaard“ og skal efter Traditionen have tilhørt Børge Skagel eller Slagel, antagelig midt i 14. Aarh.; 1363 nævnes N. Erikson til Holme; derefter kom den til Familien Petz (Hr. Anders Petz 1416, hans Enke Mette, der endnu 1431 nævnes „af Holme“, deres Børn, sidst Laur. P., hvis Datter Marine blev g. m. Peder Krabbe, der 1503-09 nævnes til H). Mellem 1511 og 1516 kom den til Aarhusbispen Niels Clausen Skade. Ved Reformat. tilfaldt den Kronen, der 1559 mageskiffede den til Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596), som gav den dens nuv. Navn, opførte Hovedbygningen (se ndfr.), samlede betydeligt

Hornslet Kirkes Kor.

Gods til den og skaffede Godset Birkeret 1574 (ophævet 1852). Derpaa fulgte hans Søn, den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, som gjorde R. til et Samlingssted og en Opdragelsesanstalt for unge adelige og borgerlige (se J. O. Andersen, H. R. den lærde, Kbh. 1896), og dennes Søn, Gehejmerd. Erik R. († 1681), under hvem det lærde Liv paa R. fortsattes (han havde et Laboratorium, Apoteker, flere Eksercitsmestre osv.); 1666 skødede han R. (78 Td. H.) med Gods til Fru Margr. Krabbe, Bjørn Ulfelds Enke, hvem han s. A. ægtede. Hendes Stifdatter Fru Elisab. Rosenkrantz til Møllerup († 1721), Generalmaj. Schacks Enke, udkøbte 1717 sine Medarvinger af R.; hendes Datter Fru Hilleborg Gyldenstjerne, Oberst Chr. Trolles Enke, solgte 1727 R. (67 Td. H., hvoraf 15 Skov- og Mlsk.) med Tiender og Gods (54 og 451 Td. H.) til sin Morbroder, Gehejmerd. Iver Rosenkrantz († 1745), som 1743 oprettede R. til et Stamhus (67, 78 og 521 Td. H.), der tilfaldt Sønnen Gehejmerd. Fr. Chr. R., † 1802 barnløs, hvorefter fulgte Erektors Farbroder, Jørg. Rosenkrantz til Keldgaards Sønnensønnesøn Baron Iver Rosenkrantz til Villestrup, † 1815, dennes Sønner Chr. († 1817), Verner († 1823), og Holger R., hvilken sidste aftraadte det til sin Søn, Kmhr. H. H. Rosenkrantz, † 1879, hvis Sønnensøn, Kmhr., Hofjægern. H. C. O. Rosenkrantz, det derefter tilfaldt. Denne overtog det 1921 som fri Ejendom. — Hovedbygningen, som er opført af Jørgen

Rosenkrantz, er en af de ejendommeligste Renaissancebygninger i Landet. 1559 begyndte Bygherren at grave og bygge, og Gravene kom til at omfatte tre Voldsteder for Borgegaard, Staldgaard og Ladegaard; endnu er de helt bevarede omkring Hovedbygningen, ved hvis Østside de danner en lille Sø. Selve den firlængede Bygning har trapezformet Grundplan, idet den oprindelige Hovedfløj mod Ø. og den noget længere Portfløj mod V. er forbundne med to skraatløbende lavere Sidefløje. Murene er helt igennem af røde Munkesten i moderne Skiftegang, men Fløjene er dog af noget forskellig Alder. Ældst er sikkert Østfløjen, der er bygget uden Kampestenssyld, to Stokv. høj over Kælderen, med karakterfulde, høje Renaissancegavle (kun delte i to Prydstokværk) og med to runde Hjørnetaarne, kronede af svungne Hætter. Der har været endnu en Udbygning paa Øst-siden, og Façaden indad mod Borgegaarden, der krones af en Kvistgavl, har været meget ejendommeligt udformet; en hvælvet Stuekorridor, hvis fem Hvælvinger endnu er bevaret (de fire er rige Stjernehvælv) har aabnet sig ud til det frie med rundbuede, forlængst lukkede Arkader, og i Midten har der vistnok været Indgangsdør over en Træ-

Rosenholm.

trappe, medens øvre Stokværk har været smykket med smalle Pilastre, hvoraf der nu kun er bevaret en sparsom Rest. Hele dette Hus med den sydlandske Loggia er sikkert blevet til under fransk Paavirkning (som dets Arkitekt har man gættet paa Fr. II's Bygmester Peter de Dunker), og fransk Renaissance genspejles ogsaa i den livfuldt komponerede Vestfløj, med dens slanke Portfløj midt for Østfløjen og dens to Endepavilloner, af hvilke den nordre med dens tre lavere Stokværk altid har været bestemt for Husets Økonomi. Porttaarnet krones nu af et Spir fra 1893 (rekonstr. af Arkt. Axel Berg efter Prospektet i Dske Atl.), medens Endepavillonerne har deres oprindelige, til Østfløjens svarende Gavle, med Baand af profilerede Formsten; afvigende fra Østfløjen er derimod Kampestenssoklen, af romanske Granitkvadre; til Kældervinduerne er der brugt Overligger fra romanske Kirker, og den lave Port er indrammet med Søjler og Profilkvadre fra en Kirkeportal. Over den trykkede Portbue findes en Sandsten med Bygherrens og Fru Dorte Langes Vaaben samt Indskriften: Perfectum (fuldført) 1567, men den sidder ikke paa sin oprindelige Plads og har maaske hørt til i Østlængen. Fra første Færd har de to Parallellænger i Ø. og V. kun været forbundne med Hegnmure ud mod Gravene, men omkring Aar 1600 blev de ombyggede til Fløje, et Stokv. høje over Kælderen. Ældst er Nordfløjen, som er opf. under Jørgen Rosenkrantz af samme Bygmester som Skaføgaard, medens den tarveligere Sydfløj synes at være bygget af den lærde Holger. Interiørene i det indre stammer væsentlig fra Iver Rosenkrantz' Tid, idet han gav Bygningen en Hovedstandsættelse og lagde de vigtigste Rum imod S. Dog er der bevaret meget fra de to første Rosenkrantz'ers Tid, saaledes en Kamin fra 1576 (nu flyttet til Sydfløjen), en anden Kamin fra Holgers Tid og det lille, hvælvede Brevkammer i en Tilbygning til Portfløjens søndre Endepavillon (med smaa Søjlekapitæler indmurede under Hvælvingen). Af andre Bygningskulpturer kan nævnes to i Murene indsatte Sandstens-

tavler med latinske Sentenser, en Kaminoverligger med en Salamander „ilend gennem Glød“ (fra Holgers Tid) samt en mærkelig franskpræget Søjle fra Jørgens Tid, sikkert en Rest af Østfløjens rige Udsmykning. I Kælderen under Østfløjens søndre Del findes det af Holger R. 1604 indrettede, hvælvede Kapel, hvori der endnu holdes regelmæssig Gudstjeneste. Altertavlen er nu et Maleri af A. Dorph, medens den ganske enkelte Prædikestol, Herskabsstolene og den fine, med Relieffer smykkede Sandstensfont er anskaffede af Holger. Den ældre Altertavle, et lille nederlandsk Husalter fra 1568, opbevares nu i Brevkammeret sammen med smukke Vasa sacra og de 1535 malede Rosenkrantz'ske Anetavler fra Tirstrup Kirke (Sønder-Dyrs Hrd.). I Vinterstuen staar paa sin oprindelige Plads en Skænk fra Bygherrens Tid og den lærde Holgers Skab (fra c. 1600); desuden rummer Interiørerne talrige Gobeliner og en meget stor Samling Familieportrætter. — Midt for den murede Kampestensbro foran Porten (med Broløver fra Erik Rosenkrantz' Tid) laa tidligere den i 1890'erne nedbrudte Staldgaard, hvis Terræn nu er udlagt til Have, og af hvis trefløjede Bygninger der kun er bevaret en Hjørnepavillon, kaldet „Pirkentavl“ eller „Holger Rosenkrantz' Taarn“, et Lysthus fra 16. Aarh., to Stokv. højt, af røde Munkesten med Prydarkader, Kridtstenspilastre og korintiske Sandstenskapitæler; i Sökkelen sidder en romansk Granitgravsten med Billede af Skt. Nicolaus. Ladegaarden S. for Hovedbygningen er ombygget i 19. Aarh. I Haven, som er anlagt af Iver Rosenkrantz, er rejst en Mindestøtte over Baron H. H. Rosenkrantz, † 1879, og desuden findes baade her og i Borgegaarden forskellige romanske Granitskulpturer. En anden romansk Gravsten med Navnet Asser sidder i Hovedbygningens Nordfløj. (Litt.: S. Hansen, R.'s Forhistorie og Oprindelse osv., i Fra Randers Amt 1909; R. og Rosenkrantz'erne, udg. af Hans Rosenkrantz, redig. af Palle Rosenkrantz, Kbh. 1924; Palle Rosenkrantz, R., i Dske Herregde ved 1920, III).

I *Eskerud* har ligget en Hovedgaard, som Jens Simonsen (Udson) 1514 skødede til Øm Kloster. En ufri, Jens Prang, fik 1560 af Kronen Livsbrev paa *Eskerud*. 1654 fik Er. Rosenkrantz ved Mageskifte med Kronen bl. a. E. Hovedgd. med Skov til 60 Svins Olden. — *Skivegaard* (1429 Skiegaardt) med Mølle laa, „hvor *Rodskov* nu (1429) er bygt“, og var Palne Lille af Attrups rette Arv; 1445 vidnes, at Vesterskibinggaard var Fru Else i Attrups rette Arvegods. Per Hind solgte 1458 en Halvgaard i *Rodskov* til Erik Lunov, som 1455 havde faaet *Skivegd.* tildømt, og 1503 gjorde hans Søn Iver Lunov Lovhævd paa *Skivegd.* i *Rodskov*, men afhændede den 1509 til Øm Kloster mod at faa Livsbrev paa den. 1516 trættedes Klosteret om den med Niels Lunov. 1560 blev *Rodskovgd.* og Ml. af Jens Thomesen til Hjermslevgd. mageskiftet til Kronen, der 1567 gav Chr. Lauridsen (Udson) Forleningsbrev paa den. Ifl. Traditionen skal en større Gd. have ligget i *Rødumskær*, N. for Vejen fra Hornslet til Sofie-Amaliegd. — En Gd. *Skovlær* (1610 Schouffelkier), nedlagt ved Midten af 17. Aarh., omtales ogsaa tidligere (se Saml. t. j. Hist. 3. R. II p. 456); dens Plads vises endnu; Laden derfra, som 1648 flyttedes til Hornslet Præstegd., er opstillet i „Den gamle By“ i Aarhus.

Paa Drørup Mark ved *Krajbjærg* ligger Ruinen af *Skt. Nikolaj Kapel*, omtr. 19 m lang og 10 m bred; det har bestaaet af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutning; de 1,3 m tykke Mure af Kamp og Munkesten stod endnu i Slutn. af 19. Aarh. til en Højde af c. 1 m; nu spores kun Omridsene af Grundplanen; Døraabningen mod N. og S. ses dog endnu. Tæt ved Ruinen, mod N., har været en hellig Kilde (*Skt. Nikolaj kilde*), som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh. — I Hornslet, paa Præstegaardens Mark, har ogsaa ligget et *Skt. Karens Kapel*, hvor der ogsaa har været en hellig Kilde (*Skt. Karens Kilde*) ligesom ved *Rødskov* (*Skt. Karls kilde*).

Til Skolen i Hornslet skænkede Holger Rosenkrantz 1639 en Bondegaard, som stadig („*Degnegaarden*“) følger Embedet; dette fik derfor ikke ved Skoleplanen af 1816 tillagt anden Embedsjord. — I Hornslet er 1920 rejst en Genforeningssten.

C. 35 nu dog for Størstedelen forstyrrede eller sløjfede Gravhøje, kendes i Sognet. Et Par Høje ses ved *Skovgaard*, ved Sønderholm *Tyushøj*.

Litt.: Medd. om H. S. og Omegn i 16. Aarh., i Saml. t. j. Hist. 3. R. II p. 437 flg. — Eskild Nørgaard, H., i Jyske Byer og deres Mænd XI, Kbh. 1918.

Skødstrup Sogn omgives af Hornslet, Hjortshøj og Egaa Sogne samt Kalvø Vig. Kirken ligger c. 14 km NØ. for Aarhus og c. 28 km SØ. for Randers. De især mod N. og V. højtliggende, temmelig ujævne Jorder (højeste Punkt *Kampehøj*, 117 m; *Vorre Bakke* med storslaaet Udsigt over Omegnen; *Vosnæs Pynt* (med *Hundshøj*) med *Traktørsted* ved *Kalvø Vig* er et yndet Udflugtssted) er

overvejende lermuldede. En Del Skov (Havsk., Horsehave, Savmøllesk., Vosnæsynt, Gedehave, Busketterne, Indelukket). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 1292 (1801: 573, 1850: 821, 1901: 1189), boende i 288 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 416 Td.; 71 Gde med 399 og 95 Hse med 17 Td. Hartk., samt 60 jordløse Hse. Ejds. (1924): 5377, deraf Jordv.: 2872. **Areal:** 2319 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 124 ha, Rug 47, Byg 256, Havre 441, Blands. til Modenhed 45, Kartofler 33, Foderroer 284; Brak udgjorde 136 ha, Grøn-foder og Græsning 518, Haver o. l. 53, Tørvemoser 5, Skov 218, Vandar. 3. **Kreaturhold** (1923): 389 Heste, 1802 Stk. Hornkv. (deraf 1032 Køer), 26 Geder, 55 Faar, 1710 Svin.

I Sognet Byerne: *Skødstrup* (1245 Skeffstrop, 14. Aarh. Skeustrup) — $\frac{1}{2}$ 1921: 70 Gde og Hse med 242 Indb. — med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1893), Fattiggård (opf. 1879, 34 Pl.), Brugsforen., 2 Kbmshdlr., Ml., Mejeri (opr. 1909), Vandværk (privat), Jærnbanepl. og Posteksp.; *Vorre* (1245 Wortu) med Brugsforen., Kbmshdl. og Andelsmejeri (Lykkesholm; opr. 1890, ændret 1909); *Segalt* (1336 Sæghalt) med Skole og Ml.; *Hjelmager* (1442 Helmager); *Studstrup* (1610 Stustrup) med Kalvø Vig Kystsanatorium (opr. af Nationalforen. til Tuberkulosens Bekæmpelse; Plads til 30

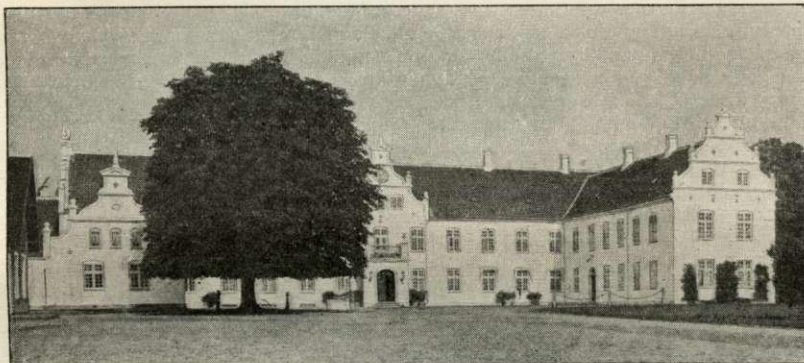

Piger); *Aastrup* (1442 Astrop); *Svinbo* (1446 Swinebodhe); *Løgten* (Ny-Løgten) — $\frac{1}{2}$ 1921: 48 Gde og Hse med 222 Indb. — med Kro, 2 Kbmshdlr., Vandværk (priv.), Markedsplass (Marked første Onsdag i hver Maaned med Heste og Kreat.), Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp. *Grevelund, Indrupgde* (1446 Ingdrop), Gde. Gaarde: Hovedgaarden *Vosnæs* (Vosnæsgaard; 1442 Votznes, 1446 Wossznes) har 89,3 Td. H., Ejds. 850, deraf Skoven 160, Jordv. 566, deraf Skoven 87; c. 608 ha, deraf Ager 370, Eng 13, Skov 210. *Bøgely*: 10,4 Td. H., Ejds. 100, Jordv. 68; c. 77 ha, deraf Ager 61, Eng 5, Skov 7. *Studstrupgd.*: 11,2 Td. H., Ejds. 110, Jordv. 73; c. 70 ha, deraf Ager 68, Skov 1. *Ny-Løgten, Aastrupgd., Vorregd., Holmegd., Skovly* (tidl. Vasken, indtil 1866 Kro). *Gammel-Løgten*, Skovridergd., med Udskibningssted (0,6 m Vand). — I Skødstrup S. var der 1923 6 Fiskere, der ejede 12 Fartøjer (deraf 4 Motorf., de 2 over 5 Tons) til Værdi 9800 Kr. og Redskaber for 12,000 Kr.; Værdien af Fangsten (8 Tons Torsk, 10 T. Sild, 10 T. Makrel, 3 T. Aal) udgjorde 12,000 Kr.

Skødstrup S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø.-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Aarhus Amstuedistr., Ø.-Lisbjerg Lægekr., Rovsø m. fl. Hrdr.s Skattekr., Ø.-Lisbjerg Hrd.s Vurderingskr., Amtets 4. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Karnis. Sydportalen, med svære Karmsten, Halvsøjler og Gesimssten med Relieffer samt Tympanon med Dyrfigur, og flere Vinduer (tilmurede) er bevarede. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., Hvalvinger indbyggedes, og Taarn, med hvalvet Underrum og Spidsbue

ind til Skibet, og Vaabenhuset (forhøjet paa Reformationstiden) opførtes, alt af Munkesten. Smukt udskaaen Altertavle af Peder Jensen Kolding, udført kort efter Midten af 17. Aarh. (den har Erik Rosenkrantz' og hans to første Hustruers Vaaben), istandsat 1699 af Fru Margr. Krabbe, der samtidig har skænket Prædikestolen. Paa denne findes hendes og hendes afdøde Ægtefælle Erik Rosenkrantz' Vaaben malede. To prægtig udskaaene Herskabsstole, ligeledes af Peder Jensen Kolding, er bekostet af Erik R. c. 1650 og har de samme Vaaben som Altertavlen. Romansk Granitfont med Løvefigurer. Epitafier over Søren Rasmussen Rytter paa Indrupgd., † 1634, med Hustru (med Portr.), og over Sønnen, Præsten Rasmus Sørensen R., † 1670, med 2 Hustruer, opsatte af sidstnævnte. I Koret Ligsten over Christen Juel til Donslund, † 1608, og Fru Karen Strangesdatter. Ved Døbefonten Ligsten over Jesper Thygesen til Kirkeholts Datter, Kirsten, † 1655. I Vaabenhuset et Par romanske Ligsten med Korsstav, paa den ene tillige et Dyr (se Løffler, Gravst., Pl I og X). Paa Hvælvingssribberne er fremdraget Kalkdekorationer fra

Vosnæs.

15. Aarh., hvoribl. Aarhusbispens Jens Iversen Langes Vaaben (1449-82) (se M. Petersen, Kalkm., p. 24). Series pastorum. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Vosnæs, forhen Vosnæsgaard, ejedes 1486 af Oluf Jepsen, 1497 af Ebbe Strangesen († c. 1507), og af hans Broder Claus S. († 1510-13); dennes Datter Maren Clausdatter var g. 1. m. Godske Holck 1543, 2. (før 1553) m. Morten Svendsen (Orning, † 1574), der skrives til V.; Claus Strangesen havde en Søn Otto Clausen, hvis Datter Karen Strangesdatter (bekendt af Processen mod Chr. Rosenkrantz) 1597 ægtede Christen Juel til Donslund († c. 1607), der 1603 nævnes til V.; dog maa V. vist have tilhørt Rigsrd. Alb. Friis til Haraldskær († 1601), thi hans Døtre Fru Anne Friis, Gert Rosenkrantz's, Fru Sophie F., Frederik Munks, og Jfr. Lisbet Friis nævnes alle til V. (1638 30 Td. H.), som 1653 tilhørte deres Søstersøn Stiftamtmd. Ebbe Gyldenstjerne († 1677), der solgte den til Erik Rosenkrantz († 1681); i hans Tid havde den 63 Td. H., idet Vosnæs og Indrup Byer 1656 var blevet inddragne under den, og 1668 fik den Birkeret (Birket nedlagt 1819). Hans Børn skødede 1682 Gden til deres Stifmoder Fru Margr. Krabbe, † 1716, hvis Stifsøn Gehejmerd. Iver R. 1719 skødede Gden (70, 85 og 514 Td. H.) til Konferensrd. og Amtmd. Joch. Gersdorff († 1745); dernæst tilhørte den hans Søn Konferensrd., Amtmd. Chr. G. († 1757), og udlagdes (vurderet til 44,000 Rd.) 1760 ved Skifte efter ham til hans Søn Gehejmekonferensrd., Stiftamtmd. Poul Rosenørn G. († 1810), som forbedrede Gden meget og 1808 solgte den (70, 85 og 612 Td. H.) m. m. for 495,000 Rd. til Kammerrd. Jørgen Mørch Secher til Skaføgø., der afhændede en stor Del af Godset og 1811 skødede Gden (70, 74 og 274 Td. H.) for 550,000 Rd. til Ditm. Fr. Ladiges (adlet 1827), hvis Søn Heinr. L. († 1844) solgte den 1835 til Admiral Joh. W. Corn. Krieger († 1857), hvis Enke Anne Sophie f. Rawert († 1863) solgte V. 1859 for 325,000 Rd. til Jægerm. J. V. Saxtorph († 1889), der afhændede Godset; han solgte den 1869 for 400,000 Rd. til Kmhr. A. C. V. Greve Knuth til Lilliendal, hvis Søn Kmhr., Hofjægerm. G. H. F. Greve K. overtog den 1889 og endnu ejer den. — Den smukt beliggende Hovedbygning, der 1725 fornyedes til 3 Fløje af Bindingsværk og 1852 ombyggedes til Grundmur i en Etage, blev 1897 nedreven næsten til Grunden og

erstattet af et nyt toetages Hus med enetages Sidefløje (Arkt. A. Klein); 1917 er den østre Sidefløj forhøjet med en øvre Etage. Motiverne er hentede fra hjemlig Renaissance; Murene staar hvidkalkede. Avlsbygningerne flyttedes og fornyedes 1895-96. (Litt.: E. Haugsted, V., i Dske Herregde ved 1920).

I Haven staar en anselig, gl. Eg, hvis St. Omf. er c. 4,3 m. — I Vosnæspynt Skov findes flere ejendommelige gl. Træer, der er stærkt vejrbidte af Vinden fra Havet. — Ved Gl.-Løgten Udskebningssted staar en meget stor, tostammet Bøg med en smuk, kuppelformet Krone; den ses meget vidt omkring.

Hr. Peder Skram mageskiftede 1446 *Damsgaard* i „Skipstrup“ Sogn, Lisbjærg Hrd., til Øm Kloster. D. laa i den nu forsvundne Vosnæs By og tilhørte 1563 Kronen. I Middelalderen ejede Øm Kloster det meste af Sognet. — *Ny-Løgten* blev samlet 1866 af Kroejer Mog. Jørgensen Blach, † 1901 som Landvæsenskommissær, og tilhørte derefter (17 $\frac{1}{2}$ Td. H.) hans Søn Jens B.

Ved Segalt har ligget en Gaard *Kirkeholt*, som i 17. Aarh. oprettedes til Adelsgaard af Holger Rosenkrantz og senere ejedes af Jesper Thygesen, hvorefter den snart (før 1664) er bleven nedlagt og vistnok lagt under Segalt. Borgpladsen med Spor af Volde og Grave saas endnu i 19. Aarh., ligesom der er opløjet store Munkesten og andre Levninger af en gl. Bygning. Sænkningen SV. for Banken har været Sø; nu er der Eng, der endnu kaldes „Kirkeholt's Dam“ (se Saml. t. j. Hist. 3. R. II p. 460 flg.).

I Segalt er 1921 rejst en Genforeningssten.

Paa Skødstrup Præstegaards Mark er der en hellig Kilde.

Under Vosnæsgaard ses nogle tildele ret velbevarede Gravhøje. Andre Høje kendes ved Vorre, deribl. den ganske anselige *Bavnehøj*, der dog nu er stærkt afgravet. Ved Studstrup, paa et Højdedrag ud mod Havet, ses *Møgelhøj*, der oprindeligt har været meget stor og prægtig. Umiddelbart derved paa en Bakkeryg ligger tæt sammen 4 Høje, men kun 1 er nu bevaret. Straks N. derfor laa de 2 nu sløjfede *Tøvillinghøje*. I alt kendes i Sognet c. 55 Gravhøje, de fleste dog nu forstyrrede eller sløjfede. Fredl. er paa Skødstrup Præstegaardsmark en træbevokset, med Randsten omsat Høj. I Hedeliskær er der fremdraget et samlet Fund fra Folkevandringstiden, med Sværd, Spydspidser, Pilespidser, Skjoldbuler m. m., sikkert Minde fra en dér stedfunden Kamp.

Skødstrup var indtil 1537 Anneks til Hornslet; det blev da et eget Pastorat, hvortil Elsted, V.-Lisbjærg Hrd., var Anneks fra omtr. 1574 til 1874.

Hjortshøj Sogn (*H.-Egaa Km.*), det mindste i Herredet, omgives af Annekset Egaa, Skødstrup, Hornslet og Todbjærg Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken ligger c. 11 km NNØ. for Aarhus og c. 27 km SØ. for Randers. De især mod N. ret højtliggende Jorder (højeste Punkt Kællinghøj, 104 m; Tinghøj, Tyrebjærg) er overvejende lerede og lermuldede. En Del Skov (Vierup Sk., Kastrup Sk. (1688 Kastrup Skouff), Blaakær (1664 Blakierd schoff), Sortemose). Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryumbaard Banen.

Befolkning i 1921: 726 (1801: 259, 1850: 451, 1901: 588), boende i 164 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 199 Td.; 50 Gde med 189 og 58 Hse med 10 Td. Hartk. Ejds. (1924): 2889, deraf Jordv.: 1451. Areal: 1076 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 32 ha, Rug 27, Byg 118, Havre 195, Blands. til Modenhed 43, Kartofler 21, Foderroer 166; Brak udgjorde 43 ha, Grønfoeder og Græsning 276, Haver o. l. 21, Tørvemoser 7, Skov 38, Heder og Lyngbakker 4, Vandar. 4. Kreaturhold (1923): 246 Heste, 1102 Stk. Hornkv. (deraf 589 Køer), 36 Geder, 57 Faar, 1496 Svin.

I Sognet Byerne: *Hjortshøj* (1242 Hiortehøg, 1262 Hiortzhouff, 1428 Hyorchzhov) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Kbmshdl., Brugsforen., Ml., Andelsmejeri (Vieruplund; opr. 1886), Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Kankbølle* (1427 Kankebøl); *Hesselballe* (1323 Hæssælbaliigh) med Folkehøjskole (se ndfr.) og Kbmshdl.; *Brandstrup* (1420 Brantstrop) med Skole og Forsamlingshus. Saml.

af Gde og Hse: *Sortemose, Vierup Skov*. Gaarde: *Hjortshøjlund* (1688 Hiordshøjlund): 26,1 Td. H., Ejdsk. 230, Jordv. 157; c. 125 ha, deraf Ager 110, Eng 3, Skov 8, Mose 1. *Kirstineborg*: 17,1 Td. H., Ejdsk. 190, Jordv. 229; c. 98 ha, deraf Ager 74, Eng 15, Skov 3, Hede 4. *Præstegaarden*: 11,6 Td. H., Ejdsk. 90, Jordv. 63; c. 48 ha, deraf Ager 45, Eng 1. *Østergd., Georgsminde, Kankbøllegd., Stenaagd.* (1610 Stiennow). — I Hjortshøj Sogn var der 1923 6 Fiskere (deraf 3 Erhvervsf.), der ejede 15 Fartøjer (deraf 5 Motorf.) til Værdi 9500 Kr. og Redskaber for 4000 Kr.; Værdien af Fangsten (3 Tons Aal, 9 T. Torsk, 1 T. Skruber og 0,5 T. Ising) udgjorde 9000 Kr.

Hjortshøj S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø.-Lisbjerg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Aarhus Amtstuedistr., Ø.-Lisbjerg Lægekr., Rovsø m. fl. Hrd.s Skattekr., Ø.-Lisbjerg Hrd.s Vurderingskr., Amtets 4. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 301. Lægd. Kirken er i privat Eje.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn., anseligt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibet er en Rest af et romansk Anlæg, bygget af raa Kamp med tildannede Hjørnekvadere. Syddøren er bevaret; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder ombyggedes Koret i Skibets Bredde og fik sin nuværende tresidede Afslutning, Kirken fik Hvælvinger, og Taarn (samme Bredde som Skibet) og Vaabenhus tilføjedes, af Munkesten. Altertavle fra 1590 med Maleri fra 1877 af Lyders (den korsfæstede). Romansk Granitfont med Dyrefigurer. Daabsfad, skænket 1696 af Præsten Jens Vinding. Prædikestol fra 1682 i Barokstil, med snoede Søjler. Middelalderlig Kirkekieste. Lysekroner skænket 1707 af Ellene Rasmusdatter Hjortshøj. I Taarnrummet Orgelfaçade fra 1788 skænket af Thomas Secher til Hjortshøjlund og Hustru f. Mørk. Epitafium, med Portr., over Præsten Knud Eskildsen Hjortshøj, † 1674, med Hustru og Børn, opsat 1672. Der er fundet Kalkdekorationer fra Slutn. af 15. Aarh. (se M. Petersen, Kalkm. p. 23).

Niels Mogensen tilskødede 1262 Øm Kloster al sin Ejendom paa Hjortshøj Mark, hvor Klosteret allerede 1242 havde Jord. Af *Hjortshøjlund*s Ejere nævnes Jens Pedersen Rask († 1719), der 1704 solgte den (5 Td. H.) for 300 Rd. til Jmfr. Edel Sehested, † 1716 i Ægteskab med Major Otte Lützw, saa Herredsfoged Mikkel Abelsen, som havde købt den paa Aukt. 1731, men 1733 solgte den til Kapt. Cai Bertram v. Brockdorff; 1742 fik Christence Friis Thornsohn Skøde paa H., men 1759 solgte hun som Enke efter Peder Borre († 1756) Gden (6 og 30 Td. H.) for 4900 Rd. til Amtmd. Baron Chr. R. P. Gersdorff, der 1768 skødede den for 5200 Rd. til Fuldmægtig paa Vosnæsgd. Niels Rhode († 1800 som Borgmester i Aarhus). Denne skødede 1771 H. for 9200 Rd. til Thomas Secher († 1811), der 1808 overdrog den med Hjortshøj Kongetiende og Gods for 26,000 Rd. til sin Søn Ole Olesen Secher († 1845), hvis Enke Anne f. Ammitzbøll († 1853) 1847 solgte den (15, 11 og 10 Td. H.) for 37,500 Rd. til Otte Vilh. Synnestvedt, der 1846 havde faaet Bevill. paa at lægge Saastrupgd. (11 Td. H.) i Elsted Sogn under H. og derefter transporterede Købet for 46,000 Rd. til Holger Mag. la Cour. Han skødede den 1854 for 62,500 Rd. til H. Hastrup, der 1856 solgte den for 73,000 Rd. til C. J. G. Barner; han solgte den 1860 for 88,500 Rd. til Kmjkr. H. F. J. P. Folsach, som 1874 solgte den (26 Td. H.) for 105,000 Rd. til J. P. F. Secher, hvis Søn Johs. S. overtog den 1915. — Hovedbygningen havde før 3 Fløje; i 19. Aarh. nedreves de to, og den tilbagestaaende Midtfløj forlængedes.

Kirstineborg er samlet af N. Chr. G. Hastrup († 1878), som 1865 solgte den (17 Td. H.) for 44,500 Rd. til Forpagteren F. S. Helms; 1897 overtoges den af den nuv. Ejer Løjtn. Th. H. Helms.

I Sognet nævnes 1242 Wiuetorp (jvfr. Vierup Skov) og 1688 Houfuegaarden.

Hesselballe Højskole oprettedes 1875 af Lærer N. P. Simonsen i en udstykket Bondegaards Bygning; den udvidedes 1892 med 2 Sidefløje. Skolen tilhører nu Sønnen Axel Simonsen.

Paa Hjortshøj Mark har der været en endnu i 19. Aarh. meget besøgt hellig Kilde; oprindl. var den aaben som en Brønd og stensat, men nu er den fyldt med Marksten.

N. for Hjortshøj ligger højt og frit de to fredl. Gravhøje *Hjortshøj* og *Loddenhøj*. De øvrige, henv. 20 Gravhøje, som kendes i Sognet, er derimod næsten helt forsvundne (saaledes to mindre Høje paa Bakken Tinghøj ved Hesselballe).

Hjortshøj har tidligere haft Elev og, fra $27/5$ 1674, Egaa til Annekser, indtil Elsted og Elev (i V.-Lisbjerg Hrd.) blev oprettede til eet Pastorat ved Res. af $1/4$ 1874.

Egaa Sogn (*Hjortshøj-E. Km.*),

Anneks til Hjortshøj, omgives af dette og Skødstrup Sogn, Kalvø Vig og Aarhus Amt (Hasle og V.-Lisbjerg Hrd.), hvorfra det delvis skilles ved Aen Egaa. Kirken ligger c. 7 km NNØ. for Aarhus og c. 31 km SØ. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder er overvejende fortrinlig lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryumgaard Banen.

Befolkning i 1921: 944 (1801: 469, 1850: 683, 1901: 915), boende i 203 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 286 Td.; 59 Gde med 270 og 119 Hse med 16 Td. Hartk. Ejds. (1924): 3383, deraf Jordv.: 1824. **Areal:** 1573 ha, hvoraf (1919) be-saaet med Hvede 38 ha, Rug 50, Byg 182, Havre 260, Blands. til Modenhed 35, Kartofler 35, Foderroer 228; Brak udgjorde 39 ha, Grønifoder og Græsning 439, Haver o. l. 30, Tørvemoser 3, Skov 64, Heder og Lyngbakker 31, Klitarealer og Stenmarker 9, Vandar. 4. **Kreaturhold** (1923): 248 Heste, 1348 Stk. Hornkv. (deraf 787 Køer), 25 Geder, 69 Faar, 1670 Svin.

I Sognet Byerne: *Egaa* (c. 1215 Echøch, c. 1300 Ekhøgh) med Kirke, Skole, Friskole, Efterskole (opr. 1921), Forsamlingshus (opf. 1899), Ml. (Rishøj Ml.) og Brugsforen.; *Skæring* (Skerring; 1242 Skieringh) med Skole, Forsamlingshus, Fat-tiggd. med Asyl (Kukstrup; opr. 1877, 18 Pl.) og Ml.; en Del af *Lystrup* (c. 1300 Liufstorp; Resten i Elsted S., V.-Lisbjerg Hrd.). Gaarde: *Skæring-Munkgaard* (1688 Schiering Munkgaard); 13,7 Td. H., Ejds. 140, Jordv. 95; c. 79 ha, deraf Ager 51, Eng 2, Skov 23. *Bynksminde*, *Bækgd.*, *Sølyst*.

Egaa S., een Sognekommune med Hovedskovnet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken, i katolsk Tid kaldet Simonis og Judæ Kirke, bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhús mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af raa og kløvet Granit med Kvadre paa Hjørnerne. Korbuen og delvis Syddøren er bevarede, Norddøren og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvalvinger, og Taarn, med hvalvet Underrum (før Gravkapel, nu Materialhus), og Vaabenhús tilføjedes, af røde Munkesten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) fra 1873 af Lyders. Antemensalet, restaur. 1898 af E. Rothe, er et Maleri (Kong David m. m.) fra 1523, skænket af Kantor i Aarhus Georg Samsing, hvis Vaaben er malet derpaa tillige med Aarhusbispen Ove Billes fædr. og mødr. Vaaben og Aarhus Stifts Mærke (Lammet med Korsfanen). Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Rigt udskaaen Prædikestol i gotisk Stil, sikkert fra den katolske Tid. Middelalderlig, jærnbeslagen Kirkekiste. Ligsten over Herredsf. Anders Pedersen, † 1650. I Koret er opsat en Ligsten over Maren Welloms-datter, † 1650, med hendes to Mænd, Søren, † 1617, og Peder Andersen, † 16 . . ., alle af Skæring-Munkgd. (Portrætfignrer). — Paa Kirkegaarden et 1896 opført Ligkapel.

Skæring-Munkgaard (der siges at være opbygget af Materialer fra *Kirkeholt*, se p. 702) laa fra gammel Tid under Skanderborg Slot (1588 blev Slotsskriver Thomas Jørgensen forlenet med den, 1630 var den tillagt Delefogden; 1635-36 nævnes Peder Andersen i M.), men blev 1661 af Kronen solgt til Gunde Rosenkrantz. 1668 laa den under Vøs-næsgd., hvis Ejer Erik Rosenkrantz 1669 solgte den til Jesper Thygesen i Kirkeholt, hvis Søn Thyge Jespersen til Matstrup og Skaarupgd. 1694 skødede S.-M. (32 og 58 Td.H.) til

Amtsforv. Enevold Randulf († 1704); denne solgte 1701 „Skjerringgd.“ til Ritm. Frans Conr. Riise († 1707), hvis Enke Dor. Trane døde 1711, hvorefter den ved Aukt. s. A. solgtes for 3748 Rd. til Amtmd., Justitsrd. Hans Nansen († 1716, begr. i Egaa Kirke), hvis Enke Maren Thygesdatter 1718 ægtede Sr. Rasmus Randlef († 1755; se om ham C. A. Thyregods Novelle „Bondeplageren og Heksen“), i hvis Tid Gaarden brændte to Gange (1727 og 1728). Paa Aukt. efter ham 1756 købtes Gden (32 og 150 Td. H.) for 12,000 Rd. af Forv. Hans Thornsohn til Skovsgd. ved Hobro, † 1766; den tilhørte saa hans Søn Axel Thornsohn († 1769), hvis Enke Edel Margr. Bering († 1794) 1775 skødede S.-M. (8 og 61 Td. H.) for 8000 Rd. til Anders Speitzer (senere til Sindinggd.), der 1777 skødede den for samme Pris til Birkedommer Rasmus Müller (sen. til Møllerup), som 1793 solgte den (8 og 61 Td. H.) for 14,500 Rd. til Peder Rasmussen Schmidt († 1836), en meget duelig Landmd. Hans Svigersøn Christen Møller Schmidt († 1877) købte den 1836 for 10,000 Rd. og solgte den 1865 for 35,000 Rd. til Sønnen, Landvæsenskommissær P. Schmidt, der 1877 fik Bevill. paa at sammenlægge S.-M. (13 Td. H.)

Malet Alterbordsforside i Egaa Kirke.

med en Gd. i Skødstrup (6½ Td. H.). — Hovedbygningen, 1 Stokv. af Egebindingsværk, er opf. efter Branden 1728.

En Runesten, der 1814 fandtes i et Stengærde ved Egaa, er nu i Nationalmuseet. Indskriften lyder: „Alvkel og hans Sønner rejste denne Sten efter deres Frænde Manne, som var Landhyrde hos Keld den norske“. (Se Wimmer, D. Runemindesm. II Nr. 47).

Ved Skæring nævnes en Vandmølle 1242 og 1489.

I Sognet har tidligere været en Del Gravhøje, saaledes under Lystrup, Skæring og Skæring-Munkgaard, men det meste er nu forsvundet. I Vierup Skov ses en træbevokset Langhøj, hvorpaa en delvis stenomsat Rundhøj.

Egaa var oprindl. et Præbende til Aarhus Domkapitel og bestyredes af Kapellaner, 1548 forlenedes Skolemesteren i Aarhus med Egaa Præbende og Kannikedom smstds. Se videre under Hjortshøj Sogn p. 704.

Todbjærg Sogn (*T.-Mejlby Km.*) omgives af Annekset Mejlby, Sønderhald Hrd. (Søby S.), Hornslet og Hjortshøj Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken ligger c. 12 km N. for Aarhus og c. 24 km SØ. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt Balleshøje, 117 m; Skovsbjærg, Klokkebakke) er dels sandede og grusede, dels lermuldede og lerblandede. Spørring Aa udspringer i Sognet.

Befolkning i 1921: 1067 (1801: 535, 1850: 785, 1901: 1014), boende i 217 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 319 Td.; 71 Gde med 290 og 112 Hse med 29 Td. Hartk., samt 30 jordløse Hse. Ejdsck. (1924): 4052, deraf Jordv.: 2411. Areal: 2475 ha, hvoraaf (1919) besaaet med Hvede 36 ha, Rug 103, Byg 214, Havre 543,

Blands. til Modenhed 73, Kartofler 37, Foderroer 412; Brak udgjorde 90 ha, Grøn-foder og Græsning 742, Haver o. l. 36, Tørvemoser 18, Skov 58, Vandar. 6. **Kreaturhold** (1923): 411 Heste, 2021 Stk. Hornkv. (deraf 1062 Køer), 47 Geder, 91 Faar, 2335 Svin.

I Sognet Byerne: *Todbjerg* (1432 Todberg) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole (opf. 1913) og Brugsforen.; *Haarup* (1610 Haarup) med Forsamlingshus, Kbmshdl. og Andelsmejeri (Esbenhus; opr. 1886; flyttet fra Bendstrup og hertil 1914; Arkt. Lind, Skive); *Linæa* (1427 Lene, 1446 Lyndu, Lyndwath) med Brugsforen.; *Balle* (1610 Ballow) med Skole; *Bendstrup* (1446 Benstrup, Bendstrup) med Skole og Kbmshdl.; *Grøttrup* (1610 Grøttrup, Grottrup) med Forsamlingsbygning. Saml. af Gde og Hse: *Risvang*, *Balleshøj*, *Balle Hede*, *Linæa Hede*, *Bakkehuse*, *Haarup-Krannestrup*. Gaarde: Hovedgaarden *Skaarupgaard* (1610 Skarupgaardt) har 43,2 Td. H., Ejds. 410, Jordv. 292; c. 268 ha, deraf Ager 200, Eng 13, Skov 48. *Sofie-Amaliegaard* (under Stamhuset Claus-holm) har 7,5 Td. H., Ejds. 152, Jordv. 104; c. 118 ha, alt Ager (2 Hse). *Bendstrupgd.*: 13,7 Td. H., Ejds. 117, Jordv. 76; c. 68 ha, deraf Ager 60, Eng 2, Hede 5. *Præstegaarden*: 10,4 Td. H., Ejds. 93, Jordv. 59; c. 70 ha, deraf Ager 54, Eng 6. *Edelslund*: 10,3 Td. H., Ejds. 108, Jordv. 70; c. 80 ha, deraf Ager 71, Eng 1, Skov 4, Mose 1. *Ballegd.*, *Haarupgd.*, *Overgd.*

Todbjerg S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Hornslet og hører under Retskr. Ø.-Lisbjærg Hrd. m. m., Politikr. Rovsø Hrd. m. m. (Randers), Aarhus Amtstuedistr. *), Ø.-Lisbjærg Lægekr., Rovsø m. fl. Hrd.s Skattekr., Ø.-Lisbjærg Hrd.s Vurderingskr. *), Amtets 4. Folketingskr., 7. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 302. Lægd. Kirken er i Privateje.

Kirken bestaar af Kor og Skib samt Vaabehus mod S. Kor og Skib er fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen, med udhugne Ornamenten paa Kragbaandene, og begge Portaler (Nordøren tilmuret) med Relieffer paa Siderne og paa Tympana er bevarede; flere Vinduer spores. Paa Korgavlen to udhugne Mandehoveder. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn og Vaabehus, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Senere blev Taarnets Overdel nedbrudt i Højde med Skibet. 1854 opførtes et lille Klokketaarn over Vaabehuset. I det hvalvede Taarnrum, med Spidsbue ind til Skibet, nu Orgelrum, var der tidl. Begravelseskapel for Familien Secher paa Skaarupgd. Paa Korgavlen P. N. Sechers Navne cifre og Aarst. 1804; udvendig i Vaabehusets Gavlmur 2 middelalderlige Ligsten med Billeder. Paa Nordvæggen i det anseelige Kor Kalkmalerier fra det 12. Aarh. (Syndefaldet), restaur. 1905 af E. Rothe. Altertavle i Renæssancestil med Rokokovinger og 3 moderne Gibsfigurer (deribl. Thorvaldsens Kristus). Alterbordspanel fra Slutn. af 1500'erne. Prædikestol i Renæssancestil. Alterstager fra 1580. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Epitafium over Sognepræst Niels Rasmussen Bramstrup († 1630), opsat 1620 (eller 1627). Series pastorum. Over Korbuen et Maleri med Scener af Christi Liv, opsat 1725 af Peder Jensen Miner og Hustru. I den gl. jærnbelaede Kirkekiste fandtes i 1905 et gl. Pergamentbrev fra 14. Aarh. tillige med Mønter fra c. 1250-1400. Brevet (et af de faa Privatbreve fra Mid-

*) en mindre Del af Sognet hører under Randers Amtstuedistr.

delalderen i Danmark) er nu i Rigsarkivet, men en Kopi opbevares sammen med Mønterne i Kirken. (Litt.: V. Boëtius, Epitafiet i T. Kirke, i Fra Randers Amt 1917). — Paa Kirkegaarden er 1921 opf. et Ligkapel.

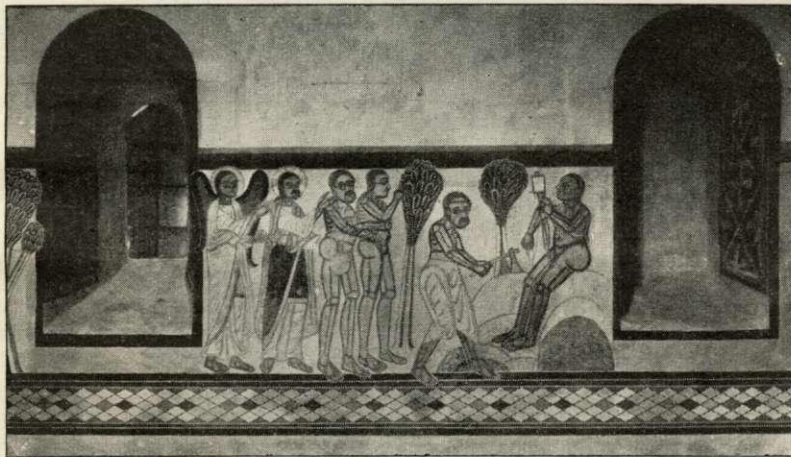
Skaarupgaard var forhen en Bondegd., som i Chr. II's Tid tilhørte Kronen, der 1522 gav Severin Poulsen Livsbrev paa den. I 17. Aarh. laa den (26 Td. H.) under Kalvø Len, men 1654 blev den mageskiftet til Rigsrd. Gunde Rosenkrantz til Vindinge og Skaføg. († 1675), som

1659 skal have opbygget den og 1661 have faaet den gjort til en „fri Gaard“; 1662 pantsatte han den (40 Td. H.) til Henr. Thott („i den Tid, han var ude af Landet [han forlod Landet 1662], blev Gaarden ved Natte-tide af onde Mennesker nedrevet og plyndret“, fortæller D. Atl.). Da Gunde Rosenkrantz gjorde Opbud, kom Gden til Biskop Hans Brochmands Enke Anne Laurecede la

Tympanon fra Todbjærg Kirke.

Ford, hvis Søn Hans B. til Kollerup 1677 skødede den (38 Td. H., intet Gods) til Raadm. Jens Lassen i Aarhus og Dines Pedersen Winds til Søholt, som s. A. skødede den til Hans Arentfeldt til Kølskegd., men 1678 skødede Bispens anden Søn Enevold Brochmand til Hvolgd. S. til Landkommissær, Kammerassessor Jesper Nielsen Hutfeld († 1696), der opbyggede Gden, hvor den nu staar, og 1686 solgte den (38 Td. H.) med 1½ Gd. og 6 Gadehuse for 2600 Rd. til sin Svoger Thyge Jespersen til Mattrup († 1706). Hans Enke Anna Mikkelsdatter († 1721), som 1707 havde ægtet Daniel Fischer til Silkeborg († s. A.), skødede 1709 S. (26, 143 og 279 Td. H.) til Etatsrd. Ole Krabbe til Bjerre

Romansk Kalkmaleri (Adam og Eva) fra Todbjærg Kirke.

(† 1728), hvis Enke Ide Sophie Giedde 1733 solgte den (26, 173 og 236 Td. H.) til Ole Olesen, † 1759 som Kommercerd., hvorefter den tilfaldt dennes Stiftdatter Edel Nielsdatter Secher († ugift 1768), hvis Bo 1769 skødede den (26, 159 og 306 Td. H.) for 41,227 Rd. til en af Arvingerne, Justitsrd. Peder Nicolai Secher († 1819), der 1803 overdrog den (26, 158 og 362 Td. H.) for 160,000 Rd. til sin Søn Justitsrd. Niels Jørgen Secher († 1838), fra hvem den (26, 115 og 230 Td. H.) 1823 ved Tvangsaukt.

kom for 69,500 Rbd. Sølv til Statskassen, som 1838 solgte den til Agent N. Nyholm, som bortsolgte Godset, hvorefter den 1847 gik over til Chr. Fr. J. Risom, forhen til Skærvad († 1848); hans Enke Andrea Nic. f. Stillmann († 1889) ægtede 1852 Distriktslæge F. E. Glæsel i Aarhus († 1877). I hans Tid (1855-66) holdt J. B. Krarup en Landbrugsskole paa S. (se ndfr.); Fru Glæsel solgte 1887 Gden (38 Td. H.) for 310,000 Kr. til Kapt. A. C. P. Jessen; den kom derefter til hans Broder Ingeniør H. E. E. Jessen; fra 1919 tilhører den Math. Sørensen. — Hovedbygningen, opf. 1770, er af Egebindingsværk, 1 Stokv. høj. Til den lange Hovedlænge, over hvis Midtparti der er Gavlkvist, slutter sig to kortere Sidefløje. Bygningen er af Ingeniør Hans E. Jessen restaur. og væsentlig ført tilbage til sin oprindl. Indretning.

Ved Udkanten af Skoven ved Skaarupgd. ligger en rund Banke, *Ommestrophøj* (1635-

Skaarupgaard.

36 nævnes Obistrup Skov; Bakken er 35 m Tværmaal, indtil 10 m høj), om hvis Fod der synes delvis at være Spor af en Grav, 20 m mod NØ. synes at have ligget et Forværk; det er mulig det ældste Skaarupgaards Voldsted. Flere Steder i Skoven er gl. Agre.

Paa Skaarupgaard har der været en af Landøkonomen J. B. Krarup ledet Landbrugsskole (se Haraldslund, Grundfør Sogn, V.-Lisbjerg Hrd.), der oprettedes 1855 og 1867 flyttedes til Davgaard ved Vejle.

Ved Grøttrup findes et overpløjet Voldsted mellem høje Bakker. Det gennemskæres af Vejen

fra G. til Hesselballe. Den ret store Borgplads, hvorpaa ikke er fundet Bygningsrester, hæver sig kun $\frac{1}{2}$ m over Omgivelserne. I NV., NØ., og S. har den været dækket af Moser; mellem dem har der gaaet tilpløjede Grave.

Sofie-Amaliegaard, alm. kaldet Amaliegaard, opkaldt efter Storkansler Reventlows Enke Sophie Am. Hahn, blev c. 1718 oprettet til en Ladegd. af to Gaarde, Hedegd. (1610 Hedegaardt; 6 Td. H.) i Todbjærg og Elkærgd. (9 Td. H.) i Hornslet Sogn. Den har altid ligget under Clausholm.

Anders, Christiern og Laurids Petz solgte 1450 og 1456 deres Rettighed i *Linæa* („Lyndæ“) til Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm.

Todbjærg Mølle brændte $\frac{15}{6}$ 1918, og paa dens Plads har Ingeniør Jessen, Skaarupgd., ladet rejse en Varde til Minde om den. — I *Linæa* og Todbjærg er 1920 rejst Genforeningsstene.

I Todbjærg er 1815 født Præsten, Historikeren M. Mørk-Hansen († 1895).

Sognet synes nu ganske fattigt paa Gravhøje, men i tidligere Tid har der været et ikke ringe Antal, c. 70, væsentligst dog i Sognets sydl. og midterste Del. *Balleshøjene* paa det store Højdedrag ved Balleshøjhuse er ødelagte eller sløjfede. S. for Todbjærg har ligget en Langdyse (*Kæmpehøjen*). Tæt N. for Bendstrup er fremdraget et værdifuldt Guldfund fra Folkevandringstiden, med 4 Haandledsringe af Guld og Del af en femte, og ikke langt derfra, S. for Balle, er bl. a. fundet en Halsring af Guld fra omtr. samme Tid.

Mejlby Sogn (*Todbjærg-M. Km.*), Anneks til Todbjærg, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Søby og Skader S.), Galten Hrd. (Halling og Ødum S.), fra hvilket det delvis skilles ved Halling Bæk og Nibæk (et Sidevandløb til Spørring

Aa), samt Aarhus Amt (V.-Lisbjærg Hrd.). Kirken ligger c. 16 km N. for Aarhus og c. 21 km SØ. for Randers. De højtliggende, noget ujævne Jorder (højeste Punkt 95 m) er overvejende lermuldede. Krannestrup Skov.

Befolkning i 1921: 529 (1801: 238, 1850: 345, 1901: 464), boende i 106 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 150 Td.; 32 Gde med 141 og 47 Hse med 9 Td. Hartk., samt 13 jordløse Hse. Ejds. (1924): 1941, deraf Jordv.: 1131. Areal: 1190 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 20 ha, Rug 45, Byg 114, Havre 261, Blands. til Modenhed 67, Kartofler 17, Foderroer 182; Brak udgjorde 28 ha, Grønfoder og Græsning 351, Haver o. l. 26, Skov 40, Vandar. 6. Kreaturhold (1923): 234 Heste, 1065 Stk. Hornkv. (deraf 520 Køer), 10 Geder, 58 Faar, 1134 Svin.

I Sognet Byen *Mejlby* (1427 Medhelby) med Kirke, Skole, Forskole, Todbjærg-Mejlbj Pastorats Sparekasse (opr. 1872; $\frac{1}{3}$ 1923 var Indsk. 317,379, Reserver 16,910 Kr.), Kbmshdl. og Brugforen. med Forsamlingssal. *Hedehuse*. Gaarde: Gaarden *Krannestrup* (1610 Kranistrup) har 134 Td. H., Ejds. 197, Jordv. 138; c. 184 ha, deraf Ager 154, Eng 2, Skov 22. *Ogstrupgaard* (1610 Aagstrup): 13,0 Td. H., Ejds. 132, Jordv. 96; c. 113 ha, deraf Ager 88, Eng 14, Skov 8, Mose 1 (1 Hus). *Bygballegd.* (1610 Biugballe): 12,9 Td. H., Ejds. 127, Jordv. 87; c. 78 ha, deraf Ager 63, Skov 4 (1 Hus). *Kalstrupgd.* (1433 Kalstrop; udstykket 1915), *Mejlgd.*, *Dyrgd.*

Mejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Kor og Skib samt Vaabehus mod V. Skib og Kor, med Apsis, er oprindelig opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoffel. 1874 maatte Kirken paa Grund af Brøstfældighed næsten helt ombygges (Arkt.: Uldall); kun Apsis, med den oprindl. Halvkuppelhvalving, og største Delen af Koret lodes urørt; de i den senere Middelalder indbyggede Hvalvinger fjernedes, Kirken fik Bjælkeloft, og Vaabehuset, af hugne Granitkvadre, opførtes. Den tidligere Syddør, med Tovsnoninger, Løvefigur og paa Tympanon tre siddende Figurer (formodentlig Christus i Midten), opsattes som Indgang til Vaabehuset; Norddøren, ligeledes med Tympanon, hvorpaa to Løvefigurer, og flere Vinduer er tilmurede. Altertavle og Prædikestol fra den gamle Kirke. Romansk Granitfont med Løvværk og Dyrefigurer. Kirken indviedes $\frac{9}{12}$ 1874. — Paa Kirkegaarden er 1921 opf. et Ligkapel.

Kalstrup blev af Niels Jonsen i Underup skødet til Essenbæk Kloster 1450, men tilhørte 1511 Øm Kloster. 1483 gjorde Peder Palnesen i Aalsrode Lovhævd paa K. I 17. Aarh. laa den under Kalvø, men 1661 solgte Kongen den til Gunde Rosenkrantz, og 1669 blev den af Erik Rosenkrantz solgt til Jesper Thygesen til Skæring-Munkgd.; 1687 laa den (9 Td. H.) under Skaarupgd., 1693 blev den ($\frac{6}{2}$ Td. H.) udlagt til Ryttergods, men 1765 blev den af Kronen solgt til Jens Thygesen, Amtsf. i Aarhus, og ejedes 1794 af Prokur. Chr. Westergaard smst. († 1807), derefter af Mads Bygballe († 1800), hvis Enke 1803 ægtede Jens Iversen Lannig († 1845), som 1832 solgte den til Joh. Hansen, som 1855 solgte den (9 Td. H.) for 28,000 Rd. til Mogens Christensen Mohnsen († 1890), der sammenlagde den med den ene Bygballegd.; efter Enkens Død 1898 overtoges den (17 Td. H.) af Sønnen J. Chr. Mohnsen. 1915 købte Udstykningsforeningen for Kalvøvigegen K. for 143,000 Kr. — Hovedbygningen er opf. 1794-96 af Egebindingsværk, i 1 Stokv. med Frontespice mod Gaard og Have.

Krannestrup var i 15. Aarh. en ubebygget Mark, som 1459 tilhørte Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm iflg. Skøde fra Christiørn og Anders Petz. Hr. Ottes Søn Erik udlagde 1499 til sin afdøde Søn Holgers Børn en stor Mængde Gods, bl. hvilket var K. Mark, der før 1552 blev bebygget og nedarvedes i Slægten til 1654, da Gunde Rosenkrantz mageskiftede den til Kronen, fra hvilken han igen erhvervede den 1661. Af Jørgen Bjelke (senere til Kærbygd.) blev den (11 Td. H.) 1697 skødet til Forpagter

paa Favrskov Niels Nielsen Hjersing, som lagde den under Amdrupgd., med hvilken den 1725 kom til Kronen og blev udlagt til Ryttergods, men 1766 skødede Kongen den for 2280 Rd. til Niels Jensen Degn, der straks afstod den til Niels Behr til Skaføgd. († 1778); den ejedes saa af hans Søn Poul B. (da 11 Td. H., Tiender 19, Gods 62). Hans Enke Anne Mørch solgte den med Tiende (11 og 19 Td. H.) 1792 for 5000 Rd. til Mads Galthen Meulengracht († 1818), som 1802 skødede den for 13,000 Rd. til Jens Jac. Wiid († 1822). 1812 tilhørte den Hans Bech († 1821), hvis Enke 1822 ægtede Jørg. Pind († 1857), som ejede den (13 Td. H.) til c. 1855, da den for 62,000 Rd. kom til J. A. R. Larsen, † 1861, hvis Enke 1862 afhændede den til P. Hviid til Sorvad, fra hvis Søn A. M. H. Kreditforeningen overtog den; den solgte den 1896 til den nuv. Ejer Jul. Pedersen.

Ogstrup var 1451 en Selvejrbondegd., men blev 1511 af Kong Hans solgt til Mog. Gøye. I den flg. Tid var den længe en Fæstegd. under Clausholm (1662 13 $\frac{1}{2}$ Td. H., 1789 8 Td. H.), indtil den 1871 (13 Td. H.) solgtes til Fæsteren Mart. Nielsen. (Litt.: Sør. Hansen, Gaarden O. i Mejlby S. gennem halvfemte hundrede Aar, i Fra Randers Amt 1908).

Bygballe kaldes i Dske Atl. Biugballe Bye; allerede i 17. Aarh. bestod den dog kun af 2 Gde.

Spreddt i Sognet, mest i dettes nordvestl. og nordl. Del, har der været henv. 40 Gravhøje, men næsten alle er forlængst nedpløjede.